

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ, ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ.: Σπουδές στις Γλώσσες και τον Πολιτισμό των Χωρών της
Νοτιοανατολικής Ευρώπης

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΜΕ ΘΕΜΑ:

«Ο ΡΩΣΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪ ΠΑΒΛΟΒΙΤΣ ΠΚΝΑΤΙΕΒ.
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΣΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1875-1878»

Επόπτης καθηγητής: Κ. Νιχωρίτης

Επιβλέποντες καθηγητές: Λ. Χαρατσίδης – Σ. Καμαρούδης

Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Σοφία Δ. Αλεξανδρίδου

(Α.Ε.Μ.: Μ501710)

Θεσσαλονίκη, 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ	1
A.1. ΤΑ ΑΠΟΜΝΟΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΩΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΟ ΕΙΔΟΣ	1
A.2. ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ	4
A.2.α. ΤΕΚΜΗΡΙΩΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΡΩΣΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1877-1878.	10
B. Ν.Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ - ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	14
B.1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ	16
B.2. ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ	19
B.3. ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗ ΧΙΒΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΟΥΧΑΡΑ	22
B.4. ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ	24
B.5. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΟΥ ΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ	28
B.6. Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑ-ΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ	35
B.6.α. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΕΞΑΡΧΙΑΣ	45
B.6.β. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΟΠΩΣ ΥΠΗΡΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΩΣΟ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ.	49
B.6.γ. Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΙΣΗ - ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	56
B.6.δ. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗ ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ	59
B.7. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΚΑΙ Ο ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1877-78	64
B.7.α. Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1877-78.	64
B.7.β. ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ – ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ	68
B.8. Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΕ ΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.	71
Γ. ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 1864-1878	77
Γ.1. ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1875-1878.	78
Γ.2. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1877-78.	94
Γ.3. <i>САН СТЕФΑНО</i> [ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ]: ΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΠΙΚΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ.	96
Γ.4. <i>ПОСЛЕ САН СТЕФАНО</i> [ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΣΤΕΦΑΝΟ]: ΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ	116
Δ. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1875-1878	125
Δ.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΛΟΓΙΚΕΣ -ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ, ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΒΙΟ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ ΤΟΥ 19 ^{ΟΥ} ΑΙ.	126
Δ.2. ΓΕΟΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.	139
Ε. ΤΟ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΜΕΝΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ	145
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	151
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	155
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	156

Ο ΡΩΣΟΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪ ΠΑΒΛΟΒΙΤΣ ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ
ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΣΤΑ
ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1875-1878

A. ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

A.1. ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΩΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΚΟ ΕΙΔΟΣ

Στο *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*¹ του Γ. Μπαμπινιώτη τα 'απομνημονεύματα' ορίζονται ως «*γραπτή αφήγηση αναμνήσεων και αυτοβιογραφικών στοιχείων που περιλαμβάνει και ιστορικά γεγονότα, γεγονότα ιδιαίτερα σημαντικά, όπως τα έζησε ο συγγραφέας τους*», ενώ στο *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ*² του Ιδρύματος Μ. Τριανταφυλλίδη ως «*γραπτή περιγραφή, αφήγηση ιστορικών συνήθως γεγονότων, τα οποία ο συγγραφέας είτε επηρέασε με τη δράση του είτε απλώς παρακολούθησε και τα θυμάται*». Και από τους δύο ορισμούς φαίνεται ότι διακριτικό στοιχείο του γραμματειακού αυτού είδους είναι ο θεματολογικός προσανατολισμός τους σε ιστορικά δρώμενα, ενώ η οπτική γωνία είναι αυτή του συντελεστή ή τουλάχιστον του άμεσου παρατηρητή. Ως κειμενικό είδος εντάσσονται είτε στην επάλληλη κατηγορία των Βιογραφικών ειδών, είτε σ' αυτήν της Τεκμηριωτικής Γραμματείας και συνιστούν αφηγήσεις, όπου ο συντάκτης τους καταθέτει τις αναμνήσεις του που αφορούν συγκεκριμένη περίοδο του βίου του, κατά την οποία παρακολούθησε από κοντά ή ενεπλάκη προσωπικά σε σημαντικά ιστορικά τεκταινόμενα, τα οποία παρουσιάζει από την

¹ Μπαμπινιώτης, Γ. ,*ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

² *ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ* , ΙΝΣ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 1998.

προσωπική του σκοπιά, εκφράζοντας κρίσεις, εντυπώσεις και απόψεις σχετικά μ' αυτά. Η πρόθεση με την οποία συντάσσονται είναι να μεταβιβαστούν στους μεταγενεστέρους ή / και να εκτεθούν στους συγχρόνους τα γεγονότα αυτά όπως τα βίωσε ο συντάκτης τους που, καθώς είχε ενεργό συμμετοχή ή διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στην εξέλιξή τους, φιλοδοξεί να αναδείξει όψεις και συνιστώσες τους που κατά την υποκειμενική του πάντα εκτίμηση υπήρξαν σημαντικές ή καθοριστικές, αλλά και να αναδείξει ή να εξηγήσει τη συμβολή του.³

Το γεγονός ότι δεν συνιστούν αφήγηση επινοημένων ή φανταστικών περιστατικών, αλλά πραγματικών, σε συνδυασμό με τον υποκειμενικό τους χαρακτήρα τα τοποθετεί μεταξύ ιστορικής αφήγησης και λογοτεχνίας και δικαιολογεί την υπαγωγή τους στο γραμματολογικό είδος της τεκμηριωτικής πεζογραφίας.⁴ Διαφοροποιούνται σαφώς από τη λογοτεχνία ως προς το ότι στοχεύουν στην πληροφόρηση και όχι στην αισθητική απόλαυση.⁵

³ Βλ. Μαρκαντωνάτου Γ., ΕΠΙΤΟΜΟ ΛΕΞΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ, εκδ. GUTENBERG, Αθήνα, 1985.

⁴ Βλ. σχετικό αναρτημένη διάλεξη που παρουσιάστηκε από ομάδα εργασίας υπό την εποπτεία του *Роман Лейбов* στο Σεμινάριο "История и историософия в литературном преломлении" («Ιστορία και ιστοριοσοφία σε λογοτεχνική διάθλαση») της Έδρας Ρωσικής Λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Ταρτού (Εσθονίας), προκειμένου να δημοσιευτεί σε τόμο πρακτικών αφιερωμένο στη μνήμη του Α.Γ. Тартаковский του γνωστότερου ρώσου θεωρητικού της ρωσικής απομνημονευματογραφίας, στην <http://www.ruthenia.ru/document/422973.html>, στον ιστότοπο RUTHENIA (διαδικτυακός χώρος που φιλοξενεί ηλεκτρονικές εκδόσεις κυρίως φιλολογικού ενδιαφέροντος και υποστηρίζεται από τον εκδοτικό οίκο ОГИ (Μόσχα) και την Έδρα Ρωσικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Ταρτού της Εσθονίας. Ο όρος документальная литература ('τεκμηριωτική γραμματεία') απαντάται συχνά στην ρωσική γραμματολογία αναφορικά με ταξινομικές γραμματολογικές διακρίσεις και καλύπτει κατά περίπτωση κειμενικά είδη, όπως οι επιστολές, οι προφορικές μαρτυρίες, τα ημερολόγια κ.λπ).

⁵ Βλ. αναλυτικό ερμηνευμα για την Απομνημονευματική Γραμματεία (МЕМУАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА) στη *Литературная энциклопедия*, том. 7, Луначарский А. В. (επιμ.), Μόσχα, εκδ. "Советская Энциклопедия", 1934. Στην εν λόγω 11τομη 'Γραμματειακή Εγκυκλοπαίδεια' φιλοξενείται εκτενές άρθρο, όπου μεταξύ άλλων σχολιάζεται – στο κλίμα της εποχής και της επιβεβλημένης ιδεολογικής επεξεργασίας – το γεγονός ότι τα εκάστοτε απομνημονεύματα αποτελούν προϊόντα της εποχής τους και εκφράζουν τα κοινωνικοοικονομικά συμφραζόμενα από τα οποία προέκυψαν. Παρατίθενται ως παραδείγματα αντίστοιχα έργα σημαντικών προσωπικοτήτων, αντιπροσωπευτικά της εποχής που τα γέννησε: Ρωμαϊκή εποχή (ακμή αυτοκρατορίας – επεκτατικοί πόλεμοι) – *De bello Gallico* του Ιουλίου Καίσαρα, εποχή της καθιέρωσης του Χριστιανισμού και της πάλης κατά των αιρέσεων (θεολογικά ζητήματα) – *Οι Εξομολογήσεις (Confessions)* του Ιερού Αυγουστίνου, ευρωπαϊκή φεουδαρχία και σταυροφορίες – το χρονικό του Γοδεφρείδου Βιλλεαρδουίνου για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης (*De la Conquête de Constantinople*), *Αναγέννηση* (εποχή ανάπτυξης καπιταλιστικών

Και ενώ πρόκειται για υποκειμενική αποτύπωση γεγονότων, συνήθως ο συντάκτης τους επιδιώκει την κατά το δυνατόν αντικειμενικότερη ή τουλάχιστον πιστότερη παρουσίασή τους, επιστρατεύοντας ενίοτε για το σκοπό αυτό διαθέσιμο αρχειακό υλικό, επιστολές, ημερολογιακές καταγραφές κ.λπ. πράγμα που δεν εξυπηρετεί μόνον την ακριβέστερη αποτύπωση όσων έλαβαν χώρα, αλλά επιπλέον υποστηρίζει την πρόθεση του να ερμηνεύσει, να δικαιολογήσει, να υπερασπιστεί στάσεις, αποφάσεις, επιλογές του που απέβησαν ή κρίθηκαν καθοριστικές και πιθανόν επικρίθηκαν.⁶ Εδώ εντοπίζεται και η βασικότερή τους ίσως διαφορά από τα ημερολόγια: συντάσσονται για να αναγνωστούν από άλλους, ενώ τα ημερολόγια - ανεξάρτητα από την περαιτέρω τύχη τους - γράφονται για προσωπική χρήση.⁷ Στο σχετικό άρθρο της Μεγάλης Σοβιετικής Εγκυκλοπαίδειας, που φιλοξενείται κάτω από το λήμμα

σχέσεων)- η αυτοβιογραφία του γλύπτη Μπενβενούτο Τσελίνι (*La vita di Benvenuto di Maestro Giovanni Cellini, Fiorentino...*), αποικιοκρατικός επεκτατισμός – το περίφημο Γράμμα του Χριστόφορου Κολόμβου ('... carta..., de las Islas halladas en las Indias...'), παρακμάζουσα απολυταρχία - τα απομνημονεύματα του Καζανόβα (*La storia della mia vita*), άνοδος της αστικής τάξης - απομνημονεύματα Ζ.Ζ. Ρουσώ (*Les Confessions*) κ.ο.κ. Επισημαίνεται λοιπόν ότι τα εκάστοτε απομνημονευματογραφικά κείμενα αναδεικνύουν την κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα της εποχής τους και φέρουν συγκεκριμένο ιδεολογικό φορτίο. Η *Литературная энциклопедия*, της οποίας οι 11 τόμοι εκδόθηκαν στο διάστημα 1929-1939, θεωρείται ένα αξιόλογο έργο που διατηρεί την αξία και το ενδιαφέρον του μέχρι σήμερα. Για το λόγο αυτό η Фундаментальная электронная библиотека "Русская литература и фольклор" (ФЭБ : <http://feb-web.ru>) μια διαδικτυακή πληροφοριακή πλατφόρμα αφιερωμένη στη ρωσική γραμματεία και το φολκλόρ, η οποία μεταξύ άλλων φιλοξενεί σημαντικά έργα επιστημονικά και λογοτεχνικά, διαθέτει σε ηλεκτρονική μορφή το περιεχόμενο του παραπάνω εγκυκλοπαιδικού λεξικού ενοποιημένο και με δυνατότητα αναζήτησης ανά λήμμα ή συντάκτη και παραπομπές στον αντίστοιχο έντυπο τόμο. Για το λήμμα 'МЕМОУАРНАЯ ЛИТЕРАТУРА' ('Απομνημονευματική Γραμματεία') βλ. στην <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/le7/le7-1312.htm> .

⁶ Βλ. σημ. 4. Τέτοια στόχευση ανιχνεύεται πολύ συχνά σε κείμενα απομνημονευμάτων προσωπικοτήτων που διαδραμάτισαν πρωταγωνιστικό ρόλο σε κορυφαίες σημασίας στιγμές της πολιτικής ή στρατιωτικής ιστορίας. Πβ. έργα όπως τα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη (Μακρυγιάννης Ι., *Στρατηγού Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα*, εκδ. Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., 1998) για την ελληνική επανάσταση και την αρχή του βίου του ελληνικού κράτους, του Στρατηγού Χασάν Ταχσίν Πασά (Νικόλτσιος Β., Γούναρης Β. (επιμ.) *Από το Σαραντάπορο στη Θεσσαλονίκη*, μετάφραση Κενάν Μεσσαρέ, Θεσσαλονίκη, 2002) για τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο και την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, αλλά και στις Σημειώσεις του Ν.Π. Ιγκνάτιεβ (βλ. στη συνέχεια του κειμένου).

⁷ Βλ. σημ. 4 και στο λήμμα 'Воспоминания' ('αναμνήσεις, απομνημονεύματα') του Λεξικού Γραμματολογικών Όρων *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов* που είχε κυκλοφορήσει το 1925 και επίσης φιλοξενείται στην Фундаментальная электронная библиотека, στην feb-web.ru/feb/slt/abc/lt1/lt1-1511.htm .

‘Мемуары’ [Απομνημονεύματα] σημειώνεται ότι το βασικό περιεχόμενό τους συνιστούν οι αναμνήσεις του συγγραφέα τους για όσα έζησε και ότι παράλληλα αξιοποιούνται και διάφορα τεκμήρια, όπως επιστολές, ημερολόγια, τύπος. Επισημαίνεται επίσης ότι συχνά τα κείμενα αυτά χρησιμοποιούνται ως μέσο πολιτικού και ιδεολογικού αγώνα και ότι συνιστούν ιστορικές πηγές στο βαθμό που καταγράφουν γεγονότα της πολιτικής και πολεμικής ιστορίας, τον πολιτισμό, τον καθημερινό βίο, τα κοινωνικά ήθη κ.λπ. Στο εν λόγω άρθρο η εμφάνιση του είδους στη Ρωσία ανάγεται στο 17^ο αι. και οι απαρχές της διαμόρφωσής του σε ιδιαίτερο, διακριτό γραμματειακό είδος στο 18^ο αι.⁸

A.2. ΡΩΣΙΚΗ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ

Από τα μέσα του 17^{ου} έως και τις αρχές του 18^{ου} παγιώνεται σταδιακά στη ρωσική γραμματεία η μορφή του προσωπικού, επώνυμου συγγραφέα που με συγκεκριμένη ιδιότητα – ταυτότητα καταθέτει τη μαρτυρία του για ό,τι αξιοσημείωτο έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια της ζωής του σε αυτοβιογραφικά εν πολλοίς κείμενα. Ταυτόχρονα εκδηλώνεται αυξημένο ενδιαφέρον για τη συγκέντρωση, ταξινόμηση και δημοσίευση προσωπικών μαρτυριών σχετικά με σημαντικά γεγονότα (π.χ. μαρτυρίες στρατιωτών, ανεκδοτολογικές αφηγήσεις κ.ο.κ.). Ωστόσο τέτοιες καταγραφές ακόμη δεν προορίζονται για ευρύ κύκλο αναγνωστών – αποδεκτών. Ενώ κατά τον επόμενο 19^ο αι. καθώς η αντίληψη των ανθρώπων για την σύγχρονή τους πραγματικότητα ως κομμάτι του

⁸ Βλ. στην ηλεκτρονική έκδοχή της στην <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/108194/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D1%83%D0%B0%D1%80%D1%8B> Η *Большая Советская Энциклопедия* [Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια] εκδόθηκε το διάστημα 1969-1978 στη Μόσχα από τις εκδόσεις *Советская энциклопедия*. Σε ηλεκτρονική μορφή διατίθεται από τον ιστότοπο АКАДЕМИК - Словари и энциклопедии на Академике (<http://dic.academic.ru>), όπου αναρτώνται λεξικά ρωσικά και δίγλωσσα, λεξικά όρων και εγκυκλοπαίδειες εστιασμένες σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους.

ιστορικού γίνεσθαι προσελκύει πολύ το ενδιαφέρον τους για όσα διαδραματίζονται, φαίνεται ότι συνετέλεσε στην εντατικότερη καλλιέργεια του γραμματειακού είδους των Απομνημονευμάτων και στην αύξηση της σχετικής παραγωγής τέτοιων κειμένων, ευπρόσδεκτων πλέον από ευρύτερα στρώματα μιας περισσότερο πεπαιδευμένης κοινωνίας. Στη διάρκεια του 19^{ου} αι. σημειώνεται ραγδαία πρόοδος στην παραγωγή τέτοιων κειμένων,⁹ ενώ κατά το δεύτερο μισό του διευρύνεται αρκετά και η κοινωνική προέλευση των συντακτών τους.¹⁰ Θεωρείται μάλιστα ότι και ο ρωσικός λογοτεχνικός ρεαλισμός, όπως εκφράστηκε στο έργο κορυφαίων λογοτεχνών (Α. Σ. Πούσκιν, Ν. Β. Γκόγκολ, Μ. Γ. Λέρμοντοβ, Φ.Μ. Ντοστογιέβσκι, Γκ. Ρ. Ντερζάβιν, Ι.Σ. Τουργκένιεβ κ.ά) συνέβαλλε σημαντικά στην καλλιέργεια αυτού του κειμενικού είδους που στόχευε στην ανάδειξη της πραγματικότητας υπηρετώντας το αίτημα για πιστότητα και παραστατικότητα. Ήταν φυσικό μέσα σ' αυτό το κλίμα οι σπουδαίες στρατιωτικές αναμετρήσεις της Ρωσίας κατά το 19^ο αι. να κινητοποιήσουν τη σύνταξη πλήθους απομνημονευματικών καταγραφών από ανθρώπους που ενεπλάκησαν ενεργά στην εξέλιξή τους και απευθυνότανε σε ένα κοινό που διψούσε να πληροφορηθεί από «αυτόπτες» ή τουλάχιστον «από πρώτο χέρι» όσα ακόμη δεν είχαν αρχίσει να καταγράφουν οι κάμερες και όσα έδιναν την «πρώτη ύλη» για περαιτέρω επεξεργασία και αξιοποίηση από τους δημοσιολόγους της

⁹ Φυσικά οι συντάκτες τους δεν προέρχονται μόνον από τον χώρο της στρατιωτικής ιεραρχίας ή των πολιτικών κινημάτων. Συχνά ήταν άνθρωποι προερχόμενοι από καλλιτεχνικούς και δη λογοτεχνικούς κύκλους κ.λπ. Θα περιοριστούμε ωστόσο στην προσέγγιση των εκπροσώπων της πρώτης κατηγορίας γιατί και το υπό διαπραγμάτευση στην παρούσα εργασία έργο, αφορά γεγονότα της πολιτικοστρατιωτικής ιστορίας της Ρωσίας.

¹⁰ Βλ. Миронова И. А. *Методика изучения мемуаров XIX в. Учебное пособие* [Μεθοδολογία της μελέτης των απομνημονευμάτων του 19^{ου} αι. Εγχειρίδιο], Μόσχα, Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР 1988, σ. 3.

εποχής.¹¹ Επιπλέον, κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. οξύνονται οι κοινωνικές αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της ρωσικής αυτοκρατορίας και παρά την ισχύ της κρατικής λογοκρισίας γνωρίζουν μεγάλη διάδοση οι χειρόγραφες πολιτικές σημειώσεις, οι μπροσούρες και τα στιχουργήματα μέσω των οποίων ασκούτανε κριτική και απαιτούνταν μεταρρυθμίσεις. Μέσα σ' αυτό το κλίμα άνθρωποι που συμμετείχαν ή πρωταγωνίστησαν σε πολεμικές αναμετρήσεις, κοινωνικά κινήματα κ.λπ. καταθέτουν εγγράφως πλέον αναμνήσεις τους που φυσικά απηχούν την προσωπική, υποκειμενική και συνάμα βιωμένη εκδοχή των γεγονότων, δίνοντας έτσι αφορμή για αντιπαραθέσεις στην περαιτέρω πρόσληψη και διαχείριση των καταγεγραμμένων αυτών αναμνήσεων. Η Μιρονοβα Ι. Α. στο προαναφερθέν εγχειρίδιο (σημ. 10) για τη μεθοδολογία μελέτης των απομνημονευμάτων εργάζεται με παράδειγμα τις «Σημειώσεις» του γνωστού Δεκεμβριστή Ι. Ντ. Γιακούσκιν (И. Д. Якушкин), που παρουσιάζουν το ιστορικό της διαμόρφωσης της ιδεολογίας των Δεκεμβριστών¹² και της εμφάνισης και ανάπτυξης των μυστικών

¹¹ Βλ. παραπομπές στις σημειώσεις 4,5. Με τον όρο 'δημοσιολογία' αποδίδουμε τον ρωσικό 'публицистика' Ετυμολογικά, ο ελληνικός όρος προσφέρεται για να αποτυπώσει το περιεχόμενο του αντίστοιχου ρωσικού, για να ονοματίσει δηλ. το γραμματειακό εκείνο είδος κειμένων που προσανατολίζονται στην εξέταση προβλημάτων της σύγχρονης τους εποχής, επίκαιρων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών θεμάτων, κειμένων στα οποία διατυπώνονται αδρά η άποψη, οι κρίσεις και οι εκτιμήσεις του συντάκτη τους σχετικά μ' αυτά τα θέματα, που επιστρατεύονται, στο πλαίσιο μιας δημόσιας διαπραγμάτευσης ζητημάτων της τρέχουσας ή της πρόσφατης συγκυρίας, προκειμένου να προωθήσουν συγκεκριμένες απόψεις σε ευρύτερους κύκλους και να διαμορφώσουν έτσι την κοινή γνώμη. Η δημοσιολογία δεν είχε βέβαια στη Ρωσία του 19^{ου} αι. τις προπαγανδιστικές δυνατότητες που ενδεχομένως διέθετε σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, εξαιτίας της λογοκρισίας. Επιστρατεύοντας όμως υπαινικτικές ή αλληγορικές γλωσσικές χρήσεις κατάφερε να αντιπαραέρχεται την τελευταία και να κρατά ζωντανό το ενδιαφέρον για φλέγοντα και αμφιλεγόμενα φαινόμενα και γεγονότα. Βλ. σχετικό λήμμα στο ρωσικό Λεξικό Γραμματολογικών Όρων της *Литературная энциклопедия: Словарь Литературных Терминов* στην http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3845/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0 και στην ηλεκτρονική εκδοχή της εγκυκλοπαίδειας *Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия* (Γραμματεία και Γλώσσα. Σύγχρονη Εικονογραφημένη Εγκυκλοπαίδεια), που κυκλοφόρησε στη Μόσχα, το 2006 από τις εκδόσεις Росмэн με επιμέλεια του Горкин А.П., στην παραπάνω ηλεκτρονική διεύθυνση.

¹² Ρώσοι επαναστάτες από την τάξη των ευγενών, οι οποίοι πραγματοποίησαν το Δεκέμβριο του 1825 εξέγερση κατά της απολυταρχίας και της δουλοπαροικίας. Βλ. *Советский Энциклопедический*

εταιρειών στη Ρωσία, έργο που προκάλεσε δριμεία πολεμική ανάμεσα σε ιστορικούς αφενός που εκπροσωπούσαν την επίσημη κρατική ιδεολογία και αφετέρου τους εκφραστές του φιλελευθερισμού.¹³

Παρενθετικά θα πρέπει να αναφέρουμε ότι για τα απομνημονευματογραφικού χαρακτήρα έργα που συντάχθηκαν την περίοδο εκείνη χρησιμοποιείται στη ρωσική ο όρος 'Воспоминания' ('αναμνήσεις, απομνημονεύματα'), παράλληλα όμως και σε αρκετές περιπτώσεις απαντάται και ο όρος 'записки' που σημαίνει 'σημειώσεις' και που στο *Большой Толковый Словарь Русского Языка* [Μεγάλο Ερμηνευτικό Λεξικό της Ρωσικής Γλώσσας]¹⁴ αναφέρεται ότι μεταξύ άλλων μπορεί να δηλώνει τις «*παρατηρήσεις, επισημάνσεις, αναμνήσεις κάποιου*» αλλά και ένα «*γραμματειακό έργο με τη μορφή ημερολογίου, απομνημονευμάτων*». Στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία συχνότερα απαντάται ο όρος 'Мемуары'.

Ήδη από το 19^ο αι., όταν τα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα της περιόδου 1812 - 1815 κινητοποίησαν τη συγγραφή αρκετών τέτοιων κειμένων ξεκινά μια κριτική προσέγγισή τους καθώς συνιστούν «μνημεία της ιδεολογικής ζωής, της κοινωνικοϊστορικής σκέψης μιας δεδομένης εποχής, της πολιτισμικοϊστορικής εξέλιξης της εποχής αυτής».¹⁵ Στο βιβλίο του Ταρτακόβσκι (Тартаковский) (σημ. 15) επισημαίνεται ότι η

Словарь, (επιμ. Α.Μ. Прохоров κ.ά.) εκδ. «Советская энциклопедия», Μόσχα, 1980, στο λήμμα 'Декабристы'.

¹³ Вл. Миронова И. А., ό.π., σσ. 3-4. Οι σημειώσεις του Γιακούσκιν, που δημοσιεύτηκαν τη δεκαετία του 1860, κυκλοφορούν μαζί με άλλα κείμενά του στο: Якушкин И. Д., *Записки, статьи, письма декабриста И. Д. Якушкина*, εκδ. Академии наук СССР, 1951.

¹⁴ Кузнецов С. А.(επιμ.), *Большой Толковый Словарь Русского Языка*, εκδ. Норинт, Αγία Πετρούπολη, 1998, αναρτημένο στη διαδικτυακή πύλη για τη ρωσική γλώσσα ГРАМОТА.РУ : λήμμα 'записки' στην <http://gramota.ru/slovari/dic/?lop=x&bts=x&zar=x&ag=x&ab=x&sin=x&lv=x&az=x&pe=x&word=%E7%E0%E8%F1%EA%E0>.

¹⁵ Дмитриев С. С., ΜΕΜΟΥΑΡΙΣΤΙΚΑ ΚΑΚ ΦΕΝΟΜΕΝ ΚΟΥΛΤΟΥΡΥ [Η απομνημονευματογραφία ως φαινόμενο πολιτισμού], στο περιοδικό *ИСТОРИЯ СССР*, Νο 6, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1981, σ. 126. Πρόκειται για άρθρο που σχολιάζει το γνωστό βιβλίο του Ταρτακόβσκι Α. Γ., *1812 год и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения* [Το έτος 1812 και η ρωσική απομνημονευματογραφία. Απόπειρα προσέγγισής της ως πηγαϊκού υλικού], Μόσχα, εκδ. Наука, 1980, κεντρικό θέμα του οποίου είναι όπως αναφέρεται 'η επιρροή της εποχής του 1812 στην ανάπτυξη της ρωσικής απομνημονευματογραφίας'.

σύνταξή τους συνιστά μια αναδρομική αφήγηση γεγονότων συντελεσμένων και φαινομένων, ιδωμένων συνολικά και ενταγμένων στα συμφραζόμενα συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, τα όρια της οποίας σηματοδοτούν συμβατικά την έναρξη και τη λήξη της συγκεκριμένης αναμέτρησης ή συγκρουσιακής περίστασης, όπως εν προκειμένω οι πολεμικές συγκρούσεις της Ρωσίας με τον Ναπολέοντα. Στο άρθρο πάλι του Ντιμίτριεβ (Дмитриев) (σημ. 15) επισημαίνεται ότι η διαμόρφωση του γραμματειακού είδους των απομνημονευμάτων, που ξεκινά το 18^ο αι. συντελείται βαθμιαία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} και υπογραμμίζεται η διαπίστωση του Ταρτακόβσκι ότι η αντιπαράθεση διαφορετικών ιδεολογικοπολιτικών προσανατολισμών αντικατοπτρίζεται με καθοριστικό τρόπο στα κείμενα των απομνημονευμάτων.¹⁶ Ο ιδεολογικός προσανατολισμός τους βέβαια, δεν αναδεικνύεται μόνον από το περιεχόμενο καθαυτό. Ο χρόνος σύνταξης και κυρίως η χρονική στιγμή της δημοσίευσής τους είναι επίσης ενδεικτικός των απόψεων του συντάκτη τους. Οι σημειώσεις λ.χ. του Ι. Ντ. Γιακούσκιν - επιφανούς Δεκεμβριστή- δημοσιεύονται λίγα χρόνια μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο (1853-1856), όταν οι πολεμικές αποτυχίες και η ήττα αποκαλύπτουν την οικονομική και στρατιωτική υστέρηση της χώρας και τις ανεπάρκειες του καθεστώτος, και όταν εντείνεται πλέον αισθητά η κοινωνική αναταραχή, δεδομένου του ότι ο πόλεμος επιδείνωσε κι άλλο τη θέση των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων και φυσικά ενέτεινε τη δυσφορία τους.¹⁷

Άλλωστε και η ανατύπωση, επανέκδοση και επαναδιαπραγμάτευσή τους εντοπίζεται χρονολογικά σε περιόδους που νέες πολιτικοστρατιωτικές συγκυρίες και κοινωνικοπολιτικές ή / και γεωπολιτικές ανακατατάξεις

¹⁶ Βλ. Дмитриев С. С., ό.π. σελ. 127-128 και 130.

¹⁷ Βλ. Миронова И. А., ό.π., σ. 13. Το 1861 δεχόμενος έντονες πιέσεις ο τσάρος Αλέξανδρος ΙΙ προχώρησε με ειδικά νομοθετήματα στην κατάργηση της δουλοπαροικίας (πβ. αγροτική μεταρρύθμιση).

ανακινούν ζητήματα ίδιας τάξης με όσα αποτυπώνουν τα απομνημονεύματα που αναφέρονται σε πολέμους, εξεγέρσεις κ.λπ. Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση του Сучалкин Ε. Α. στο εισαγωγικό τμήμα της διδακτορικής του διατριβής (2013) με θέμα την αποτίμηση του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-1878 από τους συγχρόνους του πολέμου Ρώσους, όπου τοποθετείται σχετικά με την επικαιρότητα του θέματός ΤΟΥ: «Οι ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι του 18^{ου}-19^{ου} αι. βρισκότανε πάντα στο πεδίο ενεργούς συναισθηματικής και διανοητικής πραγμάτευσης από ευρύτερα στρώματα της ρωσικής κοινωνίας. Ο τελευταίος από τους πολέμους αυτούς δεν αποτελεί εξαίρεση. Ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν τον πόλεμο αυτό όσοι συμμετείχαν και οι σύγχρονοί του διαμόρφωνε μέσω των περιοδικών εκδόσεων, της δημοσιολογίας, των ημερολογίων, των επιστολών και των απομνημονευμάτων έναν σύμπλεγμα σημαντικών και σημαινόντων συμβάντων, γεγονότων, ηρώων και αντιηρώων του πολέμου και κρίσεις και περιγραφές τους που συν τω χρόνω μετασημασιζόμενες σε ιστοριογραφία απετέλεσαν κομμάτι της ιστορίας της χώρας και του έθνους. Για τη σύγχρονή μας ρωσική κοινωνία που στο μεταίχμιο του 20^{ου} με τον 21^ο αι. βίωσε τον πόλεμο στο βόρειο Καύκασο, τρομοκρατικές ενέργειες μεγάλων διαστάσεων και τη ρωσο-γεωργιανική σύρραξη του 2008 προβάλλει ως πολύ σημαντικός στόχος το να κατανοήσει τους μηχανισμούς διαμόρφωσης της πρόσληψης εικόνων - μορφών όσον αφορά εχθρούς και συμμάχους, τους μηχανισμούς επιρροής της πορείας και της έκβασης των πολέμων και συγκρούσεων, το πώς αντιλαμβάνονται διάφορα στρώματα της ρωσικής κοινωνίας τα κοινωνικοπολιτικά και κοινωνικοοικονομικά προβλήματα της χώρας τους.»¹⁸ Είναι γεγονός ότι την τελευταία 20ετία λόγω των θεαματικών κοινωνικοπολιτικών, οικονομικών αλλαγών και των δραματικών πολιτικοστρατιωτικών συγκυριών και γεωπολιτικών ανακατατάξεων που σημειώνονται στο χώρο

¹⁸ Сучалкин Е. А., *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в оценках российских современников* [Ο Ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1877-1878 μέσα από τις αποτιμήσεις ρώσων συγχρόνων του], Белгородский Государственный Национальный Исследовательский Университет [Κρατικό Ινστιτούτο Εθνικών Ερευνών του Μπέλγκοροντ], Белгород, 2013. Το απόσπασμα προέρχεται από τη σύνοψη (автореферат) που συνοδεύει το κείμενο της διατριβής, που έχει αναρτηθεί στην ιστοσελίδα «dissercat: Научная электронная библиотека диссертаций и авторефератов [Επιστημονική ηλεκτρονική βιβλιοθήκη διατριβών και συνόψεων], στην <http://www.dissercat.com/content/russko-turetskaya-voina-1877-1878-gg-v-otsenkakh-rossiiskikh-sovremennikov#ixzz2ffCQnTmz>. Βλ. παρακάτω σχετικά με την έκδοση των *Σημειώσεων* του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, για το διάστημα 1875/76 - 1878, κατά την περίοδο 1914-1916 (Α' Παγκόσμιος Πόλεμος).

της Κεντρικής, Ανατολικής και ΝΑ Ευρώπης εκδηλώνεται αυξημένο ενδιαφέρον για ερευνητική επανεξέταση και εμβριθέστερη διαπραγμάτευση σημαντικών γεγονότων της βαλκανικής ιστορίας του 19^{ου} αι., γεγονός που αντικατοπτρίζεται μεταξύ άλλων και στην μεγάλη αύξηση νέων εκδόσεων, διατριβών και άλλων εκδηλώσεων (συνέδρια, εκθέσεις) με σχετική θεματολογία τόσο στη Ρωσία, όσο και σε χώρες της Βαλκανικής. Ενδεικτικά θα αναφέρω την περιοδεύουσα έκθεση “Imagining the Balkans. Identities and Memory in the long 19th century” που εγκαινιάστηκε στη Λουμπλιάνα της Σλοβενίας τον Απρίλιο του 2013.¹⁹

A.2.α. ΤΕΚΜΗΡΙΩΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΚΑΙ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1877-1878.

Ένα τέτοιο γεγονός που αποτιμήθηκε ποικιλότητα από τους συγχρόνους και έδωσε αφορμή από τις παραμονές του έως και πολύ μετά τη λήξη του για ποικίλες ερμηνείες, αξιολογήσεις, διαπιστώσεις κ.λπ. ήταν ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877-1878. Επρόκειτο για μια ακόμη πολεμική αναμέτρηση της Ρωσίας εξαιρετικά αμφιλεγόμενη, η νικηφόρα έκβαση της οποίας «επικυρώθηκε» από μια επώδυνη διπλωματική ήττα και επανέφερε στο προσκήνιο -όπως και ο προηγούμενος Κριμαϊκός πόλεμος-

¹⁹ Η έκθεση που πραγματοποιείται με πρωτοβουλία και υπό την αιγίδα της UNESCO οργανώθηκε με τη συνεργασία του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (International Council of Museums (ICOM)) και της Διεθνούς Επιτροπής Εκθέσεων και Ανταλλαγών (International Committee for Exhibitions and Exchange (ICEE) και τιτλοφορείται όπως ακριβώς και το ομότιτλο βιβλίο της Μ. Todorova (*Imagining the Balkans*), που κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Oxford University Press, στις ΗΠΑ το 1997. (Για την έκθεση βλ. αναλυτικότερα στην http://www.unesco.org/new/en/media-services/single-view/news/unesco_launches_travelling_exhibit_imagining_the_balkans_identities_and_memory_in_the_long_19th_century-1/#.UwHfUPmTnvc). Ενδεικτική είναι εξάλλου και η αυξημένη εκδοτική παραγωγή βιβλίων βαλκανικής και σλαβολογικής θεματολογίας και εργασιών αναφορικά με τις σχέσεις της Ρωσίας και των άλλων σλαβικών και λοιπών βαλκανικών χωρών από το ρωσικό Ινστιτούτο Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών. (Институт славяноведения Российской академии наук). Από την άποψη αυτή αξίζει να ρίξει κανείς μια ματιά στους τίτλους των έργων που κυκλοφόρησαν από το 1994 κ.εξ., των συνεδρίων που διοργανώθηκαν από το Ινστιτούτο κ.λπ. στην http://www.naukaran.ru/sb/2001_1/8.shtml.

οξύτερη την εσωτερική κοινωνικοπολιτική κρίση της χώρας. Αναμενόμενη ήταν ως εκ τούτου και η παραγωγή απομνημονευματικών, επιστολογραφικών, δημοσιολογικών κειμένων από ανθρώπους που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο ενεπλάκησαν ή πρωταγωνίστησαν στη σύρραξη αυτή, την προπαρασκευή, τη διεξαγωγή ή / και την επισφράγιση της. Πρόκειται για καταγραφές προερχόμενες άλλοτε από στελέχη της στρατιωτικής ηγεσίας, άλλοτε από αξιωματικούς του στρατού, από γιατρούς, ιερείς και άλλο προσωπικό που συνόδευε υποστηρικτικά το ρωσικό στρατό στη σύγκρουση αυτή, και άλλοτε από καλλιτέχνες, συγγραφείς, δημοσιολόγους και εκπροσώπους πολιτικών τάσεων, όπως αυτές εκφράστηκαν στη ρωσική κοινωνία στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αι. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ημερολογιακές σημειώσεις του Υπουργού Στρατιωτικών Ντ. Α. Μιλιούτιν (Дневник Д.А. Милютин [Το ημερολόγιο του Ντ. Α. Μιλιούτιν]), τις Αναμνήσεις του κόμη Σ. Ντ. Σερεμέτιεβ (Мемуары С. Д. Шереметева [Αναμνήσεις του Σ. Ντ. Σερεμέτιεβ]), το αυτόγραφο ημερολόγιο του Ι. Β. Γκουρκό (Гурко И. В., Автограф рукописи его дневника [Ιδιόγραφο Ημερολόγιο]), υψηλόβαθμου αξιωματικού του ρωσικού στρατού, τις επιστολές εκστρατείας του διπλωμάτη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ προς τη σύζυγό του (Походные письма 1877 года [Επιστολές εκστρατείας του 1877]), τις αναμνήσεις του υπολοχαγού του ιππικού Α. Α. Μπρουσίλοβ (Брусиллов А. А., Мои воспоминания [Τα απομνημονεύματά μου]), τις επιστολές του διακεκριμένου ρώσου γιατρού Σ. Π. Μπότκιν προς τη γυναίκα του (Боткин С. П. Письма С. П. Боткина из Болгарии 1877 г. [Οι επιστολές του Σ. Π. Μπότκιν από τη Βουλγαρία το 1877]) και του ιερέα Β. Β. Γκουριόβ (Гурьев В. В., Письма священника с похода 1877 - 1878 гг. [Επιστολές ενός ιερέα από την εκστρατεία του 1877-1878]), τα απομνημονεύματα του

ζωγράφου και συγγραφέα Β. Β. Βερεστσιάγκιν (Верещагин В.В., Турецкий поход 1877 - 1878 гг. На войне. Воспоминания о русско-турецкой войне 1877 г. [Η εκστρατεία του 1877 - 1878 στην Τουρκία. Στον πόλεμο. Απομνημονεύματα σχετικά με το ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877]), σχετικό άρθρο του γνωστού σλαβολόγου, θεωρητικού της λογοτεχνίας και εθνογράφου Α. Ν. Πύπιν (А. Н. Пыпин, «Наша печать и болгарские дела» [Ο τύπος μας και οι βουλγαρικές υποθέσεις]), τους λόγους που εκφώνησε ο Ι. Σ. Ακσάκοβ, δημοσιολόγος και ηγετική φυσιογνωμία της σλαβοφιλικής κίνησης της εποχής του στις συνεδριάσεις της Σλαβικής Αγαθοεργού Εταιρείας της Μόσχας (И. С. Аксаков, Из речей, произнесённых на заседаниях Московского Славянского Благотворительного Комитета [Από τους λόγους που εκφωνήθηκαν στις συνεδριάσεις της Σλαβικής Αγαθοεργού Εταιρείας της Μόσχας]).²⁰ Στην σύνοψη της διατριβής του επί υφηγεσία με θέμα τη στάση της ρωσικής κοινωνίας απέναντι στον πόλεμο αυτό (Кочуков С. А. *Общество, правящая элита, армия Российской империи и Русско-турецкая война 1877-1878 гг.* [Η κοινωνία, η ηγετική ελίτ, ο στρατός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και ο Ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877-1878]),²¹ που υποστηρίχθηκε στο Κρατικό Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο του Σαράτοβ «Γι. Α. Γκαγκάριν» το 2012, ο Κοτσούκοβ σημειώνει μεταξύ άλλων ότι «Ανάμεσα στους παράγοντες και τα γεγονότα που προσδιορίζουν τους σκοπούς και το περιεχόμενο των πολέμων, την προσοχή των ιστορικών έλκουν όχι μόνον τα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των κρατών, αλλά και οι ιδεολογικές ή θρησκευτικές αξίες των διαφόρων κοινωνιών.» και σχολιάζει ότι στις μετασοβιετικές ιστορικές μελέτες α) ήταν αναπόφευκτες κάποιες αναθεωρητικές προσεγγίσεις

²⁰ Βλ. σημ. 18.

²¹ Η σύνοψη (автореферат) της διατριβής του είναι αναρτημένη στην <http://www.dissers.ru/avtoreferati-doktorskih-dissertatsii1/a134.php>.

σχετικά με φαινόμενα και διεργασίες που αφορούσαν την παρουσία της Ρωσίας στη Βαλκανική μετά την διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και των γεγονότων που ακολούθησαν και β) παρατηρείται αυξημένο ερευνητικό ενδιαφέρον για το ρόλο της προσωπικότητας στην ιστορία, πράγμα που εκφράστηκε με πλήθος επιστημονικοβιογραφικών εργασιών. Παρουσιάζοντας το διαθέσιμο πηγαϊκό υλικό για τη μελέτη του θέματός του αναφέρει και αυτός ότι για να διερευνηθούν οι στάσεις της ρωσικής κοινωνίας είναι σημαντικό να ανατρέξει κανείς και στη σχετική τεκμηριωτική γραμματεία της εποχής: απομνημονεύματα και ημερολόγια που συντάχθηκαν από επιφανείς προσωπικότητες που υπήρξαν ισχυροί κρατικοί ή / και πολιτικοί παράγοντες της Ρωσίας στα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αι., αλλά και στο άφθονο διαθέσιμο αρχειακό υλικό. Μεταξύ αυτών κάνει ιδιαίτερη μνεία στις *Σημειώσεις* (απομνημονεύματα) του πρεσβευτή της Ρωσίας στην Τουρκία²² Ν. Π. Ιγκνάτιεβ που δημοσιεύονται στο διάστημα 1914-1916, ευρισκόμενες στο αρχείο (ΦΟΝΔ) του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ στο Κρατικό Αρχείο της Ρωσικής Ομοσπονδίας (Государственный Архив Российской Федерации - ГАРФ), όπου φυλάσσονται σημειώματα διαφόρων προσώπων προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας και προς τον ίδιο τον Ιγκνάτιεβ ως πρεσβευτή της Ρωσίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τα οποία απηχούν το ενδιαφέρον του κόσμου για το Ανατολικό Ζήτημα τις παραμονές του πολέμου του 1877-78, και φυσικά οι επιστολές του²³ προς τη γυναίκα του από το Γενικό Αρχηγείο του ρωσικού στρατού στη Βαλκανική.

²² Βλ. Βιογραφικά του Ν.Π. Ιγκνάτιεβ.

²³ Οι επιστολές δημοσιεύτηκαν το 1999: Игнатъев Н. П., *Походные письма 1877 года* [Επιστολές εκστρατείας του έτους 1877], Μόσχα, εκδ. РОССПЭН, 1999. Το βιβλίο είναι αναρτημένο στον ιστότοπο Военная литература [ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ] (militera.lib.ru) στην http://militera.lib.ru/db/ignatyev_np/index.html.

B. Ν.Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ: ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ - ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ²⁴

Ο Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ (βλ.εικ.4), το όνομα του οποίου έχει συνδεθεί κυρίως με τη σύναψη της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου κατά τη λήξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-78, αλλά και με την προηγηθείσα δημιουργία της Βουλγαρικής Εξαρχίας το 1870,²⁵ ήταν μια εξέχουσα φυσιογνωμία μεταξύ των διπλωματών που η δράση τους

²⁴ Αναλυτική βιοεργογραφία του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ: στη μονογραφία της Χεβρολινα, Β. Μ., *Росси́йски́й дипломат граф Николо́й Па́влович Игна́тьев* [Ο ρώσος διπλωμάτης Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ], Μόσχα, εκδ. «Институт Российской Истории РАН», 2004 και στο βιβλίο του MacKenzie, D., *Count N. P. Ignat'ev: The Father of lies?*, εκδ. East European Monographs, New York, 2002.

²⁵ Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. το βουλγαρικό εθνικιστικό κίνημα αναπτύσσεται σε συμφραζόμενα διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας και αυτοπροσδιορισμού στο πλαίσιο μιας πνευματικής αναγέννησης και επιστρατεύει εθνοπολιτισμικά επιχειρήματα που θα λειτουργήσουν συνεκτικά στο εσωτερικό και διαφοροποιητικά ως προς τον αλλογενή περίγυρο, προκειμένου να προωθήσει τις διεργασίες εθνικής ολοκλήρωσης. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες η επιδίωξη της εκκλησιαστικής αποδέσμευσης των Βουλγάρων από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως απετέλεσε βασικό στόχο και προϋπόθεση για τη συγκρότηση ευκρινέστερα οριοθετημένου εθνικού προφίλ. Οι σχετικές διεκδικήσεις του εθνοεκκλησιαστικού κινήματος των Βουλγάρων εντάθηκαν μετά τις ευνοϊκές για τους αλλόδοξους υπηκόους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξαγγελίες του διατάγματος Χάτ-ι Χουμαγιούν (1856), με αποτέλεσμα να οξυνθούν οι σχέσεις του βουλγαρικού κλήρου με το Πατριαρχείο, όπως άλλωστε και οι σχέσεις Ελλήνων - Βουλγάρων. Η έλευση του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ ως πρεσβευτή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη και η δραστηριοποίησή του προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των φυλετικών δεσμών Ρωσίας - Βουλγάρων προς όφελος των στρατηγικών ρωσικών επιδιώξεων στη Βαλκανική σήμανε και την προώθηση των εκκλησιαστικών αιτημάτων των Βουλγάρων. Και παρότι ο νέος (από το 1867) Πατριάρχης Γρηγόριος Στ' φάνηκε διαλλακτικότερος, προκειμένου να διαφυλαχθεί το κύρος του Πατριαρχείου, παραχωρώντας όρους αυτονομίας στη βουλγαρική εκκλησία, βρέθηκε αντιμέτωπος με την αδιάλλακτη μερίδα των Βουλγάρων, αλλά και με τους Τούρκους που δεν επιθυμούσαν μια ελληνοβουλγαρική συμφιλίωση. Ενώ λοιπόν ο ρώσος πρεσβευτής και ο έλληνας ομόλογός του Α. Ρίζος Ραγκαβής ενθαρρύνουν περαιτέρω παραχωρήσεις από μέρους του Γρηγορίου, η Πύλη υποδαυλίζει τις έριδες καταθέτοντας το 1869 προτάσεις που επεκτείνουν τα όρια δικαιοδοσίας της βουλγαρικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας, πράγμα που δεν μπορεί να γίνει δεκτό από το Πατριαρχείο. Ο Ιγκνάτιεβ τότε συνειδητοποιώντας ότι δεν υπάρχει ενδεχόμενο συναινετικής λύσης στρέφει τις προσπάθειές του προς την ίδρυση ξεχωριστής βουλγαρικής εκκλησίας ασκώντας έμμεσα πιέσεις και επιστρατεύοντας την επιρροή που είχε σε προσωπικότητες της οθωμανικής ηγεσίας. Έτσι η οθωμανική κυβέρνηση παρακάμπτοντας το Φανάρι επιλύει μόνη της το εκκλησιαστικό με σουλτανικό φερμάνι της 27^{ης} Φεβρουαρίου / 11^{ης} Μαρτίου του 1870, με το οποίο οριζόταν η σύσταση αυτόνομης βουλγαρικής εκκλησίας με αυτοδιοικούμενη αρχή (Εξαρχία) στους κόλπους του Πατριαρχείου. Βλ. *ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ*, τ. ΙΓ' (Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977, σσ. 301-304. Αναλυτικά για τη δράση του Ιγκνάτιεβ στο ζήτημα αυτό βλ. Χεβρολινα, Β. Μ., 2004, σσ. 162-182 και στη συνέχεια του παρόντος.

υπήρξε καθοριστική όσον αφορά την εμπλοκή της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην προσπάθεια επίλυσης του Ανατολικού Ζητήματος.²⁶ Από το 1864 έως το 1874 είχε διατελέσει πρεσβευτής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη. Κατά τη θητεία του στο πόστο εκείνο αποκόμισε την εμπειρία, τη γνώση και τις επαφές που του έδωσαν τη δυνατότητα να δραστηριοποιηθεί δυναμικά την περίοδο 1875-1878, όταν εκτεταμένες συγκρούσεις στη Βαλκανική και εντατικές διπλωματικές ζυμώσεις θα οδηγήσουν στις γεωπολιτικές ανακατατάξεις που επισφραγίζει το συνέδριο του Βερολίνου το καλοκαίρι του 1878.²⁷ Επίσης

²⁶ Προτεραιότητα πολιτική και διπλωματική για τις ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. αποτελούσε η επισφαλής βιωσιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, λόγω της ανατροπής του status quo που θα συνεπαγότανε η ανεξέλεγκτη διάλυση της τελευταίας υπό το βάρος αφενός εσωτερικών προβλημάτων (πολιτική κρίση, οικονομική κατάρρευση κ.λπ.) και εξωτερικών πληγμάτων (στρατιωτικές ήττες, απώλεια - απόσχιση εδαφών κλπ). Ένα τέτοιο ενδεχόμενο προέβαλλε απειλητικό για τα συμφέροντα κυρίως των Βρετανών και των Αυστριακών που θα θιγότανε καίρια από τη δυνητική επέκταση της ρωσικής κυριαρχίας στη Βαλκανική. Το ζητούμενο συνίστατο στην επίτευξη και σύζευξη αλληλοαντικρουόμενων επιδιώξεων: ικανοποίηση των συγκρουόμενων βαλκανικών εθνικισμών στο πνεύμα της αρχής των εθνοτήτων και αποφυγή κατάρρευσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, που ωστόσο φάνταζε αναπόφευκτη. Η ουσία επομένως της διαπραγμάτευσης και διαχείρισης του εν λόγω ζητήματος εστιαζότανε στην υλοποίηση του διαμελισμού της χωρίς να διαταραχτεί η υφιστάμενη ισορροπία και οι συσχετισμοί δυνάμεων στην ευρύτερη περιοχή. Και ενώ οι συντονισμένες κινήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων προσανατολιζότανε προς τη διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι επιμέρους πρωτοβουλίες τους προωθούσαν τη διαδικασία κατακερματισμού της. Οι πραγματικές πάντως διαστάσεις και παράμετροι του Ανατολικού Ζητήματος 'από-καλύφθηκαν' και αποτυπώθηκαν με ενάργεια στη διπλωματική διαπραγμάτευση που ακολούθησε το ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-78. Ο πόλεμος έληξε με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που δημιουργούσε μια εκτεταμένη ζώνη ρωσικής επιρροής στη Βαλκανική ανατρέποντας άρδην τους υφιστάμενους συσχετισμούς δυνάμεων. Όμως με την μεσολαβητική παρέμβαση του γερμανού καγκελαρίου Βίσμαρκ συγκαλείται συνέδριο που θα άρει το ρωσικό πλεονέκτημα και θα αναδιανείμει εδάφη της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τρόπο που διασφάλιζε την ισχύ των κεντροδυτικών ευρωπαϊκών δυνάμεων και την κυριαρχία τους στη Βαλκανική και τη Μεσόγειο. Κατά την κρίσιμη περίοδο όξυνσης του Ανατολικού Ζητήματος στη δεκαετία του 1870 ο Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ διατελούσε πρεσβευτής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη, όπου και ανέπτυξε εντονότατη και πολυσχιδή δράση προκειμένου να επωφεληθεί η χώρα του τα μέγιστα από την επικείμενη αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επιστέγασμα των προσπαθειών του απετέλεσε το περιεχόμενο - και η ίδια η σύναψη - της Συνθήκης ειρήνης που υπογράφηκε στον Άγιο Στέφανο, στα περίχωρα της Κωνσταντινούπολης, μετά την νικηφόρα προέλαση των ρωσικών στρατευμάτων, στις αρχές του 1878. Για το Ανατολικό Ζήτημα βλ. Quataert, D., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, (μτφρ. Σαρηγιάννης Μ.) εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006, σσ. 100-104 και *Zürcher, E. J., Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, (μτφρ. Κεχριώτης Β.) εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004, σσ. 84-85. Για την εμπλοκή του Ιγκνάτιεβ σ' αυτό βλ. διεξοδικά στη Хевролина, В. М., (2004), σσ.125-278 και στον MacKenzie, D., (2002), σσ. 323-594.

²⁷ Βλ. σχολιασμό των αποφάσεων του Συνεδρίου από τον Ιγκνάτιεβ στο *После Сан Стефано. Записки графа Н. П. Игнатьева* (Πετρούπολη, 1916). Παρά την εντονότατη και πρωταγωνιστική παρουσία του σε ό,τι προηγήθηκε ο Ιγκνάτιεβ δεν συμμετείχε στο διπλωματικό αυτό γεγονός για λόγους που θα αναφερθούν παρακάτω.

το όνομά του - λόγω και πάλι της διπλωματικής του δράσης - έχει συνδεθεί με τις σλαβοφιλικές (πανσλαβιστικές;)²⁸ αντιλήψεις της εποχής του, αφού η δράση του προσανατολίστηκε - συχνά και ως δεδηλωμένη πρόθεση - στη σύγκλιση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής με τους οραματισμούς και τις προτεραιότητες του σλαβοφιλικού κινήματος, όπως αυτό εξελίχθηκε από μερίδα εκπροσώπων του στο β' μισό του 19^{ου} αι.

B.1. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ

Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ ήταν γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, πολλά μέλη της οποίας ήταν στρατιωτικοί. Γεννήθηκε στην Πετρούπολη την 17η Ιανουαρίου 1832. Ο πατέρας του, Πάβελ Νικολάγιεβιτς Ιγκνάτιεβ ήταν υψηλόβαθμος στρατιωτικός με πανεπιστημιακή μόρφωση, που υπηρέτησε με αφοσίωση τον τσάρο. Διακρίθηκε από νωρίς, με τη συμμετοχή του στην κατάληψη της Βάρνας κατά τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1828-1829, αλλά κυρίως με τη έγκαιρη άφιξή του λόχου του στην πλατεία Γερουσίας (Сенатская площадь) για προστασία του τσάρου, όπου εμπόδισε την προώθησή των στασιαστών κατά τη διάρκεια της εξέγερσης των Δεκεμβριστών την 14^η/26^η Δεκεμβρίου του 1825, που εναντιώθηκαν στην ανάρρηση του Νικολάου Α' στον θρόνο.²⁹ Ο αυτοκράτορας σε ένδειξη αναγνώρισης των υπηρεσιών του τού εξασφάλισε γρήγορη ανέλιξη στη στρατιωτική ιεραρχία, ενώ ο διάδοχος Αλέξανδρος έγινε ανάδοχος του Νικολάι Πάβλοβιτς. Ο Πάβελ Νικολάγιεβιτς διετέλεσε από το 1834 κ.εξ. διευθυντής της στρατιωτικής

²⁸ Για το περιεχόμενο των όρων 'πανσλαβισμός' και 'σλαβοφιλία' βλ. παρακάτω στην ενότητα Δ' (ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1875-1878).

²⁹ Του κινήματος των Δεκεμβριστών που πήραν το όνομά τους από την παραπάνω ημερομηνία, ηγούνταν ευγενείς, μορφωμένοι αξιωματικοί που τάσσονταν ενάντια στην απολυταρχία και την δουλοπαροικία. Βλ. παραπομπή στη σημ. 12. Βλ. επίσης στο MacKenzie, D., (2002), σσ.1-2.

σχολής 'Πάζεσκι Κόρπους',³⁰ την οποία διηύθυνε με υποδειγματικό τρόπο καθιστώντας την πρότυπο εκπαιδευτικό ίδρυμα του καιρού του. Οι αρχές που διέπνεαν την διαπαιδαγώγηση των σπουδαστών του ήταν ο σεβασμός προς τους γονείς και τους μεγαλύτερους, η εγκράτεια, η αφοσίωση στην ιδέα της αυτοκρατορίας, της Ορθοδοξίας και του εθνικού πνεύματος, η αίσθηση του καθήκοντος και η αγάπη προς τον τσάρο και την Πατρίδα, αρχές με τις οποίες ο Πάβελ Νικολάγιεβιτς διαπαιδαγωγούσε και τα δικά του παιδιά. Στους μελλοντικούς αξιωματικούς που φοιτούσαν στο Πάζεσκι Κόρπους καλλιεργούνταν αισθήματα καθήκοντος, αυταπάρνησης και αγάπης για τον τσάρο και την πατρίδα.³¹ Ο Πάβελ Νικολάγιεβιτς διετέλεσε επίσης Κυβερνήτης της Πετρούπολης και ως το τέλος της ζωής του Μέλος του Κρατικού Συμβουλίου (Государственный совет). Από το 1864 προήδρευε της Επιτροπής Αιτημάτων που υπαγόταν απευθείας στον Τσάρο-Αυτοκράτορα.³² Η θέση και το κύρος του σίγουρα διευκόλυναν τη σταδιοδρομία του γιου του, Νικολάι Πάβλοβιτς, που διατήρησε μια εξαιρετική σχέση με τον πατέρα του, όπως προκύπτει από την εκτεταμένη

³⁰ Пажеский корпус: Επρόκειτο για κλειστό στρατιωτικό εκπαιδευτικό ίδρυμα της Πετρούπολης, με ειδικά προνόμια, όπου φοιτούσαν αποκλειστικά γόνοι ευγενών (από αρχές 19^{ου} αι. και αξιωματικών). Βλ. *Советский Энциклопедический Словарь*, (επιμ. Α. Μ. Προχοροφ κ.ά.) εκδ. «Советская Энциклопедия», Μόσχα, 1980, στο λήμμα 'пажеский корпус'. Οι σπουδαστές (γόνοι ρωσικών, πολωνικών και γεωργιανικών οικογενειών) παρακολουθούσαν διευρυμένο πρόγραμμα σπουδών με ξένες γλώσσες (γαλλική, γερμανική) και θεωρητικά και στρατιωτικά αντικείμενα, που στόχευε στην άρτια επιστημονική κατάρτιση ικανών αξιωματικών. Το πρόγραμμα προέβλεπε επίσης τη συγγραφή εργασιών πάνω στη στρατιωτική ιστορία. Η σχολή στελεχωνόταν από επιφανείς επιστήμονες και στρατιωτικούς. Η αξιολογη θεωρητική – στρατιωτική κατάρτιση που παρείχε η σχολή εξασφάλιζε στους αποφοίτους της τη δυνατότητα να καταλάβουν εν συνεχεία ποικίλες θέσεις στρατιωτικού ή διπλωματικού χαρακτήρα. Από τη σχολή αυτή (πβ. Corps de Pages) είχαν αποφοιτήσει προσωπικότητες που διέπρεψαν στη Ρωσία επί Αλεξάνδρου ΙΙ, όπως λ.χ. ο Υπουργός του των Στρατιωτικών, Ντ. Α. Μιλιούτιν. Βλ. Хевролина, Β. Μ., 2004, σελ. 15-16 και MacKenzie, D., 2002, σ.2.

³¹ Хевролина, (2004), ό.π., σ. 12.

³² Βλ. MacKenzie, D., (2002), σ.2 και Хевролина, Β. Μ., (2004), σ.14. Η Β. Μ. Хевролина σχολιάζει πως η τοποθέτηση ενός εκπροσώπου των συντηρητικών δυνάμεων σε τόσο υψηλό αξίωμα είναι ενδεικτική ορισμένων αντιδραστικών τάσεων που εκδηλώνονται στην εσωτερική πολιτική της χώρας τη δεκαετία του 1860.

σωζόμενη αλληλογραφία τους.³³ Ο Νικολάι με υπόδειξη του πατέρα του εντάχθηκε στο Πάζεσκι Κόρπους (βλ.εικ.5), όπου φοίτησε με εξαιρετικές επιδόσεις και κατά την αποφοίτησή του το 1851 τιμήθηκε με το μεγάλο αργυρό μετάλλιο. Και μετά την αποφοίτησή του όμως διατήρησε το ενδιαφέρον του για διεύρυνση του γνωστικού του ορίζοντα με ιδιαίτερη έμφαση σε θέματα φιλοσοφίας, κοινωνιολογίας, ιστορίας και πολιτικών επιστημών.³⁴

Το 1852, μετά την πρακτική του, κατατάχθηκε στη Φρουρά της Βαλτικής,³⁵ όπου υπηρέτησε με αρμοδιότητες επιθεώρησης των στρατευμάτων, καθορισμού των μετακινήσεών τους και των δρομολογίων τους, οργάνωσης των διανυκτερεύσεών τους, των μεταφορών κ.λπ. Για τις υπηρεσίες του εκεί επανειλημμένως τιμήθηκε με τσαρικούς επαίνους. Το καλοκαίρι του 1856, σε ηλικία μόλις 24 ετών, ορίστηκε στρατιωτικός ακόλουθος στο Λονδίνο με το βαθμό του συνταγματάρχη. Προτερήματα όπως η επιμονή, η πονηριά του, η γλωσσομάθεια, η ευκολία του στην επικοινωνία, η ευελιξία του καθώς και οι οικογενειακοί δεσμοί με την τσαρική οικογένεια δικαιολογούν ενδεχομένως την επιλογή αυτή του νεοαναρρηθέντος τσάρου.³⁶

³³ Οι σωζόμενες από τις επιστολές αυτές που απηύθυνε στους γονείς του φυλάσσονται στο ΓΑΡΦ, Φ. 730, Οπ. 1, Δ. 4484. Στη Хевролина, В. М., (2004), σσ. 22 κ.εξ. υπάρχουν ακριβείς παραπομπές για κάθε επιστολή, αποσπάσματα της οποίας παρατίθενται.

³⁴ Οι εργασίες του πάνω στη στρατιωτική ιστορία είχαν θεματολογία σχετική με τους Περσικούς πολέμους της αρχαιότητας, την αξιοποίηση του πυροβολικού στις στρατιωτικές επιχειρήσεις, το ρωσο-γαλλικό πόλεμο του 1812-1815, την εξέλιξη του τρόπου δράσης των ρωσικών στρατευμάτων στις επιχειρήσεις τους εναντίον των τουρκικών κ.λπ. Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σ. 16-17.

³⁵ Ο επικείμενος Κριμαϊκός πόλεμος ανάγκασε την κυβέρνηση να ενισχύσει την άμυνα στην περιοχή. Πβ. Хевролина, В. М, ό.π., σ. 18 και MacKenzie, D., (2002), σσ. 3-4.

³⁶ Хевролина, В. М., (2004), σσ. 18-19. Ο τσάρος Αλέξανδρος ο ΙΙ (Αλεξάντρ Νικολάγιεβιτς) ανέλαβε το Φεβρουάριο του 1855, βλ. MacKenzie, D., (2002), σ. 6. Ο MacKenzie, D. μάλιστα (ό.π. σσ.6-9) σημειώνει τη ραγδαία ανέλιξη του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ μετά την ενθρόνιση του Αλεξάνδρου ΙΙ, σχολιάζοντας το γεγονός ότι η τετραετής στρατιωτική του υπηρεσία δεν είχε να παρουσιάσει κάτι αξιοσημείωτο.

B.2. ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ

Αποστολή του Ιγκνάτιεβ ως ακολούθου ήταν η συλλογή πληροφοριών αναφορικά με τη συγκρότηση, την οργάνωση, τη διοίκηση, την εκπαίδευση και τους εξοπλισμούς των αγγλικών στρατευμάτων, αλλά και με τη δράση των αγγλικών δυνάμεων στην Περσία και την Ινδία. Από τα ημερολόγια που τηρούσε και τις αναφορές του προς το Υπουργείο Στρατιωτικών (που φυλάσσονται στο ΓΑΡΦ) φαίνεται ότι συγκέντρωσε μεταξύ άλλων πολύ συστηματικές πληροφορίες για τα καινούργια όπλα, την παρουσία των στρατιωτικών δυνάμεων της Αγγλίας στον Περσικό Κόλπο, στην Κίνα και την Ινδία, την κατασκευή των σιδηροδρόμων που συνέδεαν τον Περσικό με την Μεσόγειο, ενώ συνάμα πρότεινε μέτρα για τον περιορισμό της αγγλικής διείσδυσης στην Κεντρική Ασία.³⁷ Καθώς ήταν επιφορτισμένος να παρέχει υπηρεσίες και στον ρώσο πρεσβευτή στο Παρίσι, Π. Ντ. Κισελιόβ (Π. Δ. Киселев), παραβρέθηκε σε διάσκεψη³⁸ που πραγματοποιήθηκε μετά τη Συνθήκη των Παρισίων, για την οριστική χάραξη των ρωσικών συνόρων στη Βεσσαραβία,³⁹ όπου με τις τοπογραφικές του υποδείξεις συνέδραμε στο να επιτευχθεί μια αρκετά

³⁷ Хевролина, В. М., (2004), σσ. 18-25 και MacKenzie, D., (2002), σσ. 9-11

³⁸ Η διάσκεψη αυτή συγκλήθηκε στο Παρίσι στα τέλη Δεκεμβρίου του 1856. Ο Ιγκνάτιεβ δεν συμμετείχε βέβαια αυτοπροσώπως, αλλά στο περιθώριο των εργασιών της κατήρτισε ακριβή τοπογραφικά σχεδιαγράμματα, βάσει των οποίων επιτεύχθηκε ικανοποιητικότερη για τη Ρωσία χάραξη των συνόρων στη Ν. Βεσσαραβία.

³⁹ Βεσσαραβία (βλ. εικ.6): Το νότιο τμήμα της ηγεμονίας της Μολδαβίας που ορίζεται ανατολικά από τον ποταμό Δνείστερο και δυτικά από τον ποταμό Προύθο, ο οποίος στα νοτιοδυτικά της συμβάλλει με τον Δούναβη. Η περαιτέρω ροή τους προς τη Μαύρη θάλασσα διαγράφει το νότιο όριο της, ενώ το νοτιανατολικό της τμήμα βρέχεται από τη Μαύρη θάλασσα. Επρόκειτο για μια διαφιλονικούμενη περιοχή που από το 15^ο έως το 18^ο αιώνα αποτελούσε τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Εν συνεχεία εδάφη της καταλαμβάνουν οι Ρώσοι. Μετά τον κριμαϊκό πόλεμο το νότιο τμήμα της περιέρχεται στην ηγεμονία της Μολδαβίας, ενώ με το Συνέδριο του Βερολίνου προσαρτάται και πάλι από τη Ρωσία. Βλ. Mitrasca M., Moldova. A Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers, εκδ. «Algora Publishing», Νέα Υόρκη, 2002, σσ. 10-11.

συμφέρουσα για τη Ρωσία διευθέτησή τους.⁴⁰ Ήταν η πρώτη του εμπειρία από διπλωματικές διαπραγματεύσεις, όπου είχε την ευκαιρία να εκδηλώσει, με την επιμονή, την ακρίβεια και την ευρηματικότητα που τον διέκρινε, το ζήλο του για την περιφρούρηση των ρωσικών συμφερόντων. Η συνεισφορά του εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από την Πετρούπολη και τον τσάρο προσωπικά. Η ενεργητικότητα και η υπευθυνότητα που επέδειξε ως ακόλουθος στο Λονδίνο, αλλά και οι γνώσεις του για τις ασιατικές χώρες προφανώς συνηγόρησαν στον ορισμό του ως επικεφαλής αποστολής στην Κεντρική Ασία, όπως άλλωστε και η προηγούμενη εμπειρία του στην οργάνωση στρατιωτικών μετακινήσεων, η συναίσθηση των στόχων της ρωσικής πολιτικής στην Ανατολή, αλλά και η διορατικότητα έγγραφων αναφορών του, όπου είχε προβλέψει προστριβές με την Κίνα και την ινδική ανταρσία των Σεπόι (αγγλ. *Sepoy* < περσ. *śirâhi* 'στρατιώτης').⁴¹ Στις αναφορές του υπογράμμισε ότι με το να πλήξει η Ρωσία τις αγγλικές θέσεις στην Ασία θα διευκόλυνε τη διαχείριση των βαλκανικών ζητημάτων της εξωτερικής πολιτικής της. Έτσι μετά την επιστροφή του στην Πετρούπολη, το φθινόπωρο του 1857 αποφασίστηκε από τον υπουργό εξωτερικών Α. Μ. Γκορτσακόβ (Α. Μ. Горчаков) και τον διευθυντή του Ασιατικού Τμήματος του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών Ε. Π. Κοβαλιέβσκι (Ε. Π. Ковалевский) να οριστεί επικεφαλής αποστολής

⁴⁰ Βλ. MacKenzie, D., (2002), σ. 9-10, όπου επισημαίνεται ότι οι υποδείξεις του προς τον Κισελιόβ ακύρωσαν τις προσπάθειες των Αυστριακών και των Άγγλων να εμποδίσουν τη διέξοδο της Ρωσίας προς το Δούναβη. Ο MacKenzie (ό.π., σ. 10, σημ. 6) παραπέμπει στο σημείωμα που απηύθυνε ο Ιγκνάτιεβ στον Κισελιόβ (ΓΑΡΦ, Φ. 730, Δ. 198) Βλ. επίσης Χεβρολινα, Β. Μ., (2004), σσ. 26-28.

⁴¹ Хевролина, В. М., (2004), σσ. 26-28, MacKenzie, D., (2002), σ. 11. Βλ. επίσης στο Семевский М. И., «Графъ Николай Павловичъ Игнатъевъ - одинъ изъ сподвижниковъ Царя-Освободителя» [Ο κόμης Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ - ένας από τους συνοδοιπόρους του Τσάρου - Απελευθερωτή], στο περ. *Русская старина*, том. 65 (Ιαν. - Μαρ. 1890), Αγ. Πετρούπολη, 1890, σσ. 283-285, όπου σχολιάζεται ο πατριωτισμός του όσον αφορά την ακριβή και υπεύθυνη διεκπεραίωση της αποστολής του και η συνειδητοποίηση από μέρους του της απειλής που συνιστούσε για την Ρωσική Αυτοκρατορία η αγγλική πολιτική στην Ανατολή. Για την ετυμολογία του όρου 'sepoy' βλ. στο online ετυμολογικό λεξικό *ONLINE ETYMOLOGY DICTIONARY* στην <http://www.etymonline.com/bio.php>.

στα χανάτα της Χίβα και της Βουχάρα⁴² στην Κεντρική Ασία. Και μέχρις ότου υλοποιηθεί η εκεί αποστολή αποφασίστηκε να πραγματοποιήσει περιοδεία που θα του επέτρεπε να ενημερωθεί επί τόπου για την πολιτική κατάσταση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στο ταξίδι του εκείνο επισκέφτηκε κεντροευρωπαϊκές πόλεις (Βιέννη, Τεργέστη, Βενετία), την Κέρκυρα, την Αθήνα, τη Σμύρνη, τη Βηρυτό, την Αίγυπτο, την Ιερουσαλήμ.⁴³ Αξίζει να αναφερθούν σκέψεις και επισημάνσεις του που στη διάρκεια του ταξιδιού αυτού καταχωρούνται σε επιστολές προς τους γονείς του: «.....Μου φαίνεται πάντα και παντού ασυγχώρητο να κάθομαι έστω και μισή ώρα άεργος και άσκοπα και γι' αυτό, λόγω του ότι δεν έχω να διεκπεραιώσω κάποιο υπηρεσιακό καθήκον, προσπαθώ να μην χάνω το χρόνο μου, αλλά να χρησιμοποιώ τον ελεύθερο χρόνο που μου προσφέρθηκε έτσι, ώστε, με το μεγαλύτερο όφελος για την προσωπική μου κατάρτιση, να μπορέσω στο εξής να φανώ ακόμη πιο χρήσιμος στην υπηρεσία του τσάρου». (Δεκέμβριος 1857).⁴⁴ Σε επόμενη επιστολή του από την Αλεξάνδρεια θα γράψει: «Μέχρι το τελευταίο ταξίδι μου δεν είχα συλλάβει τη σημασία της ορθοδοξίας και της σλαβικής ιδέας για την πολιτική κατάσταση στην Τουρκία και την Αυστρία, ούτε και τη σαγηνευτική εκείνη επίδραση που ασκεί η Ρωσία στους ομόδοξους της λαούς της Ανατολής. Θεωρούσα ότι εν πάσει περιπτώσει ακόμη κι αν τέτοια επίδραση υφίστατο μέχρι τον περασμένο Ανατολικό πόλεμο, αυτή θα έχει πλέον χαθεί εξαιτίας της ατυχούς έκβασης των πολεμικών επιχειρήσεων και των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων, της εκχώρησης ανέγγιχτων μέχρι τότε ρωσικών εδαφών και των δυτικών επιβουλών. Με χαρά όμως διαπιστώνω ότι η σημασία της αγαπητής μας πατρίδας δεν μειώθηκε στα μάτια των ανατολικών λαών από τον Ανατολικό πόλεμο μέχρι τώρα, ότι θα ήταν αμαρτία για τη Ρωσία να αρνηθεί την επιρροή που της δόθηκε από το Θεό στην Ανατολή και να μην εκμεταλλευτεί τις ευνοϊκές συνθήκες, όταν αυτές εμφανίζονται, προκειμένου να ακολουθήσει το δρόμο που χάραξε η Μεγάλη Αικατερίνη. Από τώρα και στο εξής, όπως και προηγουμένως, με την καθοδήγηση του ρώσου τσάρου μπορεί να συντρίψει το τουρκικό βασίλειο και την δονούμενη

⁴² Βλ. παρακάτω.

⁴³ Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 28-29 και Семевский М. И., ό.π. σσ.285.

⁴⁴ Η Хевролина, В. М., (2004), σσ. 29-30, σημ. 36 παραπέμπει στο ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4484, Л. 146-149.

συθέμελα μισητή Αυστρία χωρίς να προσβλέπει σε καμία απολύτως δυτική βοήθεια».⁴⁵

Ενδεχομένως μέσα από τη γνωριμία με τους Σλάβους της Αυστροουγγαρίας και της Βαλκανικής αρχίζει σταδιακά να επεξεργάζεται την ιδέα ότι η Ρωσία ενισχύοντας το κύρος της σε σλαβικές περιοχές θα μπορούσε να ανακτήσει την αίγλη και την ισχύ της και να αντιμετωπίσει τους ανταγωνιστές της, άποψη που εξελίχθηκε σε βασική συνιστώσα της ιδεολογικής συγκρότησης ενός ανεμισσόμενου διπλωμάτη, του οποίου άλλωστε η εξοικείωση με σλαβοφιλικές απόψεις ήταν ευδιάκριτη.⁴⁶

Β.3. ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗ ΧΙΒΑ ΚΑΙ ΤΗ ΒΟΥΧΑΡΑ

Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο ο ρωσο-αγγλικός ανταγωνισμός είχε ενταθεί και ένας από τους στόχους της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής ήταν η εξασθένηση της αγγλικής επιρροής διεθνώς -και στην Ανατολή ειδικότερα-, πράγμα που ο ρώσος υπουργός εξωτερικών προτιμούσε να επιδιωχθεί με ειρηνικά μέσα. Έτσι η πρόταση του Ιγκνάτιεβ για οργάνωση αποστολών διπλωματικού και επιστημονικού χαρακτήρα στην κεντρική Ασία έτυχε ευνοϊκής υποδοχής.⁴⁷ Σύντομα του ανατέθηκε η ηγεσία αποστολής στα χανάτα της Χίβα και της Βουχάρα,⁴⁸ της Κεντρικής Ασίας

⁴⁵ Невролина, В. М., (2004), σσ. 29-30, σημ. 36 παραπέμπει στο ГАРФ, Ф. 730, Оп. 1, Д. 4484, Л. 157-158.

⁴⁶ Βλ. παρακάτω.

⁴⁷ Пб. MacKenzie, D., (2002), σσ. 12-14 και Невролина, В. М., (2004), σσ.29-34.

⁴⁸ Η περιοχή της Κεντρικής Ασίας, όπου εκείνη τη χρονική στιγμή επικεντρωνόταν το ρωσικό ενδιαφέρον κατελάμβανε μια έκταση νότια του σημερινού Καζαχστάν, βορείως του Ιράν και του Αφγανιστάν, ανατολικά της Κασπίας και δυτικά της Κίνας. Τα χανάτα της Χίβα, της Βουχάρα και της Κοκάνδης (ουζμπεκικά χανάτα - που κατελάμβαναν περίπου τα εδάφη του σημερινού Ουζμπεκιστάν και Τουρκμενιστάν) διατηρούσαν με τη Ρωσία εμπορικές και διπλωματικές σχέσεις από τον 16^ο ήδη αιώνα. Οι τελευταίες ωστόσο χαρακτηριζόταν από μεγάλη αστάθεια λόγω εσωτερικών αναστατώσεων στα χανάτα. Η γεωγραφική τους θέση ήταν στρατηγικής σημασίας, καθώς από εκεί περνούσαν οι οδοί των εμπορικών καραβανιών. Κατά το 19^ο αι. η Ρωσία προσπάθησε επίμονα αφενός να σταθεροποιήσει διπλωματικές και εμπορικές σχέσεις μαζί τους, ώστε να ελέγχει τις πηγές πρώτων υλών που χρειαζόταν η βιομηχανία της και αφετέρου να εμποδίσει την εκεί αγγλική διείδυση. Όντως τη δεκαετία του 1870 πετυχαίνει να μετατρέψει τα δύο πρώτα σε φόρου υποτελείς της και το τρίτο σε επαρχία της. Βλ. *Советский Энциклопедический Словарь*, 1980 στα λήμματα Бухарское ханство, Хивинское ханство και Кокандское ханство, και στην ηλεκτρονική βιβλιοθήκη ЛИБРУСЕКБ, στην <http://lib.rus.ec/b/152872/read> στο λήμμα Узбекистан.

που θα είχε το χαρακτήρα διπλωματικής πρεσβείας, ενώ ουσιαστικά στόχευε στην επιτόπου έρευνα και ενδελεχή γνώση περιοχών που αποτελούσαν δυνητικά μελλοντικές κτήσεις, στην ανάσχεση της επέκτασης της αγγλικής επιρροής, στην εξομάλυνση των εμπορικών σχέσεων και στην αποκατάσταση πολιτικής επικοινωνίας. Ειδικότερα έλαβε οδηγίες για συγκέντρωση πληροφοριών τοπογραφικού, στατιστικού, στρατιωτικού και γεωγραφικού χαρακτήρα για τη λεκάνη του ποταμού Αμού Νταριά, ο οποίος κατέληγε στη λίμνη Αράλη.⁴⁹ Με αρκετή ταλαιπωρία και καθυστερήσεις η αποστολή έφτασε στη Χίβα το καλοκαίρι του 1858, όπου ο Ιγκνάτιεβ υπέβαλε στον χάνο σχέδιο συμφωνίας περί δασμολογικής πολιτικής, ανταλλαγής εμπορικών πρακτόρων, πλεύσης ρωσικών σκαφών στον Αμού Νταριά κ.ά. Εν συνεχεία, μέσα σε εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες μετέβη στο χανάτο της Βουχάρα,⁵⁰ όπου το φθινόπωρο του ίδιου έτους επέτυχε να απελευθερώσει ρώσους αιχμαλώτους που κρατούνταν εκεί και να συνάψει συμφωνία με τον εμίρη του χανάτου για αιτήματα αντίστοιχα με εκείνα που είχε υποβάλλει στη Χίβα. Μάλιστα εδώ επέτυχε συγκατάθεση για ελεύθερη πλεύση των ρώσων στον Αμού Νταριά.⁵¹ Επιπλέον συγκέντρωσε ακριβή και αναλυτικά τοπογραφικά, δημογραφικά, στρατιωτικά δεδομένα, και στοιχεία για την πολιτική και

⁴⁹ Βλ. MacKenzie, D., (2002), σσ. 17-20, Хевролина, В. М., (2004), σσ. 30-38.

⁵⁰ Αξίζει να αναφερθεί ότι καθ' οδόν προς τη Βουχάρα διεμήνυσε στο βεζύρη της την επικείμενη άφιξη του καθώς και κάποιες εντυπώσεις που υποτίθεται ότι είχε αποκομίσει σχετικά με αρνητικές διαθέσεις της Χίβα προς τη Βουχάρα. Η Хевролина που παραθέτει το περιστατικό σχολιάζει ότι η τακτική του αυτή του να ενσπείρει αμφιβολίες και υπόνοιες προκειμένου να προσεγγίσει ευκολότερα κάθε μία από τις πλευρές με τις οποίες διαπραγματευόταν αποτελούσε σταθερό γνώρισμα της διπλωματικής του μεθοδολογίας και συχνά έγινε η αφορμή να του καταλογιστεί πανουργία, δολιότητα κλπ. Πβ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 51-52. Για τις αντιξοότητες που αντιμετώπισε, τα δρομολόγια, τις επαφές και τα αποτελέσματα της αποστολής βλ. αναλυτικά στο MacKenzie, D., (2002), σσ. 23-86, όπου επισημαίνεται η ταχύτητα με την οποία διεκπεραιώθηκε η αποστολή του, η οποία επιπλέον πραγματοποιήθηκε με δαπάνη αρκετά χαμηλότερη από την προβλεπόμενη, και προσγράφεται ως επιτυχία στον Ιγκνάτιεβ το γεγονός ότι η ρωσική κυβέρνηση είχε πλέον πολύ εναργέστερη εικόνα για τις συνθήκες που επικρατούσαν στα χανάτα, προκειμένου να κινηθεί αρμόδια για την ισχυροποίηση των θέσεων της στην περιοχή αυτή της Κεντρικής Ασίας.

⁵¹ Βλ. . Хевролина, В. М.,(2004), σσ. 56-57, *Русская старина*, том. 65, ό.π. σσ.287 και MacKenzie, D.,(2002), σσ. 71-78.

οικονομική κατάσταση στα χανάτα, για την αγγλική διείσδυση στην περιοχή κ.λπ.(βλ. εικ.1.) Μετά την επιστροφή του στην Πετρούπολη, προήχθη σε υποστράτηγο από τον τσάρο -πράγμα εξαιρετικά τιμητικό για τόσο νέο στρατιωτικό-, από τον οποίο μάλιστα έλαβε και εντολή να υποβάλει στο Ασιατικό Τμήμα του Ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών πρόγραμμα δράσης της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία.⁵² Τις αναμνήσεις του για την πρώτη αυτή σημαντική διπλωματική αποστολή του στα χανάτα της Χίβα και της Βουχάρα ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ της κατέθεσε σε απομνημονευματογραφικό κείμενο που δημοσιεύτηκε το 1897 στην Αγία Πετρούπολη (Санкт-Петербург /СПб) με τίτλο *Миссия в Хи́ву и Бухару в 1858 году флигель-адъютанта полковника Н. Игнатъева* [Αποστολή του υπασπιστή συνταγματάρχη Ν. Ιγκνάτιεβ στη Χίβα και τη Βουχάρα το 1858].⁵³ Η εμπειρία του αυτή υπήρξε καθοριστική για τη διαμόρφωση των απόψεών του αναφορικά με τη ρωσική πολιτική στην Κεντρική Ασία και χρήσιμη για την περαιτέρω πορεία του, επόμενος σταθμός της οποίας υπήρξε η αποστολή του στην Κίνα.

Β.4. ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ν.Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗΝ ΚΙΝΑ

Οι ως τότε σινορωσικές σχέσεις ήταν ειρηνικές. Οι δύο χώρες διατηρούσαν εκτεταμένη κοινή συνοριακή γραμμή που είχε διαμορφωθεί με σχετικές συμφωνίες από τα τέλη του 17^{ου} αι., ενώ από τις αρχές του 18^{ου} αι. δραστηριοποιούνταν στην Κίνα ρωσική πνευματική (ιεραποστολική) αποστολή. Ωστόσο, μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο η συγκυρία αρχίζει να διαφοροποιείται, αφενός λόγω της επιθετικής

⁵² Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 57-63 και MacKenzie, D., (2002), σ. 84.

⁵³ Βλ. σχετικά Блуднова, Е. Ю., «Мемуары Н. П. Игнатъева как исторический источник» [Τα απομνημονεύματα του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ ως ιστορική πηγή], στο περιοδικό *Вестник РУДН*, (σειρά) «История России», 2006. № 3 (7), σσ. 35-36 και σ. 39, σημ.7.

προσπάθειας οικονομικής διείσδυσης των θαλάσσιων Δυνάμεων Βρετανίας και Γαλλίας, που κορυφώθηκε με τους δύο Πολέμους του Οπίου (1839 και 1856),⁵⁴ αλλά και της εξασθένησης της μαντζουρικής δυναστείας από εσωτερικές εξεγέρσεις. Η Ρωσία την ίδια εποχή επιχειρεί να παγιώσει την παρουσία της στην περιοχή της Άπω Ανατολής και να διασφαλίσει διέξοδο στον Ειρηνικό Ωκεανό κατοχυρώνοντας τον έλεγχο της στις περιοχές Πριμόριε και Πριαμούρ,⁵⁵ μέσα από τον ακριβή καθορισμό των συνόρων της με την Κίνα. Για το λόγο αυτό είχε δρομολογήσει διπλωματική επικοινωνία - προτείνοντας μάλιστα και εξοπλιστική συνδρομή στην Κίνα για την ενίσχυση των ενόπλων δυνάμεών της- με την Κίνα που κατέληξε σε υπογραφή των συνθηκών Aigun και Tientsin, το 1858 σχετικά με τις διμερείς εμπορικές σχέσεις, αλλά και συνοριακές διευθετήσεις που κατοχύρωναν την ρωσική δικαιοδοσία σε μια εκτεταμένη περιοχή από τον ποταμό Amur -επί του οποίου μάλιστα εξασφάλισε ελεύθερη ναυσιπλοΐα- και τον παραπόταμό του, Ussuri, μέχρι τα λιμάνια του Ειρηνικού (στην Ιαπωνική θάλασσα, πάνω από την σημερινή Κορέα)(βλ.εικ.2 &3). Ωστόσο η αμφιθυμία της κινεζικής ηγεσίας και η άρνησή της να επικυρώσει το περιεχόμενο των παραπάνω συνθηκών ανησύχησαν τη Ρωσία. Έτσι αποφασίζεται να αποσταλεί ο Ν. Π.

⁵⁴ Πόλεμοι του Οπίου: πρόκειται για δύο πολέμους που διεξήχθησαν στα μέσα του 19^{ου} αι. (1839-42 και 1856-60) μεταξύ Κίνας και δυτικοευρωπαϊκών ναυτικών Δυνάμεων (με την Αγγλία ο πρώτος, με Αγγλία και Γαλλία ο δεύτερος) μετά την απόφαση της κινεζικής ηγεσίας να επιβάλει δραστικά μέτρα κατά της εμπορίας οπίου, το οποίο εισήγαγαν στη χώρα οι Άγγλοι που με τον τρόπο αυτό επιχειρούσαν να αποκαταστήσουν τις ελλειμματικές απολαβές τους από το εμπόριο στην περιοχή. Βλ. Fairbank J. K., *China: A New History*, εκδ. «The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1998, σσ.198-199.

⁵⁵ Το Приморье [Πριμόριε = παράκτια περιοχή] είναι περιοχή της ρωσικής επικράτειας της Άπω Ανατολής που περιλαμβάνει τα ρωσικά εδάφη κατά μήκος των ακτών της Ιαπωνικής θάλασσας. Το ερμηνευμα προέρχεται από την *Γεωγραφическая Энциклопедия* Το Приамурье [Πριαμούριε = η παρακείμενη στον Amur περιοχή] κατελάμβανε μία έκταση μεταξύ του μέσου και κάτω ρου του ποταμού Αμούρ. Ουσιαστικά πρόκειται για την ηπειρωτική χώρα δυτικά του Πριμόριε, βόρεια της Κίνας. Βλ. ερμηνευμα στην *Γεωγραφическая Энциклопедия* [Γεωγραφική Εγκυκλοπαίδεια] που είναι διαθέσιμη ηλεκτρονικά στη ρωσική διαδικτυακή πύλη АКАДЕМИК, στην http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/83332/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%B0%D0%BC%D1%83%D1%80%D1%8C%D0%B5.

Ιγκνάτιεβ ως διπλωματικός απεσταλμένος με πληρεξουσιότητα να διεξάγει συνομιλίες με την κυβέρνηση του Πεκίνου για όλα τα παραπάνω ζητήματα, να υπογράψει σχετικές συνθήκες, να τροποποιεί το περιεχόμενο συμφωνιών κλπ.⁵⁶ Ο Ιγκνάτιεβ αναχωρεί για την Κίνα τον Μάρτιο του 1859. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του θα συναντηθεί στο Ιρκούτσκ⁵⁷ με τον Γενικό Κυβερνήτη της Ανατολικής Σιβηρίας, κόμη Ν. Ν. Μουραβιόβ (Н. Н. Муравьев). Στη διάρκεια επισήμου γεύματος γνωρίστηκε με τον εκεί εκτοπισμένο Μ. Α. Μπακούνιν (М. А. Бакунин).⁵⁸ Τις εντυπώσεις από τις συζητήσεις του μαζί του ο Ιγκνάτιεβ τις καταχωρεί στις σημειώσεις - αναμνήσεις που θα δημοσιεύσει λίγο αργότερα σχετικά με το ταξίδι του αυτό, εκφραζόμενος θετικά μιας και διαπιστώνει σύγκλιση απόψεων: *«Εκφράστηκε με τον πλέον πατριωτικό τρόπο οραματιζόμενος τη δόξα και το μεγαλείο της Ρωσίας, την καταστροφή της Αυστρίας, το θρίαμβο της σλαβικής αναγέννησης υπό το σκήπτρο του ρώσου τσάρου στον οποίο εξέφραζε τη μέγιστη αναγνώριση για την προετοιμασία της απελευθέρωσης των αγροτών»*. Η Χεβρόλινα παραθέτει και απόσπασμα εκθειαςτικής επιστολής του Μπακούνιν προς τον Α. Ι. Γκέρτσεν, όσον αφορά την προσωπικότητα του Ιγκνάτιεβ, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει και τα εξής: *«...Είναι με μέτρο φιλόδοξος, αλλά ευγενώς ένθερμος*

⁵⁶ Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 63-70 και MacKenzie, D., (2002), σ. 89-93.

⁵⁷ Πόλη της Ρωσίας βόρεια της Μογγολίας, στην ανατολική Σιβηρία, δυτικά της Βαϊκάλης, πάνω στη διαδρομή του Υπερσιβηρικού σιδηροδρόμου, κομβικό σημείο του εμπορίου γούνας και χρυσού, που στο πρώτο μισό του 19^{ου} αι. έγινε ιδιαίτερα γνωστό από το γεγονός ότι εκεί εξορίστηκαν οι Δεκεμβριστές, οι συμμετέχοντες στην εξέγερση κατά του τσάρου Νικολάου Α΄ το Δεκέμβριο του 1825. Βλ. *Γεογραφический Атлас СССР*, (επιμ. Гюлюк, Г. И.), Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, Μόσχα, 1988, σσ. 62-63 και «Ιρκούτσκ: Το ... Παρίσι της Σιβηρίας», ενθ. Ταξίδι, εφημ. *ΕΘΝΟΣ*, 07.02.2013.

⁵⁸ Μ. Α. Бакунин (1814-1876): ένας από τους εκπροσώπους των επαναστατικών ιδεολόγων «Ναρόντικι» που εναντιώνονταν στην καπιταλιστική ανάπτυξη ως στοιχείου ξένου προς την ιδιοσυγκρασία του ρωσικού λαού. Υπέρμαχος της άποψης ότι η αναμόρφωση θα επέλθει με επαναστατικές μεθοδεύσεις. Ξεκινώντας από έναν ιδιότυπο 'πατριωτισμό', εν συνεχεία υποστήριξε οργανωμένες μορφές δράσης. Θεωρούσε ότι ο ρόλος της διανοήσης συνίστατο στο να προπαγανδίσει εντός του λαού την ιδέα της επανάστασης, ώστε να ανατραπεί η κρατική εξουσία - εξ ορισμού πηγή αδικίας- και να πραγματοποιηθεί η μετάβαση σε μορφώματα βασισμένα στην ελεύθερη αγροτική κοινότητα. Οι απόψεις του συνέβαλλαν στην θεμελίωση των ιδεών περί αναρχισμού. *История России* [Ρωσική Ιστορία], (επιμ. Орлов А. С. κ.ά.) Учебник Московский государственный университет (στο εξής МГУ) имени М. В. Ломоносова, Исторический факультет, εκδ. «ПРОСПЕКТ», Μόσχα, 2009⁽³⁾, σσ. 278-279.

πατριώτης που επιζητά στη Ρωσία μεταρρυθμίσεις δημοκρατικές και στο εξωτερικό σλαβική πολιτική. ...».⁵⁹

Αναφορικά με την παραμονή του Ιγκνάτιεβ στην Κίνα και τις μεθοδεύσεις του προκειμένου για την κατοχύρωση των ρωσικών θέσεων στην περιοχή αρκετά διαφωτιστικές είναι οι σημειώσεις - αναμνήσεις του που ο ίδιος επεξεργάστηκε προς δημοσίευση. Πρόκειται για την πρώτη δημοσίευση απομνημονευματογραφικών κειμένων του, που έγινε το 1895, μια έκδοση που κυκλοφόρησε σε 100 μόλις αντίτυπα με τον τίτλο *Материалы, относящиеся до пребывания в Китае Н. П. Игнатъева в 1859-60 годах* [«Στοιχεία σχετικά με την παραμονή του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ στην Κίνα το 1859-1860»]. Την ίδια χρονιά δημοσιεύεται και έτερο κείμενό του που θα μπορούσε να εκληφθεί ως συμπληρωματικό παράρτημα του προηγούμενου, το *Отчетная записка, поданная в Азиатский Департамент в январе 1861 г. генерал-адъютантом Н. П. Игнатъевым о дипломатических сношениях его во время пребывания в Китае в 1860 г.* [Απολογιστικό σημείωμα που υποβλήθηκε στο Ασιατικό Τμήμα τον Ιανουάριο του 1861 από τον Γενικό Υπασπιστή Ν. Π. Ιγκνάτιεβ σχετικά με τις διπλωματικές επαφές του κατά την παραμονή του στην Κίνα το 1860]. Στα παραπάνω κείμενα εμπεριέχονται υπηρεσιακά έγγραφα, η αλληλογραφία του Ιγκνάτιεβ από την περίοδο εκείνη κλπ.⁶⁰

Παρότι η υποδοχή που του έγινε δήλωνε δυσπιστία και εχθρικότητα ο νεαρός διπλωμάτης κατάφερε με υπομονή και μεθοδικότητα, εκμεταλλευόμενος την τεταμένη ατμόσφαιρα των εχθροπραξιών του 2^{ου} Πολέμου του Οπίου, να του ζητηθεί από την κινεζική ηγεσία η διαμεσολαβητική του παρέμβαση, πράγμα που του επέτρεψε να

⁵⁹ Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 70-71. Για ιδεολογικές ζυμώσεις στη Ρωσία του β' μισού του 19^{ου} αι. και τις θέσεις σημαντικών προσωπικοτήτων βλ. παρακάτω και Διάλλα, Ά., *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.

⁶⁰ Βλ. Блуднова, Е. Ю., ό.π., σσ. 35, 40.

διεκδικήσει από πλεονεκτική πλέον θέση και να επιτύχει αποδοχή των ρωσικών αιτημάτων αναφορικά με εδαφικές - συνοριακές διευθετήσεις και εμπορικές σχέσεις και να περαιώσει την αποστολή του, μετά από πολύμηνες προσπάθειες, με την ικανοποιητική για τη Ρωσία 'Συνθήκη του Πεκίνου' το Νοέμβριο του 1860. Με τη Συνθήκη αυτή που επικύρωνε και συμπλήρωνε εκείνες του 1858 η Ρωσία προσαρτούσε την περιφέρεια των ποταμών Amur και Ussuri που επέτρεπε πρόσβαση σε ζεστά λιμάνια της Ιαπωνικής θάλασσας, προσδιοριζόταν σαφώς το σινορωσικό σύνορο, κατοχυρωνόταν η ρωσική εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή, προβλεπόταν η ίδρυση ρωσικού προξενείου στο Kashgar κ.ά.⁶¹

B.5. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΤΟΥ ΑΣΙΑΤΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΡΩΣΙΚΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Η υποδοχή που του επιφυλάχθηκε κατά την επιστροφή του στην Πετρούπολη ήταν λαμπρή. Βραβεύτηκε επανειλημμένα για τις υπηρεσίες του και το καλοκαίρι του 1861 ορίζεται Διευθυντής του Ασιατικού Τμήματος του Ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών.⁶² Ενόψει της ανάληψης

⁶¹ Για ό,τι μεσολάβησε από την άφιξη του Ιγκνάτιεβ στην Κίνα έως την υπογραφή της Συνθήκης του Πεκίνου, για τις επαφές του Ιγκνάτιεβ με τους διπλωματικούς απεσταλμένους Βρετανίας και Γαλλίας και τους εκπροσώπους της κινεζικής ηγεσίας κ.λπ. βλ. αναλυτικά στον MacKenzie, D., (2002), σσ. 99-202 και στη Хевролина, В. М., (2004), σσ. 71-98.

⁶² Το Ασιατικό Τμήμα (Азиатский департамент) είχε ιδρυθεί το 1819 και διαχειριζόταν πολιτικές υποθέσεις που αφορούσαν την Ανατολή (Οθωμανική Αυτοκρατορία, Κεντρική Ασία και Άπω Ανατολή). Μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο τα γεωπολιτικά συμφέροντα της Ρωσίας διευρυνόταν και για την εξωτερική της πολιτική αποκτούσαν ιδιαίτερη βαρύτητα ζητήματα βαλκανικά, κεντροασιατικά και απωανατολικά. Και καθώς διαγραφόταν πλέον απειλητικά το ενδεχόμενο ελέγχου των Στενών από τις κεντροδυτικές ευρωπαϊκές Δυνάμεις, η Ρωσία επιχειρούσε να αποκαταστήσει την επιρροή της στην Οθωμανική αυτοκρατορία επικεντρώνοντας στις βαλκανικές της επαρχίες, με το πρόσχημα της θρησκείας (ομοδοξία με βαλκάνιους Ορθοδόξους) και της γλωσσικής (πβ. εθνολογικής) συγγένειας. (Για την προσημαστική αξιοποίηση των θρησκευτικών και εθνολογικών δεσμών βλ. Толстых, А.П. 'Некоторые аспекты воздействия славянофильских и панславистских идей на дипломатию России 50—70 годов XIX века' [Ορισμένες όψεις της επιρροής σλαβοφιλικών και πανσλαβιστικών ιδεών στη διπλωματία της Ρωσίας τις δεκαετίες '50 - '70 του 19^{ου} αι.] στο *Сборник трудов молодых ученых ВГУ* (Воронежский государственный университет), τευχ.2 (История)- Воронеж, 2004, στη Διάλλα Α. (2009). και στην επόμενη ενότητα). Το Τμήμα, δεδομένης της σπουδαιότητας των ρωσο-οθωμανικών σχέσεων, παρείχε στον τσάρο εμπειρογνώμονες συμβούλους Ως επικεφαλής του Τμήματος επιλέγονταν νέοι και

καθηκόντων στο νέο πόστο του, την άνοιξη του 1861 μετέβη στην Κωνσταντινούπολη για να συγχαρεί εκ μέρους του τσάρου τον νέο σουλτάνο Αμπντούλ Αζίζ για την ενθρόνισή του. Η ρωσική εξωτερική πολιτική την περίοδο αυτή λαμβάνοντας υπ' όψη την ενισχυόμενη επιρροή Άγγλων, Γάλλων και Αυστριακών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επιχειρούσε να αποκαταστήσει τη δική της επιρροή στην περιοχή επικεντρώνοντας στις βαλκανικές επαρχίες της τελευταίας. Όσο για τον ίδιο τον Ιγκνάτιεβ, αναλαμβάνοντας καθήκοντα τον Αύγουστο του 1861 εξέθεσε στον τσάρο τις απόψεις του σχετικά με την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας που σε γενικές γραμμές συνοψιζότανε στα εξής: Αναφορικά με τη Βαλκανική θεωρούσε πως δεν ήταν σκόπιμο να δίδεται τόση βαρύτητα αποκλειστικά στον παράγοντα 'Ορθοδοξία'⁶³ όσο στις παραμέτρους της εθνικότητας και της γλώσσας, καθώς και στην ενδυνάμωση της ρωσικής επιρροής εντός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας. Σχετικά με την Κεντρική Ασία ως μείζονος σημασίας στόχο έθετε τον περιορισμό της αγγλικής επιρροής στις περιοχές της Περσίας και του Αφγανιστάν. Και αναφορικά με την Άπω Ανατολή ως πρωταρχικό στόχο εξελάμβανε την πρόσκτηση εδαφών και την ενίσχυση της διπλωματικής και στρατιωτικής παρουσίας της Ρωσίας στην περιοχή.

δραστήριοι άνθρωποι που συμεριζότανε αυτούς τους προσανατολισμούς του ρωσικού υπουργείου εξωτερικών, όπως ο προκάτοχος τού Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, Γε. Π. Κοβαλέβσκι. Μετά την παραίτηση του τελευταίου, το 1861, ορίστηκε να αναλάβει τη διεύθυνση του Τμήματος ο Ιγκνάτιεβ. Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 99-100 και MacKenzie, D., (2002), σσ. 205 - 206.

⁶³Αντιλαμβανότανε ότι η διαφαινόμενη ρήξη μεταξύ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως και βουλγαρικής εκκλησίας θα κλόνιζε το ρόλο της Ρωσίας στην περιοχή, γι' αυτό και θεωρούσε σημαντικό το να διευθετηθεί η μεταξύ τους διαμάχη. Η μετατόπιση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής από τον θρησκευτικό παράγοντα στον εθνογλωσσικό προοικονομεί βέβαια την υποστήριξη εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων των βαλκανίων Σλάβων αφενός και αφετέρου θα απέμπλεκε τη Ρωσία από τις συνέπειες των θρησκευτικών αντιπαραθέσεων εντός του σλαβικού κόσμου. Γνώριζε άλλωστε καλά την έλλειψη ομοφωνίας και αλληλεγγύης μεταξύ σλαβικών λαών και το πόσο διασπαστικός ήταν ο ρόλος της θρησκευτικής υπαγωγής στις μεταξύ τους σχέσεις. Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 103-105 και MacKenzie, D., (2002), σ. 209.

Παρά τη διευθυντική θέση του στο Ασιατικό Τμήμα δεν τον ενέπνεε καθόλου το είδος της γραφειοκρατικής βραδύτητας, και της διεκπεραιωτικής αποστασιοποίησης της εργασίας που αναμενόταν να πραγματοποιήσει από τη θέση αυτή, πράγμα που έθεσε υπόψη του υπουργού εξωτερικών και του τσάρου προσωπικά ζητώντας την άδεια να απευθύνεται άμεσα, προσωπικά στον αυτοκράτορα (= τον τσάρο), ώστε να του μεταφέρει έγκαιρα και με ενάργεια την εικόνα για τρέχοντα ζητήματα της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στην Ανατολή, τα οποία παρακολουθούσε επισταμένως. Αναλαμβάνοντας εξάλλου καθήκοντα στο Ασιατικό Τμήμα εξέθεσε στον Υπουργό Εξωτερικών, Α. Μ. Γκορτσακόβ, τις απόψεις του περί αναγκαιότητας σύγκλισης της δυτικής και ανατολικής εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, περί αξιοποίησης του εθνικού παράγοντα στη βαλκανική πολιτική της Ρωσίας, μιας και η ελληνο-βουλγαρική εκκλησιαστική διαμάχη καθιστούσε επισφαλή τον θρησκευτικό παράγοντα για την ισχύ της ρωσικής επιρροής στην περιοχή κ.λπ. Αρχικά οι σχέσεις και η συνεργασία των δύο ανδρών φαινόταν ικανοποιητική, σύντομα όμως άρχισε να διακρίνεται κάποια δυσαρμονία. Ο Ιγκνάτιεβ ήταν άνθρωπος της δράσης, γεμάτος αυτοπεποίθηση, μαχητικός και με ξεκαθαρισμένες απόψεις για πολλά ζητήματα της εξωτερικής πολιτικής που άπτονταν των αρμοδιοτήτων του, έτοιμος να καταθέσει προτάσεις, να αναλάβει πρωτοβουλίες κ.λπ., και κυρίως, όπως ο ίδιος σημειώνει στα απομνημονεύματά του, «*εκ βαθέων δεν εμπιστευότανε την Ευρώπη και τις ευρωπαϊκές συνδιασκέψεις, συναισθανόμενος ό,τι στο Ανατολικό Ζήτημα όλες οι Δυνάμεις ήταν λίγο πολύ εχθρικές και ότι επί τη βάση αυτή το πιο εύκολο θα ήταν να συμπτυχθούν συνασπισμοί εναντίον μας*»⁶⁴ (δηλ. εναντίον της Ρωσίας). Ο Γκορτσακόβ από την άλλη προσδοκούσε απόλυτη πειθαρχία και υποταγή

⁶⁴ Игнатъев, Н.П., Записки, στο περ. *Исторический Вестник*, 1914, τ. 135, Νο 1, σ. 52.

από τους υφισταμένους του και αντιπαθούσε αυτονομημένες στάσεις και πρωτοβουλίες από μέρος τους, ενώ παράλληλα υπολόγιζε πολύ στην «ευρωπαϊκή συνεννόηση»⁶⁵ και στη συνεργασία με την Αυστροουγγαρία, θεωρώντας θεμιτή και αποδεκτή την επιρροή και την εμπλοκή της στις υποθέσεις των σλαβικών λαών της ευρύτερης κεντρονοτιοανατολικής Ευρώπης. Ο Ιγκνάτιεβ πάλι θεωρούσε την Αυστροουγγαρία βασικό ανταγωνιστή της Ρωσίας στην περιοχή της Βαλκανικής, όπου ο ίδιος οραματιζόταν να υπερισχύει η ρωσική επιρροή μέσω μιας συνένωσης των Σλάβων με τη μορφή αμυντικής συμμαχίας. Είναι χαρακτηριστικό και αντιπροσωπευτικό της περαιτέρω δράσης και στάσης του αυτό που σημειώνει στα απομνημονεύματά του σχετικά με την επίτευξη αυτού του στόχου, για τον οποίο «θα μπορούσε η Ρωσία να κάνει θυσίες προς όφελός τους και να μεριμνήσει για την απελευθέρωση και την ενδυνάμωσή τους. Το να θυσιάσουμε (δηλ. οι Ρώσοι) όμως αποκλειστικά ρωσικά συμφέροντα, εκλαμβάνοντας το μέσο ως σκοπό, έχοντας δηλ. κατά νουνμόνον την απελευθέρωση των Σλάβων, παρέχοντάς τους εν συνεχεία τη δυνατότητα να υπηρετήσουν μια εχθρική προς εμάς πολιτική και αντλώντας ικανοποίηση από αυτή τη ανθρωπιστική μας επιτυχία θα ήταν απερισκεψία και στάση αξιοκατάκριτη».⁶⁶ Παρότι όμως υποστήριζε δραστικότερες μεθοδεύσεις στα Βαλκάνια, τα σχέδιά του προσέκρουαν στις απόψεις του υπουργού εξωτερικών που προτιμούσε προσεκτικές, σταδιακές και επιφυλακτικότερες κινήσεις. Βέβαια η οπτική του Ιγκνάτιεβ συνέκλινε με εκείνην του Ντ. Α. Μιλιούτιν (Д. А. Милютин) που από το 1861 είχε οριστεί Υπουργός Στρατιωτικών. Μαζί, παρά τις επιφυλάξεις της άλλης οπτικής που εκπροσωπούσαν από

⁶⁵ Πβ. 'Ευρωπαϊκή Συναυλία' αρχή της συναίνεσης των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων / μοναρχιών και του συντονισμού της δράσης τους, προς την κατεύθυνση της διατήρησης του εδαφικοπολιτικού status quo και της μεταξύ τους ισορροπίας δυνάμεων.

⁶⁶ Игнатъев, Н.П., Записки, στο περ. *Исторический Вестник*, 1914, τ. 135, Νο 1., σ. 55. Και καθώς οι πρακτικές, οι μεθοδεύσεις και οι επιλογές του τόσο από τη θέση του Διευθυντή του Ασιατικού Τμήματος, όσο και από εκείνη του Ρώσου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη σαφώς υπηρέτησαν τον παραπάνω στόχο ήταν αναμενόμενο να αντιμετωπιστεί ως ο αρχιτέκτονας και ο κύριος εκφραστής της λεγόμενης «πανσλαβιστικής» ρωσικής πολιτικής στη Βαλκανική. Βλ. στην επόμενη ενότητα.

τον Υπουργό Εξωτερικών Α. Μ. Γκορτσακόβ και τον Υπουργό των Οικονομικών Ν. Χ. Ρέιτερν (Μ. Χ. Ρέιτερν), εισηγήθηκαν και επέτυχαν μια πολύ δυναμική (στρατιωτική) μεθόδευση της προώθησης και παγίωσης των θέσεων της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία, εκμεταλλευόμενοι βέβαια την ευνοϊκή συγκυρία που διαμορφώθηκε μετά την πολωνική εξέγερση του 1863, που η Ρωσία κατέστειλε υποστηριζόμενη διπλωματικά από την Πρωσία, παρά τις πιέσεις των δυτικών Δυνάμεων υπέρ των εξεγερμένων Πολωνών. Έτσι ήδη από τη δεκαετία του 1860 διαπιστώνεται μια διπλότητα στη θέαση και στη διαχείριση των ζητημάτων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, που εκδηλώθηκε καθαρά και παρατεταμένα κυρίως αναφορικά με το Ανατολικό.⁶⁷ Μεγαλύτερη για παράδειγμα σύμπτωση επιδεικνυόταν σε θέματα της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στην Κεντρική Ασία και Άπω Ανατολή. Την περίοδο που διηύθυνε το Ασιατικό Τμήμα ο Ιγκνάτιεβ μερίμνησε για τον σαφή προσδιορισμό των ρωσοκινεζικών και ρωσοϊαπωνικών συνόρων και την επιβολή της ρωσικής κυριαρχίας στα εδάφη του σημερινού Ουζμπεκιστάν και Καζαχστάν, σχέδια στα οποία τελικά επιτεύχθηκε σύγκλιση μεταξύ των αντιμαχόμενων εντός του Ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών τάσεων. Οι απόψεις πάντως και οι προτεραιότητες που επεξεργάστηκε την περίοδο της θητείας του στο Ασιατικό Τμήμα ο Ιγκνάτιεβ σε σχέση με τη ρωσική εξωτερική πολιτική στο Νότο (δηλ. στα Βαλκάνια) ήταν αυτές που υπηρέτησε απαρέγκλιτα και κατά τη μετέπειτα διπλωματική θητεία του στην Κωνσταντινούπολη.⁶⁸

Ο D. MacKenzie, βέβαια, σχολιάζει ότι ο ευδιάκριτος πλέον την περίοδο αυτή 'πανσλαβισμός' του εξέφραζε στην ουσία μια επιθετική προσέγγιση

⁶⁷ Για τις δύο αποκλίνουσες τάσεις στη ρωσική εξωτερική πολιτική αναφορικά με τη Βαλκανική βλ. και Stavrianos L. S., *The Balkans since 1453*, εκδ. Hurst & Company, Λονδίνο, 2000, σ. 398.

⁶⁸ Βλ. MacKenzie, D., (2002), σσ. 203 - 217 και Хевролина, В. М., 2004, σσ. 97-121.

όσον αφορά τη ρωσική πολιτική στα Βαλκάνια και αποκάλυπτε την πρόθεσή του Ιγκνάτιεβ «να μετέλθει κάθε μέσου, συμπεριλαμβανομένου του Πανσλαβισμού και του συντηρητικού εθνικισμού προκειμένου να προωθήσει τη σταδιοδρομία του».⁶⁹ Το σχόλιο βέβαια έτσι διατυπωμένο φαίνεται να υπονοεί ως μοναδικό κίνητρο της δράσης του Ιγκνάτιεβ τη ματαιοδοξία ενός ανελισσόμενου διπλωμάτη, πράγμα που συνιστά μάλλον μια περιοριστική θέαση της προσωπικότητας του τελευταίου (βλ. παρακάτω). Βέβαια η προσχηματική λειτουργικότητα της σλαβοφιλικής του δράσης έχει αναγνωριστεί και από σύγχρονους ρώσους ερευνητές. (Βλ. σε επόμενη ενότητα την προσέγγιση του Толстых Α.Π. 'Некоторые аспекты воздействия славянофильских и панславистских идей на дипломатию России' [Ορισμένες όψεις της επιρροής σλαβοφιλικών και πανσλαβιστικών ιδεών στην διπλωματία της Ρωσίας]). Η Β. Μ. Хевролина (2004), βέβαια, σημειώνει ότι την περίοδο αυτή κατά πάσα πιθανότητα εγκαινιάζεται η επικοινωνία του Ιγκνάτιεβ με τους Σλαβόφιλους,⁷⁰ των οποίων η φιλανθρωπική, ευεργετική δραστηριότητα πραγματοποιούταν μέσω των προξενείων, οπότε η επαφή τους με το Ασιατικό Τμήμα ήταν αναπόφευκτη. Άλλωστε και ο προκάτοχός του στο Ασιατικό Τμήμα, Γιε. Π. Κοβαλέβσκι (Е. П. Ковалевский), με τον οποίο ο Ιγκνάτιεβ συνέχισε να συνεργάζεται συνδεότανε στενά μαζί τους. Ενστερνίστηκε πιθανόν κάποιες απόψεις των Σλαβοφίλων όπως αυτές περί εκλεκτού λαού των

⁶⁹ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σ. 212.

⁷⁰ Σλαβόφιλοι (Славянофилы): εκπρόσωποι μιας εκ των τάσεων της ρωσικής κοινωνικής σκέψης των μέσων του 19^{ου} αι. που πρόσβευαν ότι η Ρωσία θα έπρεπε να ακολουθήσει μια θεμελιωδώς διαφορετική οδό ανάπτυξης από τη δυτικοευρωπαϊκή, άποψη που εδραζότανε στην ιδέα περί της αυθυπαρξίας και ιδιοσυστασίας του ρωσικού πολιτισμού (πατριαρχία, συντηρητισμός, Ορθοδοξία). Αντιτίθονταν στους 'Δυτικιστές' που υπεραμύονταν του εξευρωπαϊσμού της Ρωσίας. Οι Σλαβόφιλοι εξιδανίκευαν την κοινωνική οργάνωση της Παλαιάς Ρους και την αγροτική κοινότητα, ενώ παράλληλα ανέπτυσαν μια θρησκευτικοϊεραλιστική φιλοσοφία. Συνέβαλλαν σημαντικά στην ανάπτυξη της Σλαβολογίας και τη μελέτη του λαϊκού βίου. Τις παραμονές της αγροτικής μεταρρύθμισης του 1861 είχαν εν πολλοίς συνταχθεί με τους Δυτικιστές υπέρ των μεταρρυθμίσεων, στο ρεύμα του φιλελευθερισμού. Βλ. *Советский Энциклопедический Словарь*, (επιμ. Α.Μ. Прохоров κ.ά.) στο λήμμα 'Славянофилы'. Βλ. αναλυτικότερα σε επόμενη ενότητα.

Σλάβων, περί ιστορικής αποστολής της Ρωσίας να τους απελευθερώσει και να τους συνενώσει κ.λπ., ιδέες που αποτυπώθηκαν στην διπλωματική και κοινωνική του δραστηριότητα. Από τους ίδιους κύκλους υιοθετεί επίσης την ιδέα της αναβίωσης του θεσμού του Ζέμσκι Σαμπόρ (Земский собор)⁷¹ ως αντιπροσωπευτικού συμβουλευτικού οργάνου, την οποία αφού επεξεργαστεί θα εισηγηθεί πολύ αργότερα στον τσάρο Αλέξανδρο III. Διατηρούσε επικοινωνία με τον πρόεδρο της Σλαβικής Επιτροπής Μόσχας Ι. Σ. Ακσάκοβ (И. С. Аксаков), στην εφημερίδα του οποίου (День 'Ημέρα') δημοσίευε τακτικά ειδήσεις του Ασιατικού Τμήματος προκειμένου να ενημερώνεται ο κόσμος για την κατάσταση των σλαβικών πληθυσμών της αλλοδαπής, δημοσιεύματα που συνέβαλλαν στο να διαμορφώσει η ρωσική - εγγράμματη - κοινωνία μια εικόνα για τους Σλάβους άλλων χωρών και να καλλιεργηθούν αισθήματα συμπάθειας για τους ίδιους και τους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες τους. Η θητεία του στο πόστο του Διευθυντή του Ασιατικού Τμήματος θα λήξει το καλοκαίρι του 1864, όταν θα υπογραφεί ο ορισμός του ως εκτάκτου απεσταλμένου - πληρεξουσίου υπουργού στην Κωνσταντινούπολη. Ο Γκορτσακόβ που υποστήριξε επιτακτικά αυτή την τοποθέτηση ευελπιστούσε ότι η ενεργητικότητα και η ευελιξία του Ιγκνάτιεβ θα αξιοποιούνταν προς την κατεύθυνση της βελτίωσης των ρωσοτουρκικών σχέσεων και των επαφών με τις χριστιανικές κοινότητες

⁷¹ Земский собор: επρόκειτο για ανώτατο αντιπροσωπευτικό όργανο της μεσαιωνικής Ρωσίας (16^{ος} - 17^{ος} αι.), στο οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι της βογιαρικής αριστοκρατίας, της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, της Αυλής, εκλεγμένοι από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα των επαρχιών της χώρας, και το οποίο συγκαλούνταν για να συζητηθούν συλλογικά και να επιλυθούν σημαντικά ζητήματα του κράτους, όπως η επικύρωση της εκλογής του τσάρου, η επιβολή φόρων, η κήρυξη πολέμου κ.λπ. Ο θεσμός ατονεί και η λειτουργία του σταματά με την παγίωση της απόλυτης μοναρχίας στη Ρωσία στα τέλη του 17^{ου} αι. Βλ. Στο Λεξικό Πολιτειολογίας *Политология: словарь-справочник* (επιμ. Μ. Α. Василик κ.ά.), Μόσχα, εκδ. 'Гардарики', 2001. Βλ. παρακάτω, σχετικά με τη δράση του Ιγκνάτιεβ μετά το ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1877-78.

της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου η διείσδυση των Μεγάλων Δυνάμεων επεκτεινόταν δυσανάλογα προς την επιρροή της Ρωσίας. Σε γενικές γραμμές δηλ. ανέμενε από τον πληρεξούσιο υπουργό να εξομαλύνει τη ρωσοτουρκική επικοινωνία πείθοντας την οθωμανική ηγεσία για τις καλές προθέσεις της Ρωσίας όσον αφορά την διατήρηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να προσπαθήσει να αντισταθμίσει την αυξανόμενη ευρωπαϊκή επιρροή εργαζόμενος με αποκλειστικό γνώμονα τα συμφέροντα της Ρωσίας. Εκτιμούσε, εξάλλου, πως ειδικά για τη διπλωματική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη ήταν επιβεβλημένο το να τεθεί επικεφαλής της ένας άνθρωπος που θα έχαιρε της εμπιστοσύνης του ιδίου του τσάρου. Πάντως εκθέτοντας στον πληρεξούσιο υπουργό τους βασικούς άξονες που θα έπρεπε να διέπουν τη διαχείριση των βαλκανικών ζητημάτων τού επεσήμανε ότι για λόγους γενικότερης - διεθνούς- πολιτικής και για λόγους εσωτερικών προτεραιοτήτων της Ρωσίας θα έπρεπε να μεριμνήσει ώστε να μετατεθεί για όσο γινότανε απώτερο χρόνο το ενδεχόμενο μιας κρίσης επίλυσης του Ανατολικού Ζητήματος. Έτσι ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ το καλοκαίρι του 1864 θα μεταβεί μαζί με την οικογένειά του⁷² στην Κωνσταντινούπολη για να αναλάβει τα νέα καθήκοντά του.⁷³

B.6. Η ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

Για τη διπλωματική του δραστηριότητα (αρχικά ως εκτάκτου απεσταλμένου - πληρεξουσίου υπουργού και εν συνεχεία ως πρεσβευτή) και τα τεκταινόμενα στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1864-1874 ο

⁷² Το 1862 είχε γίνει ο γάμος του με την Αικατερίνα Λεονίντοβνα Γκολίτσινα, γόνο επιφανούς αριστοκρατικής οικογένειας. Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σ. 123.

⁷³ Βλ. Хевролина, В. М., (2004), σσ. 112-127 και MacKenzie, D., (2002), σσ. 219-225 .

Ιγκνάτιεβ θα συντάξει (το 1874) ένα τρίτο κύκλο «Σημειώσεων», πολύ περιεκτικών που απευθυνότανε ουσιαστικά στον επικεφαλής της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής της εποχής εκείνης, δηλ. στον Γκορτσακόβ υπό τύπου ενός αναλυτικού απολογισμού πεπραγμένων, όπου εξέθετε αναλυτικά τα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει η ρωσική εξωτερική πολιτική στο χώρο της ΝΑ Ευρώπης τη δεκαετία εκείνη και συνόψιζε την πολιτική της Ρωσίας σ' αυτά χωρίς να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην παρουσίαση της προσωπικής συμβολής του στη διαχείρισή τους. Οι Σημειώσεις αυτές μετά από 40 χρόνια παραμονής στα αρχεία του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών δημοσιεύονται στα γαλλικά στα 1914-16 στην περιοδική έκδοση *Известия Министерства Иностранных Дел* [Οι ειδήσεις του Υπουργείου Εξωτερικών], ενώ αποσπάσματά τους κυκλοφόρησαν στα ρωσικά στα περιοδικά *Русская Старина* και *Исторический Вестник* την περίοδο 1914-1915.⁷⁴

Οι στόχοι της ρωσικής διπλωματίας στη Βαλκανική, όπως ο ίδιος τους είχε συν τω χρόνω επεξεργαστεί συνίσταντο στην ανάκληση των επιζήμιων για τη Ρωσία όρων της Συνθήκης των Παρισίων του 1856 και εν συνεχεία στην διασφάλιση της ρωσικής παρουσίας στη Μαύρη θάλασσα, φυσικά μέσω του ελέγχου των Στενών και επιπλέον στην παρεμπόδιση ενδεχόμενης προσέγγισης-συνεργασίας των Αυστριακών με τους Δυτικούς και Νότιους Σλάβους, πράγμα που θα ακύρωνε οποιοδήποτε ουσιαστικό ρόλο της Ρωσίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Ευρισκόμενος πλέον στην Κωνσταντινούπολη προσανατόλισε τις προσπάθειές του στο να αποκαταστήσει την παραδοσιακή επιρροή της Ρωσίας επί των Ορθοδόξων υπηκόων της Πύλης, που δυτικοευρωπαίοι απεσταλμένοι είχαν κλονίσει, να περιορίσει την αγγλική, γαλλική και αυστριακή επιρροή

⁷⁴ Вл. Блуднова, Е. Ю., ό.π., σ.36 και Хевролина, В. М., (2004), σσ. 127-128.

στην Πύλη δημιουργώντας παράλληλα ρήγματα στη μεταξύ τους σύμπνοια και να υποβάλλει στην οθωμανική ηγεσία την εικόνα μιας ισχυρής Ρωσίας που θα μπορούσε να αποτελέσει χρήσιμο εταίρο της στην υποστήριξη κοινών συμφερόντων.⁷⁵

Κατά την άφιξή του στην Πόλη έρχεται αντιμέτωπος με την υπεροχή της επιρροής -στη Βαλκανική- των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, την οποία θα προσπαθήσει να εξισορροπήσει προσεγγίζοντας τους ομοδόξους και εγκαθιδρύοντας αγαστές σχέσεις με την οθωμανική ηγεσία, αλλά και με την ενιαιοποιημένη πλέον από το 1862 Ρουμανία. Τα χρόνια που ακολουθούν εντείνονται οι εθνικοαπελευθερωτικές κινήσεις των βαλκανίων χριστιανών, με κορυφαίο παράδειγμα την Κρητική εξέγερση. Στα κινήματα αυτά η ρωσική διπλωματία πέραν της ηθικής στήριξης θα παράσχει και τη συνεργασία της για την ικανοποίηση επιμέρους εθνικών επιδιώξεων. Την κρίσιμη εκείνη περίοδο από την πλευρά του Ιγκνάτιεβ συνεχίζεται η προσπάθεια για ειρηνική διαμεσολάβηση προς την κατεύθυνση της βελτίωσης της θέσης των χριστιανών υπηκόων της Πύλης αφενός και της ανάκλησης των άρθρων της Συνθήκης των Παρισίων που προέβλεπαν ουδετερότητα της Μαύρης θάλασσας αφετέρου, μεθόδευση που ευνοήθηκε από τη συγκυρία του γαλλογερμανικού πολέμου. Στη διάρκεια της θητείας του στην Πόλη κορυφώθηκε εξάλλου και η διαμάχη μεταξύ Οικουμενικού Πατριαρχείου και βουλγαρικού κλήρου που κατέληξε τελικά στην ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας. Στο επόμενο διάστημα συνεχίζονται οι προσπάθειες για εξασφάλιση δικαιωμάτων για τους χριστιανικούς λαούς της Βαλκανικής μέσω της αξιοποίησης των καλών σχέσεων και της αυξημένης - στο πρόσωπο του ρώσου πρεσβευτή - ρωσικής επιρροής στην Υψηλή Πύλη. Πρώτη του πάντως μέριμνα υπήρξε

⁷⁵ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 223-225 και Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 128-129.

η απόκτηση και προβολή προσωπικού γοήτρου εντός των ηγετικών και διπλωματικών κύκλων της Πόλης, προκειμένου να εδραιωθεί το κύρος της Ρωσίας ως Μεγάλης Δύναμης στα μάτια των χριστιανών της Κωνσταντινούπολης που επηρέαζαν- όπως επισημαίνει η Χεβρόλινα (2004, σ. 129)- τους συμπατριώτες τους στις επαρχίες.⁷⁶

Εξασφάλισε και διέθεσε μεγάλα ποσά για την αναστήλωση ή και την ανακατασκευή των κτηρίων της ρωσικής διπλωματικής αποστολής και της πρεσβείας, έτσι ώστε να ξεχωρίζουν μεταξύ των λοιπών πρεσβευτικών κτηρίων. Γνωρίζοντας την ροπή των σουλτάνων προς τη χλιδή -παρά την οικονομική εξαθλίωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας- οργάνωνε στα οικήματα αυτά συχνά δεξιώσεις με πολυάριθμους προσκεκλημένους, προερχόμενους από την τουρκική ηγεσία, τους ηγετικούς κύκλους των χριστιανικών κοινοτήτων, και τις ξένες διπλωματικές αποστολές, δείπνα για οθωμανούς υπουργούς στο πλαίσιο των προσπαθειών για αποκατάσταση καλών σχέσεων με τη σουλτανική κυβέρνηση, ώστε να αρθεί η δυσπιστία που είχε καλλιεργηθεί ως προς τη Ρωσία. Όπως και άλλοι ομόλογοί του μετέλθε συχνά του χρηματισμού ως μέσου συνεννόησης με Οθωμανούς υψηλόβαθμους αξιωματούχους, στους κύκλους των οποίων η δωροληψία φαινόταν πολύ διαδεδομένη. Μεριμνήσε για την ενίσχυση, καλύτερη στελέχωση, αποτελεσματική δικτύωση των ρωσικών προξενείων και υποπροξενείων μεταξύ τους και με τη ρωσική πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, διατηρούσε συστηματική επικοινωνία μαζί τους για να αντλεί πληροφόρηση και να προωθεί τις προθέσεις της ρωσικής διπλωματίας στους ντόπιους πληθυσμούς των περιοχών όπου εδρεύανε τα προξενεία. Θεωρούσε ότι έπρεπε να διευρυνθούν οι αρμοδιότητές τους και να αυξηθεί ο αριθμός

⁷⁶ Αναλυτικότερα για τη δράση του στην Κωνσταντινούπολη την περίοδο 1864 - 1874 βλέπε αμέσως παρακάτω και στα: MacKenzie, D., ό.π., σσ. 219-276 και Χεβρολινα, Β. Μ., ό.π., σσ. 125-161.

τους, δεδομένης της στρατηγικής σημασίας που είχαν για τη Ρωσία τόσο οι βαλκανικές, όσο και οι ασιατικές περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η προσωπικότητα και η ακαταπρόσητη εργατικότητα του ενέπνεε το σεβασμό στα στελέχη των προξενείων που συνεργάζονταν αποδοτικά μαζί του. Εκτός από την ενημέρωση που ελάμβανε από τα προξενεία είχε δημιουργήσει ένα ευρύ δίκτυο πληροφοριοδοτών⁷⁷ προερχόμενων από τις χριστιανικές κοινότητες της Πόλης (βουλγαρική, σερβική, ελληνική, αρμενική) με εκπροσώπους των οποίων είχε καλλιεργήσει καλές σχέσεις.

Αντιλαμβανόμενος τη διπλωματική απομόνωση της Ρωσίας -παρά τη σταθερή επιδίωξη του Υπουργού των Εξωτερικών της να ενεργεί σε συνεννόηση και να συντονίζεται με την ευρωπαϊκή διπλωματία- επιχειρούσε να αντισταθμίσει την απουσία διπλωματικών συμμαχιών με την καλλιέργεια διαπροσωπικών σχέσεων οικειότητας με Οθωμανούς υπουργούς, ώστε αφενός να επηρεάζει τις επιλογές τους έναντι της Ρωσίας και αφετέρου να εκμεταλλεύεται τις αντιπαραθέσεις των άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Παράλληλα, βέβαια, εκτιμώντας τις εκάστοτε συγκυρίες επιχειρούσε να συνάπτει βραχυπρόθεσμες συμμαχίες με εκπροσώπους εκείνων, άλλοτε φανερά και άλλοτε διακριτικότερα ή μυστικά (όπως λ.χ. με το απόρρητο υπόμνημα που απηύθυνε στον Ναπολέοντα τον ΙΙΙ της Γαλλίας σχετικά με ενδεχόμενη ρωσογαλλική συνεργασία για την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος).⁷⁸

Οι σχέσεις με τον Γκορτσακόβ ήταν αρχικά καλές και ο Υπουργός Εξωτερικών ήταν ευχαριστημένος από τη δράση του Ιγκνάτιεβ στην Πόλη και μάλιστα από το 1865 φρόντισε και για την προαγωγή του τελευταίου,

⁷⁷ Αυτοί του παρείχαν ποικίλες πληροφορίες πάνω σε κάθε είδους ζητήματα, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα τη μεσολάβησή του για να εξυπηρετηθούν διοικητικές ή δικαστικές τους υποθέσεις κ.λπ.

⁷⁸ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 241-245 και Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 130-146.

που πραγματοποιήθηκε το 1867, οπότε η ρωσική διπλωματική αποστολή αναβαθμίστηκε σε πρεσβεία. Ωστόσο οι δύο άντρες εκπροσωπούσαν διαφορετικές απόψεις όσον αφορά την δυτική - ευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική της Ρωσίας. Έτσι κύκλοι του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών προσκείμενοι στη γραμμή Γκορτσακόβ και φοβούμενοι το ενδεχόμενο να αναλάβει ο Ιγκνάτιεβ την ηγεσία του Υπουργείου υπέσκαπταν την πολιτική του τελευταίου, χωρίς όμως να πετύχουν την απομάκρυνσή του από τον πρεσβευτικό θώκο της Κωνσταντινούπολης, γιατί αφενός θα ήταν πολύ δύσκολο να βρεθεί ισάξιος αντικαταστάτης σε μια τόσο κρίσιμη περίοδο και αφετέρου διότι ο Ιγκνάτιεβ έχαιρε της συμπάθειας και της εμπιστοσύνης του τσάρου και πατριωτικών κύκλων της ρωσικής ηγεσίας στην Πετρούπολη. Άλλωστε υπηρέτησε με συνέπεια και αποτελεσματικότητα τις επιταγές της τότε ρωσικής πολιτικής στη ΝΑ Ευρώπη που συνίστατο α) σε προσπάθειες για αποτροπή εξεγέρσεων μεγάλης κλίμακας που θα απειλούσαν τη βιωσιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και θα μπορούσαν να εμπλέξουν τη Ρωσία σε επαχθείς πολεμικές συρράξεις, αλλά και β) στην καλλιέργεια αμοιβαία θετικών σχέσεων μεταξύ των βαλκανίων χριστιανών. Η ρωσική ηγεσία θεωρούσε ότι το να εμπλακεί η Ρωσία σε μια ένοπλη σύρραξη την περίοδο εκείνη που η ίδια αντιμετώπιζε οικονομικά και άλλα εσωτερικά ζητήματα και δρομολογούσε μεταρρυθμίσεις στο στρατό, την οικονομία, τη διοίκηση, τις συγκοινωνίες κ.λπ.⁷⁹ θα ήταν πρόωρο και επιβαρυντικό για τη χώρα.⁸⁰

⁷⁹ Βλ. *История России*, 2009⁽³⁾, σσ. 248-258.

⁸⁰ Ο Κωνσταντίν Κόσεβ στο εισαγωγικό σημείωμα που προτάσσεται στη βουλγαρική μετάφραση των απομνημονευμάτων του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ για την περίοδο 1875-1878 αναφέρει σχετικά ότι οι πολιτικές απόψεις του Γκορτσακόβ την εποχή εκείνη συνέκλιναν με αυτές της ανερχόμενης τότε εμποροβιομηχανικής αστικής τάξης της Ρωσίας, που προτιμούσε μια συνετή και προσεκτική πολιτική στο Ανατολικό Ζήτημα χωρίς οξείες αντιπαραθέσεις με ανταγωνιστικές δυτικές χώρες, συνειδητοποιώντας τις οικονομικές, δημοσιονομικές και στρατιωτικές αδυναμίες της Ρωσίας και επιδιώκοντας να κερδίσει όσο γινότανε περισσότερο χρόνο για την αποτελεσματική υλοποίηση των

Ο Ιγκνάτιεβ από την άλλη ευρισκόμενος στην Πόλη διαπίστωνε το κλίμα εχθρότητας και δυσπιστίας που αντιμετώπιζε η χώρα του σε επίπεδο διεθνών σχέσεων και την ευκολία σύγκλισης των λοιπών ευρωπαϊκών δυνάμεων σε αντιρρωσικές συμμαχίες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο προσπαθούσε με κάθε τρόπο να προβάλλει το κύρος της Ρωσίας στα μάτια των χριστιανών της Βαλκανικής και κυρίως να εξομαλύνει κατά το δυνατόν τις μεταξύ τους εντάσεις έχοντας την πεποίθηση ότι μόνον μέσω αυτών θα διατηρούσε ερείσματα η χώρα του στην περιοχή, υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα κινητοποιούνταν επαρκώς προετοιμασμένοι και συντονισμένοι μεταξύ τους. Έτσι η αгаσθή συνεργασία με επιφανείς εκπροσώπους των χριστιανικών λαών της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και με Οθωμανούς υπουργούς αντιστάθμιζε τη διπλωματική απομόνωση που εξακολουθούσε να εισπράττει η Ρωσία από τις ευρωπαϊκές Μεγάλες Δυνάμεις. Πέραν των απόψεών του φαινόταν να χειρίζεται με ρεαλισμό και πρακτικό πνεύμα τα ζητήματα που είχε να αντιμετωπίσει ως διπλωμάτης. Ρεαλιστικά εκτιμώντας τη συγκυρία συνειδητοποιούσε από την άλλη ότι η χώρα του δεν είχε την πολυτέλεια να μεταθέτει επ' άπειρο την ουσιαστική, ενδεχομένως και δυναμική, εμπλοκή της στην επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος, καθώς, όπως επεσήμαινε, στην οθωμανική αυτοκρατορία υλοποιούνταν εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις και κοινωνικοπολιτισμικοί μετασχηματισμοί που σταδιακά οδηγούσαν στην υιοθέτηση δυτικοευρωπαϊκών προτύπων και μακροπρόθεσμα θα αποεθνικοποιούσαν τους χριστιανούς υπηκόους της. Από την άλλη, στην υφιστάμενη συγκυρία, χρειαζότανε μαεστρία και εγρήγορση για να

αναγκαίων μεταρρυθμίσεων. Βλ. Ильчев, И. (επιμ.), *Игнатъев Н. П. Записки (1875-1878)*, μτφρ. Велислава Димитрова, εκδ. *Издателство на отечествения фронт*, Σόφια, 1986, σσ.10-13.

χειριστεί τους ανταγωνιστικούς εντεινόμενους βαλκανικούς εθνικισμούς⁸¹ και να διατηρήσει μια στοιχειώδη συνεννόηση μεταξύ τους. Ούτως ή άλλως την ιδέα περί συγκρότησης κάποιου είδους Βαλκανικού Συνασπισμού, που ενθάρρυνε η Πετρούπολη δεν την ενστερνίστηκε ποτέ ακριβώς επειδή, όπως προέκυπτε από μια αντικειμενική θεώρηση των παραπάνω ανταγωνισμών, ήταν ανέφικτη. Έτσι ακολουθώντας μια πιο πραγματιστική οδό αξιολογούσε τις περιστάσεις και χειριζόταν τα ζητήματα που ανέκυπταν επιλέγοντας συχνά την άμεση συνεννόηση με τις οθωμανικές αρχές και λειτουργώντας με γνώμονα τα συμφέροντα της χώρας του. Στην περίπτωση της Κρητικής επανάστασης του 1866-67 λ.χ. προσπάθησε να μεσολαβήσει παρέχοντας κυρίως την ηθική στήριξη που θα περιέσωζε το γόητρο της Ρωσίας στο νησί αφενός και αφετέρου διερευνώντας παράλληλα το ενδεχόμενο συντονισμένης εξέγερσης των βαλκάνιων χριστιανικών λαοτήτων.⁸² Όπως επισημαίνει η Χεβρόλινα Β. Μ. (2004, σσ. 157-158) από το περιεχόμενο των επιστολών του προς τον πατέρα του την περίοδο παραμονής του στην Κωνσταντινούπολη γίνεται προφανές ότι ύψιστη προτεραιότητα για τον Ιγκνάτιεβ ήταν το να υπηρετήσει τα συμφέροντα της χώρας του συμβάλλοντας έτσι στην επίτευξη του βασικότερου, κατά την άποψή του, στόχου της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής που ήταν η αύξηση του κύρους και της ισχύος της Ρωσίας διεθνώς, ώστε να ανακτήσει το πρότερο στάτους Μεγάλης Δύναμης. Η Χεβρόλινα σχολιάζει βέβαια ότι κατά την αξιολόγηση των περιστάσεων και την ανάληψη πρωτοβουλιών ο Ιγκνάτιεβ συχνά

⁸¹ Πβ. ελληνικός μεγαλοϊδεατισμός, βουλγαρικές διεκδικήσεις στο εκκλησιαστικό, η σερβική επιδίωξη ανεξαρτησίας κ.λπ. Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 226-239, 277-294.

⁸² Πάντως στην προκειμένη περίπτωση αφενός μεσολάβησε προς την οθωμανική ηγεσία για να αποτραπούν ακρότητες έναντι των εξεγερμένων, αφετέρου όμως όταν συζητήθηκε το ενδεχόμενο για ενσωμάτωση Ηπείρου Θεσσαλίας και Κρήτης στο Ελληνικό κράτος ο ρώσος πρεσβευτής αντέκρουσε μια τέτοια προοπτική επικαλούμενος το γεγονός ότι η ενσωμάτωση Ηπείρου και Θεσσαλίας στην Ελλάδα θα ανέτρεπε τις ισορροπίες ελληνικού - σλαβικού στοιχείου στη νότια Βαλκανική χωρίς αντισταθμιστικά οφέλη για τους Σλάβους. Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σ.236.

υπερεκτιμούσε τις δυνατότητες της Ρωσίας την περίοδο εκείνη και συνάμα υποτιμούσε τις δυνάμεις των αντιπάλων της.

Τις απόψεις του για το ποια ακριβώς διεθνή συγκυρία είχε να αντιμετωπίσει η Ρωσία στα τέλη της δεκαετίας του 1860 παρουσίασε σε ένα εκτενές υπόμνημα (1869), όπου διαπιστώνοντας την ανταγωνιστική εχθρότητα των ευρωπαϊκών ισχυρών κρατών, αλλά και τον κίνδυνο από τον προϊόντα εκδυτικισμό των βαλκάνιων χριστιανών τάσσονταν υπέρ μιας προσωρινής μετριοπάθειας που θα καθιστούσε τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις και την οθωμανική ηγεσία και θα έδινε το χρονικό περιθώριο στη Ρωσία να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις της, ώστε να παρέμβει, ούσα σε ετοιμότητα, όταν μια ευνοϊκή συγκυρία -βλ. ευρωπαϊκή κρίση - θα επέτρεπε ή το συντονισμό εθνικών εξεγέρσεων στη Βαλκανική ή/και την κινητικότητα ρωσικού στόλου στη Μαύρη θάλασσα και τα Στενά, τη δυναμική δηλ. εμπλοκή της Ρωσίας στην επίλυση του Ανατολικού κ.λπ.⁸³

Τα επόμενα χρόνια οι προσπάθειες του Ιγκνάτιεβ για προσεταιρισμό των οθωμανών ηγετών -προκειμένου να υπάρξει διμερής και όχι διεθνής διαχείριση κάποιων καίριων ζητημάτων- θα αποφέρουν καρπούς, καθώς η επιρροή του στο Σουλτάνο Αμπντούλ Αζίζ και αρκετούς υπουργούς του θα είναι τόσο μεγάλη, ώστε να δίδεται η εντύπωση πως οι επιλογές τους υπαγορεύονται από τον Ιγκνάτιεβ, για τον οποίο μάλιστα είχε κυκλοφορήσει και το προσωνύμιο «αντισουλτάνος»⁸⁴ (αλλά και «Μοσκόβ Πασάς» βλ. παρακάτω).

Η αγαθοεργός δράση του, οι μεσολαβητικές του πρωτοβουλίες και η υποστήριξη που παρείχε σε σημαντικές προσωπικότητες του σλαβικού

⁸³ Προσδοκία που εν μέρει δικαιώθηκε με τη Σύμβαση του Λονδίνου (1871) μετά τον Πρωσο-γαλλικό πόλεμο.

⁸⁴ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 219-276. Εκτός από τον ίδιο το σουλτάνο, και ο γιος του Ιζζεντίν είχε καλές σχέσεις με τον Ιγκνάτιεβ, όπως και ο Μεγάλος Βεζίρης Μαχμούντ Πασάς, οι υπουργοί εξωτερικών Φουάντ και Σαβφέτ Πασάδες κ.ά. Πβ. Хевролина, В. М., ό.π., σ. 140.

κόσμου που δραστηριοποιούνταν στην Πόλη αύξησαν την αίγλη του μεταξύ των σλαβικών πληθυσμών.⁸⁵ Στο βαθμό που αυτό επιτρεπότανε από τις εκάστοτε συγκυρίες προσπαθούσε να υποβάλλει στους ίδιους και να προβάλλει στους Οθωμανούς την ενότητα των Ορθόδοξων λαών και τη σύμπνοια των σλαβικών, καθώς, όπως ανέφερε σε επιστολή του προς τους γονείς του,⁸⁶ θεωρούσε ότι το ευρωπαϊκό μέλλον της Ρωσίας βασίζεται στη συμμαχία των Σλάβων.⁸⁷

Ευρισκόμενος βέβαια στην καρδιά των εξελίξεων όσον αφορά το Ανατολικό Ζήτημα και έχοντας τριβή διαρκώς με τους εθνικιστικούς ανταγωνισμούς των βαλκάνιων χριστιανών, δεν μπορούσε να τρέφει αυταπάτες για εύκολη επίτευξη ή διατήρηση έστω και βραχυπρόθεσμων συγκλίσεων. Κάτι τέτοιο απαιτούσε διαρκή επαγρύπνηση και επιδέξιους χειρισμούς που δεν οδηγούσανε πάντα στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Αντιπροσωπευτικά των δυσκολιών και των διλημάτων που είχε να διαχειριστεί ο ρώσος πρεσβευτής υπήρξαν η ίδρυση της Βουλγαρικής Εξαρχίας και το συνακόλουθο εκκλησιαστικό σχίσμα.

⁸⁵ Σλάβοι εκπρόσωποι εθνικών κινημάτων, άνθρωποι των γραμμάτων κ. ά. ελάμβαναν οικονομική βοήθεια από τη ρωσική πρεσβεία, όπως προκύπτει από καταλόγους που αυτή τηρούσε, αποφυλακίζονταν ή ετύγγαναν υποστηρικτικής μεσολάβησης προκειμένου να επανέλθουν από την εξορία, εάν αντιμετώπιζαν διώξεις κ.λπ. Επίσης στο ρώσο πρεσβευτή προσγράφεται και η ίδρυση ρωσικού νοσοκομείου του οποίου η ανέγερση και λειτουργία πραγματοποιήθηκε κυρίως χάρη σε δωρεές ευκατάστατων Ρώσων, εράνους κ.λπ. και το οποίο προοριζότανε όχι μόνον για ρώσους υπηκόους διαμένοντες ή διερχόμενους από την Κωνσταντινούπολη, αλλά και για την περίθαλψη Σλάβων, Ελλήνων, Αρμενίων, Ρουμάνων κ.ά. Βέβαια οι επίμονες προσπάθειές του να ιδρυθεί ρωσική τράπεζα στην Πόλη δεν ευοδώθηκαν.

⁸⁶ Επιστολή της 16^{ης} Φεβρουαρίου του 1871. Βλ. Χεβρόλινα Β. Μ., ό.π., σελ. 142.

⁸⁷ Κυρίως βέβαια των Ορθοδόξων Σλάβων, αν λάβει κανείς υπόψη το γεγονός ότι καθόλη τη διάρκεια της θητείας του στην Κωνσταντινούπολη μία από τις βασικές του μέριμνες ήταν το να αποσοβηθούν οι συνέπειες από τη δυσφημιστική αντιρωσική προπαγάνδα των πολωνών εμικρέδων στην Πόλη. Βλ. Χεβρόλινα Β. Μ., ό.π., σσ. 152-154.

B.6.α. Η ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΕΝΕΞΗ ΚΑΙ Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΚΗΣ ΕΞΑΡΧΙΑΣ

Η βουλγαρο-ελληνική εκκλησιαστική διένεξη χρονολογείται δεκαετίες πριν την άφιξη του Ιγκνάτιεβ στην Πόλη. Μέχρι την ίδρυση του Ελληνικού κράτους το 1830 τα προνόμια που είχαν παραχωρηθεί από την Πύλη προς το Πατριαρχείο και την ελληνική κοινότητα του Φαναρίου συνιστούσαν χειρονομίες ανεκτικότητας απέναντι στην Ορθόδοξη Εκκλησία, την ιεραρχία της και κατ' επέκταση και προς το ποίμνιό της. Ωστόσο μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, εκδηλώθηκαν σ' αυτό μεγαλοϊδεατικές προσδοκίες που όμως για να υλοποιηθούν προϋπέθεταν τον εξελληνισμό και άλλων εθνικών - εθνοτικών ομάδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ταυτόχρονα, τις δεκαετίες του 1820-1830 εκδηλώνεται στα εδάφη τα κατοικούμενα από βουλγαρικούς πληθυσμούς η λεγόμενη 'εθνική τους αναγέννηση' στα πλαίσια της οποίας διατυπώθηκε και το αίτημα για αυτονόμηση της βουλγαρικής εκκλησίας, πράγμα που είχε ήδη συμβεί με τις σερβική, ρουμανική και ελληνική εκκλησίες (αυτοκέφαλες). Το εκκλησιαστικό αίτημα αυτό επομένως αποτελούσε έκφραση εθνικών διεκδικήσεων και σηματοδότησε την έναρξη του βουλγαρικού εθνικού κινήματος παρόλο που εκδηλώθηκε ως δυσφορία για την επιβολή επαχθούς φορολογίας από το Πατριαρχείο, την ελάχιστη εκπροσώπηση βουλγάρων σε θέσεις μητροπολιτών και επισκόπων, την υποχρεωτική χρήση της ελληνικής στη θεία λειτουργία σε περιοχές όπου κυριαρχούσε το βουλγαρικό στοιχείο κ.λπ. Η δημιουργία χωριστής εκκλησιαστικής αρχής θα σήμαινε εμμέσως και την αναγνώριση εθνοπολιτικών δικαιωμάτων από την πλευρά των οθωμανικών αρχών. Οι βουλγαρικοί πληθυσμοί απευθυνότανε προς τη Ρωσία για βοήθεια στο εκκλησιαστικό, απογοητευμένοι όμως από την ήττα της τελευταίας στον Κριμαϊκό πόλεμο

είχαν στραφεί προς την Ουνία. Η Ρωσία διαβλέποντας τον κίνδυνο να απολέσει τα ερείσματά της στη Βαλκανική άρχισε να βλέπει θετικά το ενδεχόμενο αυτονομίας της βουλγαρικής εκκλησίας, ενώ ο Ιγκνάτιεβ ως Διευθυντής του Ασιατικού Τμήματος διαπίστωνε ότι η Πύλη ενθάρρυνε την διαφαινόμενη ελληνο-βουλγαρική ρήξη στους κόλπους του Πατριαρχείου. Εκτιμούσε όμως ότι αυτή η διάσπαση της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν συνέφερε στη Ρωσία την εποχή εκείνη, παρόλο που εύρισκε εύλογα τα βουλγαρικά αιτήματα και επικροτούσε το ενδεχόμενο υποστήριξης των Βουλγάρων επικαλούμενος τη βοήθεια που εκείνοι είχαν παράσχει στη Ρωσία κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου. Αφενός λοιπόν προπαγάνδιζε στους σλαβικούς πληθυσμούς μέσω των προξενείων Μακεδονίας, Θράκης κ.λπ. ένα σχέδιο μερικής αυτονομίας της βουλγαρικής εκκλησίας και αφετέρου παρότρυνε τη ρωσική ιεραποστολή στην Πόλη να συνεργάζεται με τον Πατριάρχη φιλοδοξώντας να παίξει η χώρα του πρωταγωνιστικό ρόλο στην επίλυση της βουλγαρο-ελληνικής διαμάχης, πράγμα που θα ενδυνάμωνε το γόητρό της στη Βαλκανική.

Το 1864 που ο Ιγκνάτιεβ φτάνει στην Πόλη βρίσκει τους Έλληνες και του Βούλγαρους διχασμένους σε ένα ευρύ φάσμα εκκλησιαστικών θεμάτων, αλλά και εντατικά δραστηριοποιούμενες στην περιοχή ιεραποστολές Καθολικών και Προτεσταντών. Μέλημά του λοιπόν καθίσταται η επιλογή της Ρωσικής Ιεράς Συνόδου για διατήρηση της ενότητας της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Αμέσως αρχίζει συνομιλίες με εκπροσώπους Ελλήνων και Βουλγάρων, με τον Πατριάρχη Σωφρόνιο και το Μεγάλο Βεζίρη Αλή Πασά, προκειμένου μέσω υποχωρήσεων προς τους Βουλγάρους να επιτευχθεί κάποιος συμβιβασμός. Ωστόσο οι προσπάθειές του προσέκρουσαν στην αδιαλλαξία ριζοσπαστικών βουλγαρικών και ελληνικών κύκλων και δεν

καρποφόρησαν. Μεταξύ 1864 και 1868 συστάθηκαν επιτροπές που επεξεργάστηκαν διάφορα σχέδια επίλυσης του εκκλησιαστικού, ενώ ο Ιγκνάτιεβ παρενέβη μυστικά και άσκησε πιέσεις για την εκλογή ως Πατριάρχη του διαλλακτικότερου και μετριοπαθέστερου Γρηγορίου (Στ'). Το 1867 υπέβαλε στο Ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών και τον νέο Πατριάρχη προσχέδιο δημιουργίας βουλγαρικής Εξαρχίας, στο οποίο συγκατένευσε μεν ο Γρηγόριος περιορίζοντας όμως αρκετά την εδαφική δικαιοδοσία της υπό συζήτηση Εξαρχίας. Ούτε και η Πύλη όμως ενέκρινε τέτοιες εξελίξεις δεδομένου ότι την εποχή εκείνη δρομολογούσε μεταρρυθμίσεις που στόχευαν στην συνένωση όλων των λαοτήτων της αυτοκρατορίας κάτω από την ομπρέλα του οθωμανισμού και επομένως στον περιορισμό της εθνοτοπικής αυτοδιοίκησης.. Μετά την εκλογή του Γρηγορίου Στ' ο Ιγκνάτιεβ επεξεργάστηκε διάφορα σχέδια επίλυσης του εκκλησιαστικού σε συνεργασία με το νέο Πατριάρχη, τα οποία θα συνέτειναν στην δημιουργία ημιαυτόνομης Εξαρχίας και στην εξομάλυνση των σχέσεων των ιεραρχών των αντιμαχόμενων πλευρών. Πάντως το ζήτημα της γεωγραφικής έκτασης δικαιοδοσίας της Εξαρχίας, στην ίδρυση της οποίας έτεινε να συναινέσει ο Πατριάρχης αποτελούσε σημείο εντονότατης αντιπαράθεσης που ουσιαστικά οδηγούσε σε αδιέξοδο κάθε προσπάθεια. Το ίδιο διάστημα ο ρόλος της Πύλης υπήρξε διττός και ουσιαστικά διχαστικός. Εκμεταλλευόμενος εν συνεχεία τις ανθελληνικές διαθέσεις που εκδήλωνε η Πύλη εξαιτίας της Κρητικής εξέγερσης, ο Ιγκνάτιεβ επέμενε στη δημιουργία βουλγαρικής Εξαρχίας τασσόμενος εμφανέστερα υπέρ των βουλγαρικών αιτημάτων, χωρίς πλέον να θέτει ως προτεραιότητα την ενότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Απλώς χειριζότανε το θέμα με τρόπο ώστε να πετύχει την ίδρυση βουλγαρικής εκκλησίας υπαγόμενης στο Πατριαρχείο. Επικαλούμενος μεταξύ άλλων και το

ενδεχόμενος βουλγαρικής εξέγερσης πετυχαίνει να ανακοινωθεί από την Πύλη το Μάρτιο του 1868 αναγνώριση χωριστής βουλγαρικής Εξαρχίας, αλλά με έδρα την Κωνσταντινούπολη, πράγμα που προκαλεί έντονες αντιδράσεις από την πλευρά του Πατριαρχείου για απαράδεκτη ανάμειξη της κοσμικής εξουσίας σε ζητήματα της εκκλησίας. Στις αρχές του 1869 η Πύλη αναθέτει σε ελληνοβουλγαρική επιτροπή τη διαπραγμάτευση του θέματος, λίγο αργότερα όμως και η Σερβική κυβέρνηση θα προβάλει απαιτήσεις σχετικές με τον ορισμό σέρβων επισκόπων στις εκκλησιαστικές διοικήσεις της Οχρίδας και του Πετς, πράγμα που περιπλέκει ακόμη περισσότερο το εκκλησιαστικό. Ενθαρρυμένοι στο μεταξύ οι Βούλγαροι από τη στάση της Πύλης προσανατολίζονται στο να επιδιώξουν την ικανοποίηση των αιτημάτων τους μέσω της έκδοσης επίσημου διατάγματος, ιδέα που ενθάρρυνε πλέον και ο Ιγκνάτιεβ. Το φερμάνι που εκδόθηκε τελικά τον Φεβρουάριο του 1870 επικύρωνε τη δημιουργία Εξαρχίας αναγνωρίζοντας ως υπαγόμενες σ' αυτήν 30 επισκοπές, ενώ για 15 ακόμη μεικτές προέβλεπε τη διενέργεια δημοψηφίσματος και σε περίπτωση συμφωνίας των 2/3 του πληθυσμού τους θα μπορούσαν και αυτές να ενταχθούν στην Εξαρχία. Ο Ιγκνάτιεβ ικανοποιημένος από την έκβαση της υπόθεσης θεώρησε το φερμάνι αυτό που δημιουργούσε μια νέα εθνότητα, ένα νέο σλαβικό κέντρο εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως επιστέγασμα πολυετών προσπαθειών του, ευελπιστώντας ότι συν τω χρόνω θα επέλθει συμφιλίωση μεταξύ των δύο πλευρών. Ωστόσο το Σχίσμα που ακολούθησε το 1872 έθετε υπό αίρεση την νομιμότητα της Εξαρχίας και το γεγονός ότι η οθωμανική ηγεσία συνέκλινε πλέον περισσότερο προς το Πατριαρχείο τον αναγκάζει να αναλάβει εκ νέου συμφιλιωτικές προσπάθειες που ευνοήθηκαν από τη δημιουργία κοινού εξαρχικοπατριαρχικού μετώπου ενάντια στην εντατική

δραστηριοποίηση της Ουνίας στην περιοχή. Η εμπλοκή του επί μία δεκαετία στην ελληνο-βουλγαρική εκκλησιαστική αντιπαράθεση δεν συνεισέφερε τόσο προς την κατεύθυνση της διατήρησης της ενότητας της Ορθοδοξίας, όσο κυρίως στην προώθηση των βουλγαρικών εθνικών διεκδικήσεων που με τη σειρά τους εξυπηρετούσαν ρωσικές μεθοδεύσεις προς την κατεύθυνση του σταδιακού διαμελισμού της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.⁸⁸

B.6.β. ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΟΠΩΣ ΥΠΗΡΕΤΗΘΗΚΕ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΩΣΟ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ.

Η διπλωματική δραστηριότητα του Ιγκνάτιεβ από το 1864 έως το 1877 θα πρέπει να εξεταστεί στα συμφραζόμενα της αμφίθυμης μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας. Ο Α. Μ. Γκορτσακόβ που ανέλαβε το Υπουργείο Εξωτερικών αμέσως μετά τη Συνθήκη των Παρισίων του 1856 προεξήγγειλε μια προσεκτική τακτική στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής που θα εξασφάλιζε ειρηνικές συνθήκες, ευνοϊκές για την αντιμετώπιση των εσωτερικών προβλημάτων της χώρας. Επικαλούμενος την αρχή της ευρωπαϊκής ισορροπίας υποστήριζε την διευθέτηση των εξωτερικών ζητημάτων σε σύμπνοια προς το «ευρωπαϊκό κοντσέρτο», προσανατολισμός όμως που υφίστατο κριτική από συντηρητικούς κύκλους της Ρωσίας που απαιτούσαν δυναμικότερη και πιο αυτονομημένη εξωτερική πολιτική. Και παρότι αποχώρησε από την Ιερά Συμμαχία διατήρησε κάποιες συντηρητικές απόψεις της που κυρίως

⁸⁸ Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σ. 162-182 και MacKenzie, D., ό.π., σσ. 277-322. Για μια συνοπτική και περιεκτική παρουσίαση της εκκλησιαστικής διαμάχης βλ. και Stavrianos L. S., ό.π., σσ. 371 - 375, όπου γίνεται αναφορά και στην υποστηριζόμενη από Γαλλία και Αυστρία Καθολική προπαγάνδια (που προχώρησε και στην ίδρυση, το 1861, ουνιτικής βουλγαρικής εκκλησίας), αλλά και στη δραστηριοποίηση προτεσταντικής ιεραποστολής στην περιοχή.

αφορούσαν την αποτροπή εδαφικών αλλαγών που συντελούνταν με επαναστάσεις (είτε δημοκρατικού είτε εθνικοαπελευθερωτικού προφίλ). Αναφορικά με τα Βαλκάνια, τα οποία θεωρούσε ζώνη ζωτικών συμφερόντων της Ρωσίας θεωρούσε ότι η χώρα του θα έπρεπε να αξιοποιήσει τις ιστορικές παραδόσεις και τις εθνικές συμπάθειες των Βαλκανικών λαών διατηρώντας τις ισορροπίες με την αποτροπή πολεμικών συγκρούσεων -που θα μπορούσαν να εμπλέξουν σε ένοπλες αναμετρήσεις τη Ρωσία- αλλά και επιμέρους εξεγέρσεων, διασφαλίζοντας τους εκεί δεσμούς της χώρας του με την παροχή ηθικής στήριξης στους χριστιανούς της περιοχής. Ωστόσο στη Ρωσία υπήρχαν και οπαδοί μιας πιο δυναμικής στάσης της Ρωσίας στη Βαλκανική που εισηγούνταν την παροχή στρατιωτικής βοήθειας προς τους χριστιανούς και την ένοπλη συμμετοχή της χώρας του σε ενδεχόμενες συγκρούσεις, απόψεις που ενστερνίζονταν υψηλόβαθμοι στρατιωτικοί, κάποιοι συντηρητικοί, κάποιοι σλαβόφιλοι και ορισμένα μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Έτσι η πολιτική της Ρωσίας στα Βαλκάνια εμφανίζει διττό χαρακτήρα: αφενός δήλωνε υπέρμαχος της ειρηνικής διευθέτησης των συγκρουσιακών περιστάσεων μεταξύ Οθωμανών και χριστιανών λαών - υπηκόων τους και αφετέρου παρείχε στρατιωτική και άλλη βοήθεια στους δεύτερους. Όταν ο Ιγκνάτιεβ ανέλαβε καθήκοντα στην Κωνσταντινούπολη, ο Γκορτσακόβ του υπέδειξε ότι θα έπρεπε να διεξάγει μια συγκρατημένη και όχι φιλεπαναστατική πολιτική. Ο Ιγκνάτιεβ όμως δεν πίστευε στο 'ευρωπαϊκό κοντσέρτο' και από τη συναναστροφή του με την λοιπή ευρωπαϊκή διπλωματία στην Πόλη διαπίστωνε ότι σε κάθε περίπτωση επιθυμητής κοινής δράσης, το ενδεχόμενο να αποκομίσει η Ρωσία κάποια οφέλη από την κοινή αυτή αντιμετώπιση ζητημάτων έστρεφε σύσσωμη την ευρωπαϊκή διπλωματία εναντίον της χώρας του.

Έτσι προσανατολίστηκε στην υποστήριξη της απελευθέρωσης των βαλκανίων Σλάβων καθώς έβλεπε την αποκατάσταση της ρωσικής ισχύος στην περιοχή συνυφασμένη με τη μοίρα εκείνων, επικαλούμενος μάλιστα σλαβοφιλικές απόψεις που αναγνώριζαν ως ιστορική αποστολή της Ρωσίας τη συνένωση όλων των Σλάβων γύρω της κ.ά. Στα τέλη της δεκαετίας του 1860 το Ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών παρακολουθεί με αμηχανία τις επαναστατικές ζυμώσεις και σχετικές προσεγγίσεις των βαλκανικών λαών, αλλά ενώ συμεριζότανε τις προθέσεις τους, επιφυλασσότανε να τις υποστηρίξει δραστικά φοβούμενο ότι οι άλλες Δυνάμεις θα καρπωνότανε τελικά τα οφέλη. Ο ρώσος πρεσβευτής τότε εισηγείται τη δυνατότητα να κατευθύνει, να ρυθμίζει η Ρωσία τέτοιες ενέργειες χωρίς να έχει η ίδια ένοπλη ανάμειξη: με την αποστολή υλικής βοήθειας, την εκπαίδευση ελλήνων και σέρβων αξιωματικών στο ρωσικό στρατό, την προετοιμασία αντιπερισπασμών από την πλευρά της Αρμενίας, Περσίας κ.λπ. και σε περίπτωση νίκης, τη δημιουργία μιας ανατολικής ομοσπονδίας (ιδέα προερχόμενη από τις σλαβοφιλικές προσδοκίες περί Βαλκανικής ομοσπονδίας). Πιθανότατα υπολόγιζε και στα σλαβοφιλικά αισθήματα που διέτρεχαν τη ρωσική κοινωνία εκείνης της εποχής,⁸⁹ πράγμα που τον έκανε να υπερβάλει στις προβλέψεις του. Βέβαια γρήγορα αντιλήφθηκε ότι επρόκειτο για ουτοπικές προσδοκίες, επέμεινε όμως στο ότι η τήρηση ουδετερότητας από την πλευρά της Ρωσίας στην περιοχή θα οδηγούσε σε απώλεια των θέσεών της, αφού οι

⁸⁹ Το 1867 είχε οργανωθεί στη Μόσχα σλαβική εθνογραφική έκθεση με αφορμή την οποία πραγματοποιήθηκε και ένα Σλαβικό 'συνέδριο', ουσιαστικά μια συνάντηση-περιοδεία σλάβων απεσταλμένων που συμμετείχαν σε διάφορες εορταστικές εκδηλώσεις και συναντήσεις που στόχευαν στην ανάδειξη της συγγένειας, των γλωσσικών, θρησκευτικών κ.λπ δεσμών μεταξύ των Σλάβων. Οι συναντήσεις ξεκίνησαν από την Αγία Πετρούπολη και κατέληξαν στη Μόσχα. Η διοργάνωση υποστηριζόμενη και από σχετικά δημοσιεύματα είχε ενθουσιάσει το κοινό. Βλ. στο άρθρο του Μ.Ю.Досталя 'СЛАВЯНСКИЙ СЪЕЗД 1867 Г. В С.-ПЕТЕРБУРГЕ И МОСКВЕ' αναρτημένο στην: <http://www.slavonic.iptelecom.net.ua/ideol/1867.htm> στην ηλεκτρονική πύλη σλαβικής θεματολογίας СЛАВЯНСКИЙ ПОРТАЛ.

βαλκανικοί λαοί θα απογοητευότανε από τη στάση της. Ως αντιστάθμισμα ο Γκορτσακόβ του συνέστησε να απευθύνει στην Πύλη αιτήματα και προτάσεις μεταρρυθμίσεων αναφορικά με τους χριστιανούς υπηκόους της. Ακροβατώντας ανάμεσα σε αλληλοαντικρουόμενες προοπτικές στράφηκε σε πρακτικότερα μέτρα διατήρησης της ρωσικής επιρροής στους βαλκάνιους χριστιανούς, όπως η προπαγάνδα, η αγαθοεργός δράση (σχολεία, νοσοκομεία), η ενδυνάμωση εμπορικών σχέσεων κλπ.⁹⁰

Η αντιφατικότητα αυτή της ρωσικής πολιτικής, που ενίοτε είχε σαν συνέπεια την αναποτελεσματικότητά της, κορυφώθηκε το διάστημα 1874-75 όταν οι προστριβές Μαυροβουνίων - Οθωμανών και η εκτεταμένη εξέγερση σε Βοσνία - Ερζεγοβίνη προκάλεσαν την συντονισμένη διπλωματική παρέμβαση των δυτικών Δυνάμεων. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι το 1875 επικεφαλής των ρωσικών πρεσβειών στο Λονδίνο και την Κωνσταντινούπολη ήταν αντίστοιχα οι Π. Α. Σουβάλοβ (Π. Α. Шувалов) και Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, άνθρωποι που αφενός τους συνέδεε αμοιβαία αντιπάθεια και αφετέρου αντιμετωπιζότανε αμφότεροι με καχυποψία από τον Γκορτσακόβ ως δυνάμει αντικαταστάτες του. Έτσι ενώ οι σχέσεις της Ρωσίας δείχνουν στις αρχές της δεκαετίας του 1870 να έχουν εξομαλυνθεί κάπως τόσο με τις κεντροευρωπαϊκές Δυνάμεις (πβ. Συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων 1873 -Γερμανίας, Αυστροουγγαρίας και Ρωσίας-προς την κατεύθυνση της ανάσχεσης φιλελεύθερων κινημάτων και της ειρηνικής διαχείρισης εδαφικών βλέψεων), όσο και με την Πύλη, η κατάσταση από το 1874 κ.εξ. θα εξελιχθεί σύντομα σε μια εκρηκτική συγκυρία, αυτήν της Ανατολικής Κρίσης, στην εξέλιξη της οποίας θα εκδηλωθεί η διάσταση απόψεων, εκτιμήσεων⁹¹ και ενεργειών

⁹⁰ Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 187-218.

⁹¹ Ο Γκορτσακόβ ήταν υπέρμαχος μιας κοινής αυστρорωσικής γραμμής τη στιγμή που ο Ιγκνάτιεβ θεωρούσε την Αυστροουγγαρία τον επικινδυνότερο ίσως την εποχή εκείνη ανταγωνιστή της Ρωσίας στη

μεταξύ Γκορτσακόβ και Ιγκνάτιεβ. Η εξέγερση σε Βοσνία και Ερζεγοβίνη καθιστά σαφές ότι δεν επρόκειτο για περιστασιακή κρίση και πυροδοτεί διπλωματική και στρατιωτική δραστηριοποίηση που καθιστούν την πορεία των πραγμάτων μη αναστρέψιμη. Άλλωστε η εσωτερική αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (πβ. οικονομική κατάρρευση, στρατιωτική ανεπάρκεια κ.λπ), η ενδυνάμωση και επέκταση των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων και ο οξύτατος ανταγωνισμός των Δυνάμεων για πολιτική και οικονομική κυριαρχία στη Βαλκανική ναρκοθετούσαν τη βιωσιμότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έθεταν τις Δυνάμεις αντιμέτωπες με την προοπτική μιας πιο δραστήριας εμπλοκής προκειμένου να διασφαλίσουν έκαστη τα μέγιστα. Ο Ιγκνάτιεβ αφενός διαπίστωνε την αυξανόμενη εχθρότητα προς τη Ρωσία τόσο των εκσυγχρονιστικών όσο και των φανατικών ισλαμιστικών κύκλων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αφετέρου διέβλεπε την αύξηση της αψβουργικής διείσδυσης στα Βαλκάνια και εισηγούνταν στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών και τον τσάρο δυναμικότερη και έμπρακτη ενίσχυση των σλαβικών κινημάτων. Αλλά και τη ρωσική ηγεσία, όπως προαναφέρθηκε, διέτρεχαν εσωτερικές αντιθέσεις καθώς ο τσάρος και ο Υπουργός Εξωτερικών, πρίγκιπας Γκορτσακόβ, τάσσονταν υπέρ της συνέχισης μιας εναρμονισμένης με την Ευρώπη πολιτικής, ενώ ο διάδοχος, Μεγάλος Πρίγκιπας Αλεξάντερ Αλεξάντροβιτς, ο αδελφός του τσάρου, Μεγάλος Πρίγκιπας Νικολάι Κονσταντίνοβιτς, ο Υπουργός Στρατιωτικών Ντ. Α. Μιλιούτιν κ.ά. υποστήριζαν αυτονομημένη και δυναμικότερη ρωσική εξωτερική πολιτική, καθώς θεωρούσαν ότι μόνο έτσι θα ενισχύονταν το γόητρο της χώρας τους στη διεθνή αρένα. Ο

Βαλκανική και συνάμα διέβλεπε ότι η Γερμανική διείσδυση στην οθωμανική αυτοκρατορία -πρώσοι εκπαιδευτές στο στρατό, γερμανοί μηχανικοί στους σιδηροδρόμους κ.λπ.- προχωρούσε με ρυθμούς που δεν θα μπορούσε να ανταγωνιστεί η Ρωσία. Ως εκ τούτου αντιμετώπιζε με δυσπιστία την Συμμαχία των Τριών Αυτοκρατόρων (Three Emperors League) Πβ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 272-273.

Ιγκνάτιεβ, ωστόσο θεωρώντας ότι ήταν προσωρινά προτιμότερη η παραμονή των σλάβων χριστιανών υπό την οθωμανική ηγεσία παρά μια ενδεχόμενη αυτονόμησή τους που θα σήμαινε υπαγωγή τους στην αυστριακή επιρροή έσπευσε να προσεγγίσει την Πύλη με προτάσεις για διοικητικές, φορολογικές κ.λπ. μεταρρυθμίσεις που θα ανακούφιζαν κάπως τους βαλκάνιους χριστιανούς και θα κατευνάζανε τα πνεύματα. Η επιμονή του επηρέασε ενδεχομένως την απόφαση του Σουλτάνου για έκδοση διαταγμάτων που θα βελτίωναν την οικονομική, νομική κ.λπ. κατάσταση των χριστιανών της δυτικής Βαλκανικής. Ωστόσο ο τελευταίος έβλεπε με καχυποψία την ρωσοαυστριακή σύγκλιση και ο Ιγκνάτιεβ προκειμένου να υπερκεράσει τους κινδύνους που κατά την άποψή του αυτή εγκυμονούσε απευθύνει στους διπλωμάτες των άλλων Δυνάμεων προτάσεις για από κοινού παρέμβαση προς την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων. Θα βρεθεί όμως αντιμέτωπος με τα σχέδια του κόμη Γκουόλα (Ιουλίου) Αντράσσυ (Дюла Андраши), υπουργού εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας, που έβρισκαν σύμφωνη την Πετρούπολη, η οποία με τη σειρά της απέκλειε το ενδεχόμενο μιας απευθείας συνεννόησης με την Πύλη. Με το πρόγραμμα Αντράσσυ συντάχθηκαν εν συνεχεία Αγγλία, Γαλλία και Ιταλία, χωρίς όμως να καταφέρουν να αποτρέψουν την κλιμάκωση της κρίσης. Το διάστημα εκείνο η ρωσική εξωτερική πολιτική εκδηλωνόταν αντιφατική, καθώς αφενός ο Γκορτσάκόβ συντασσόταν με το πρόγραμμα του Αντράσσυ προειδοποιώντας τους Σέρβους μέσω του ρώσου προξένου στο Βελιγράδι Καρτσόβ Α. Ν. (Карцов А. Н.) ότι αν εμπλέκονταν σε ένοπλη σύγκρουση δεν θα ελάμβαναν επ' ουδενί ρωσική βοήθεια, και αφετέρου ο Ιγκνάτιεβ εφιστούσε την προσοχή του Καρτσόβ αναφορικά με τις μηχανορραφίες της Βιέννης και τασσόταν υπέρ της ενότητας του σλαβικού στοιχείου. Όλα τα μηνύματα προς τη ρωσική

ηγεσία συνέτειναν στο να κλονιστεί τελικά η εμπιστοσύνη της στην αυστρωσική συνεννόηση: Νόβικοβ (Новиков Ε. Π.)⁹² και Ιγκνάτιεβ προσέγραφαν έναν διπρόσωπο ρόλο στην αυστριακή πολιτική και ο Ρώσος Υπουργός Στρατιωτικών Μιλιούτιν προέβλεπε ότι η κρίση που ξεκίνησε από τη Βοσνία ήταν πλέον μη διαχειρίσιμη με διπλωματικά μέσα και δεν επιδεχότανε παρά ένοπλη επίλυση. Ο ρώσος διπλωμάτης και στενός συνεργάτης του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ στη ρωσική πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης και στη διάρκεια του ρωσο-τουρκικού πολέμου, Α. Ι. Νέλινοβ (Α. Ι. Нелидов) σε δημοσίευσμά του το 1915⁹³ συνοψίζει το πρόγραμμα του Ιγκνάτιεβ όπως διαγραφότανε την εποχή εκείνη αναφορικά με την ρωσική πολιτική στη Βαλκανική ως εξής: κατάληψη των Στενών, διαμελισμός της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με την πρώτη ευκαιρία, εδαφική επέκταση Σερβίας και Μαυροβουνίου, αναγνώριση της Κωνσταντινούπολης ως ελεύθερης πόλης και πρωτεύουσας μια Βαλκανικής συμμαχίας υπό ρωσικό έλεγχο, δημιουργία Μεγάλης Βουλγαρίας. Υπήρξαν βέβαια και κάποια γεγονότα που εξήραν τις πολεμικές διαθέσεις των βαλκανίων Σλάβων (Μαυροβουνίων, Σέρβων): η υποστήριξη εδαφικών διεκδικήσεων του Μαυροβουνίου από τον Γκορτσακόβ, η αιφνίδια άφιξη του ρώσου στρατηγού Μ. Γ. Τσερνιάεβ (Μ. Γ. Черняев)⁹⁴ στο Βελιγράδι κ.λπ. Εξίσου τονώθηκε και η αποφασιστικότητα του Ιγκνάτιεβ για δραστικότερη και δυναμικότερη πολιτική στην περιοχή.

⁹² Γιε. Π. Νόβικοβ (Новиков Ε. Π.) Έκτακτος απεσταλμένος και από το 1874 πρεσβευτής της Ρωσικής Αυτοκρατορίας στην Αυστροουγγαρία.

⁹³ "Souvenirs d' avant et d' après la guerre de 1877-8" στο *Revue des deux mondes*, 15.5.1915, τομ. 27 / Summer, s.137 (Η παραπομπή από τον MacKenzie, D., ό.π., σ. 336, σημ. 45.)

⁹⁴ Γνωστός με την προσωνυμία «Ο λέων της Τασκένδης» ήταν ρώσος στρατιωτικός υπέρμαχος επεκτατικών προσανατολισμών στην εξωτερική πολιτική με σημαντικές επιτυχίες στην Κεντρική Ασία, όπως π.χ. η κατάληψη της Τασκένδης. Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 213-214 και 337.

B.6.γ. Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΚΑΙ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΚΡΙΣΗ - ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Την άνοιξη του 1876 η κατάσταση οξύνθηκε επικίνδυνα, όπως φαίνεται από τον φόνο των προξένων Γαλλίας και Γερμανίας⁹⁵ στη Θεσσαλονίκη και από τις επιθέσεις εξαγριωμένων μουσουλμάνων κατά του άμαχου πληθυσμού μέχρι και την Κωνσταντινούπολη με αφορμή τη βουλγαρική εξέγερση. Ακολούθησε πραξικόπημα που ανέτρεψε τον Αμπντούλ Αζίζ, ο οποίος λίγο αργότερα θανατώθηκε (αυτοκτόνησε;) επιβαρυσμένος με πλήθος κατηγορίες μεταξύ των οποίων και η υποτιθέμενη ρωσοφιλία του. Οι πρωτεργάτες του πραξικοπήματος που ενθρόνισαν το γιο του, Μουράντ Ε΄, σύντομα δολοφονήθηκαν, καθώς εκείνος αποδείχθηκε ανίκανος να κυβερνήσει. Στην πολιτική ζωή της Οθωμανικής αυτοκρατορίας κυριαρχεί πλέον η μορφή του Μιντχάντ Πασά (από το καλοκαίρι του 1876 Μεγάλου Βεζίρη) που είχε από το προηγούμενο διάστημα στενή συνεργασία με τον άγγλο πρεσβευτή Χ. Έλλιοτ (Sir Henry Elliot).

Οι Νεότουρκοι που οραματιζότανε την ανασυγκρότηση και την αποκατάσταση της χώρας τους αντιμετώπιζαν με μένος τον Ιγκνάτιεβ θεωρώντας τον υποκινητή των εξεγέρσεων στη Βαλκανική. Το διάστημα εκείνο δημοσιεύματα του οθωμανικού άλλα και του αγγλικού τύπου επέρριπταν την ευθύνη για τα δεινά της οθωμανικής αυτοκρατορίας στο ρώσο πρεσβευτή.⁹⁶ Οι Νεότουρκοι απαιτούσαν την απομάκρυνσή του από την Πόλη. Εκείνος πάλι απευθυνόμενος με επίσημη αναφορά του στον Γκιρς (Гирс Н. К.)⁹⁷ στις αρχές Μαΐου του 1876 -λίγο πριν το πραξικόπημα-

⁹⁵ Βλ. Χριστοδούλου Χρ., *Μουσταφά Κεμάλ, ο βίος και η πολιτεία του στη Θεσσαλονίκη*, εκδ. Εξάντας, 2007⁽¹²⁾, σσ. 70-76.

⁹⁶ Εκφραστή σλαβοφιλικών - πανσλαβιστικών αντιλήψεων και υπαίτιο κατά την άποψή τους για την αποστολή και συμμετοχή ρώσων εθελοντών στη σερβο-τουρκική σύρραξη.

⁹⁷ Гирс Н. К.: αξιωματούχος του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών.

επισημαίνει ότι η Ρωσία δεν μπορεί πλέον να παραμείνει αδρανής, καθώς η κατάσταση έχει περιπλακεί τόσο, ώστε η διαχείρισή της ξεφεύγει από τις δυνατότητες διπλωματικής επίλυσης. Η προοπτική της επικείμενης ένοπλης επέμβασης προέβαλλε πλέον αναπόφευκτη και για τη ρωσική ηγεσία που συνειδητοποιούσε ότι δεν υπήρχε πια πιθανότητα κοινής ευρωπαϊκής δράσης προς την κατεύθυνση της ειρήνευσης.⁹⁸ Επιπλέον στη ρωσική κοινωνία είχαν επεκταθεί και ενταθεί οι εκδηλώσεις συμπαράστασης προς τους Σλάβους (κυρίως μετά τις βιαιότητες που διαπράχθηκαν σε βάρος Βουλγάρων από άτακτα τουρκικά στρατιωτικά σώματα). Ενδεικτικό των διαθέσεων στις οποίες δεν μπορούσε πλέον να αντιταχθεί ούτε η ηγεσία ήταν το ότι επετράπη η μετάβαση στη Σερβία ρώσων εθελοντών, ακόμη και αξιωματικών - υπό την προϋπόθεση βέβαια της αποστράτευσής τους.

Ο Ιγκνάτιεβ, παρά τη μεγάλη απογοήτευσή του από τις επιλογές της Πετρούπολης και το γεγονός ότι οι προτάσεις του είχαν συστηματικά απορριφθεί, ενόψει των κρίσιμων περιστάσεων (εκτεταμένη αγγλική επιρροή, εξελισσόμενος σερβο-τουρκικός πόλεμος) επεξεργάζεται νέο πλάνο δράσης προσανατολιζόμενος πλέον στην εμπλοκή της Ρωσίας στον πόλεμο με δύο πιθανά μέτωπα: Βαλκάνια και Καύκασο. Η ρωσική κοινή γνώμη επιδιότανε άλλωστε σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τους αγωνιζόμενους Σλάβους της Βαλκανικής και ακόμη και ο Υπουργός Εξωτερικών συνειδητοποιώντας τη μη αναστρέψιμη τροπή που είχαν πάρει τα πράγματα άρχισε διαπραγματεύσεις με τη Βιέννη προκειμένου να εξασφαλίσει την ουδετερότητά της. Τον Ιούνιο Σέρβοι και

⁹⁸ Και παρά την ομοφωνία που επιτεύχθηκε εν συνεχεία στη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης η ρωσική ηγεσία συνειδητοποιούσε ότι σε μια ενδεχόμενη σύγκρουση δεν μπορούσε να υπολογίζει σε κανέναν από τους υποτιθέμενους συμμάχους της. Αυτό ήταν που –σύμφωνα με όσα αναφέρει στις ημερολογιακές του σημειώσεις ο ρώσος υπουργός Στρατιωτικών Μιλιούτιν – έκανε τον τσάρο να προτιμά μια ειρηνική διευθέτηση των πραγμάτων. Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σ. 399, σημ. 49 και στην επόμενη ενότητα σχετικές αναφορές από τις Σημειώσεις του Ιγκνάτιεβ.

Μαυροβούνιοι συνάπτουν στρατιωτική συμμαχία και ξεκινούν τον πόλεμο με την Τουρκία, ενώ ο Τσερνιάεβ ηγείται του βασικού όγκου των σερβικών δυνάμεων, διακηρύσσοντας ότι ο πόλεμος αποτελεί υπόθεση του σλαβικού κόσμου που μάχεται υπέρ ελευθερίας και Ορθοδοξίας.⁹⁹ Τον Ιούλιο του 1876 ο Ιγκνάτιεβ αναχωρεί από την Κωνσταντινούπολη για τη Ρωσία προκειμένου να συνδράμει ουσιαστικότερα στα τεκταινόμενα και το φθινόπωρο συναντά τον τσάρο στην Κριμαία, όπου ο τελευταίος μαζί με υπουργούς του επεξεργαζότανε σχέδια για την επικείμενη στρατιωτική σύγκρουση. Θα βρει τη ρωσική ηγεσία αμήχανη και αναποφάσιστη να επιδιώκει κάποιες ύστατες προσπάθειες για αποσόβηση του πολέμου, καθώς οι υπουργοί στρατιωτικών και οικονομικών επεσήμαιναν οικονομικές και στρατιωτικές αδυναμίες που καθιστούσαν επισφαλές το να επωμιστεί η Ρωσία αυτόν τον πόλεμο. Στα μέσα Οκτωβρίου μεταβαίνει στην Κωνσταντινούπολη όπου υποβάλλει στον Σουλτάνο σχέδιο ανακωχής (στις 19 του μηνός θα επιδώσει και σχετικό τελεσίγραφο του ρωσικού Υπουργού Εξωτερικών). Το αίτημα για ανακωχή γίνεται μεν δεκτό, χωρίς όμως αυτό να ικανοποιήσει τον Ιγκνάτιεβ που έβλεπε την εφαρμογή του ανέφικτη, καθώς αφενός διαπίστωνε ότι δεν υπήρχε σύμπνοια εντός των ηγετικών κύκλων της οθωμανικής αυτοκρατορίας και αφετέρου έβλεπε τις οργισμένες αντιδράσεις που προκάλεσε στους μουσουλμάνους της Πόλης η ανακοίνωση της ανακωχής.¹⁰⁰ Επιπλέον, από τον Νοέμβριο εκκινούνται στη Ρωσία στρατιωτικές προετοιμασίες.¹⁰¹

⁹⁹ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 360.

¹⁰⁰ Εκτός από τα εμπάθη δημοσιεύματα και τις διαδηλώσεις στους δρόμους υπήρχαν και οι αντιδράσεις των μουσουλμάνων ιερωμένων που απαιτούσαν προέλαση στο Βελιγράδι και κήρυξη ιερού πολέμου κατά της Ρωσίας. Πβ. Хевролина, В. М., ό.π., σ. 240.

¹⁰¹ Για τις διεθνείς εξελίξεις αναφορικά με το Ανατολικό Ζήτημα και τη δραστηριότητα του Ιγκνάτιεβ την περίοδο αυτή, στη διάρκεια της οποίας εκδηλώνεται η ανατολική κρίση που οδήγησε στο ρωσο-τουρκικό πόλεμο του 1877-78 βλ. αναλυτικά Хевролина, В. М., ό.π., σσ.187- 240, MacKenzie, D., 2002,

B.6.δ. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΗ ΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Μέσα σε αυτήν την τεταμένη ατμόσφαιρα αρχίζει τις εργασίες της η Διάσκεψη των πρεσβευτών στην Κωνσταντινούπολη,¹⁰² η οποία επεξεργάστηκε από την 23^η (ν.ημ.) Δεκεμβρίου του 1876 έως την 20^η (ν.ημ.) Ιανουαρίου 1877 προτάσεις για διοικητικές μεταρρυθμίσεις που θα αποκλιμάκωναν την εκρηκτική κατάσταση στη Βαλκανική. Ο Ιγκνάτιεβ διέβλεπε ότι το ζήτημα της Βουλγαρίας θα είχε κυρίαρχη θέση στις συνομιλίες και μερίμνησε αφενός να συγκεντρώσει αναλυτικές πληροφορίες (δημογραφικού, οικονομικού, νομικού κ.λπ. περιεχομένου) και αφετέρου να κοινοποιεί στοιχεία σχετικά με την κατάσταση των βουλγαρικών πληθυσμών μέσω του διεθνούς τύπου. Το ρωσικό υπουργείο εξωτερικών φαινόταν να συνηγορεί πλέον σε αρκετές επιλογές του, και δη στο ότι επικέντρωνε τις προσπάθειες και τις προσδοκίες του στη Βουλγαρία -δεδομένων των διαφαινόμενων τότε φιλοαυστριακών προσανατολισμών των Σέρβων- ως το μόνο πλέον έρεισμα της Ρωσίας στη Βαλκανική. Μάλιστα, ενώ όλες οι συμμετέχουσες πλευρές διέθεταν από δύο αντιπροσώπους, ο Γκορτσακόβ επέμεινε στο να εκπροσωπήσει ο Ιγκνάτιεβ την Ρωσία μόνος του. Ο τελευταίος -που προήδρευε των εργασιών της Διάσκεψης- είχε ήδη εκπονήσει δύο εναλλακτικά σχέδια για τη Βουλγαρία: Το σχέδιο «Μάξιμουμ» που προέβλεπε διοικητική αυτονόμηση για μια εκτεταμένη Βουλγαρία, με

σσ. 323-379, Stavrianos L. S., ό.π., σσ. 393-406 καθώς και στα απομνημονεύματα του Ιγκνάτιεβ για τη σύναψη και την αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (*Сан Стефано και После Сан Стефано*), όπου με αναδρομές σε συγκεκριμένα περιστατικά και συγκυρίες επιχειρεί να αξιολογήσει, να ερμηνεύσει, να συγκρίνει στάσεις, επιλογές και κινήσεις των εμπλεκόμενων στα γεγονότα της περιόδου και να διευκρινίσει λόγους, σκέψεις, προθέσεις και εκτιμήσεις που προσδιόρισαν τη δική του δράση.

¹⁰² Την Διάσκεψη στην Κωνσταντινούπολη εισηγήθηκε ο Λόρδος Ε. Ντερμπύ (Lord Derby) και το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών ανταποκρίθηκε, καθώς ακόμη κι αν δεν οδηγούσε σε ουσιαστικά αποτελέσματα μετέθετε για κάποιο διάστημα την εμπλοκή της Ρωσίας στον πόλεμο.

χριστιανό εκλεγόμενο κυβερνήτη, κατάργηση της δεκάτης, συγκρότηση τοπικής αστυνομίας με συμμετοχή χριστιανών, χρήση της εθνικής γλώσσας στη διοίκηση και τα δικαστήρια, τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις μόνο σε φρούρια κ.ά. Το σχέδιο «Μίνιμουμ» που συντάχθηκε για να χρησιμοποιηθεί σε περίπτωση που το πρώτο θα προσέκρουε στη σθεναρή αντίσταση των άγγλων κυρίως αντιπροσώπων, προέβλεπε για τη Βουλγαρία δύο αυτονομημένες επαρχίες με χριστιανούς κυβερνήτες. Και τα δύο υποστηριζότανε από την εκφρασμένη -με πληθώρα έγγραφων αιτημάτων προς τη Διάσκεψη- επιθυμία των βουλγαρικών πληθυσμών. Η επιμονή του στο να εκθέτει την επαχθή κατάσταση των πληθυσμών αυτών σε συνδυασμό με την ευελιξία του να υποβάλει το δεύτερο σχέδιο, όταν το πρώτο φάνηκε να απορρίπτεται, έκαναν τις προσπάθειές του να τελεσφορήσουν, κάμπτοντας τις όποιες επιφυλάξεις, ώστε να γίνει τελικά δεκτό το δεύτερο αυτό σχέδιο. Η επιτυχής αυτή διαπραγματεύση έκανε το Υπουργείο Εξωτερικών να του αναθέσει να συζητήσει με τον άγγλο πληρεξούσιο, λόρδο Σαλίσμπερυ (Lord Robert Salisbury) στο περιθώριο της διάσκεψης και κάποια ζητήματα αναφορικά με τις τεταμένες διμερείς σχέσεις στην Κεντρική Ασία. Η συμφωνία πάντως μεταξύ των Δυνάμεων που συμμετείχαν στη Διάσκεψη¹⁰³ επιτεύχθηκε ουσιαστικά σε προκαταρκτικές συνομιλίες που έλαβαν χώρα πριν την επίσημη έναρξή της.¹⁰⁴ Η εναρκτήρια ωστόσο συνεδρίασή της επεφύλασσε μια απροσδόκητη εξέλιξη: ο αντιπρόσωπος της οθωμανικής κυβέρνησης Σαβφέντ Πασάς ενημέρωσε τους συμμετέχοντες για την παραχώρηση από

¹⁰³ Ρωσία, Αγγλία, Γαλλία, Αυστροουγγαρία, Γερμανία, Ιταλία.

¹⁰⁴ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 373-390. και Хевролина, В. М., ό.π., σ. 237-245. Όλοι οι αντιπρόσωποι των ευρωπαϊκών Δυνάμεων αποδέχτηκαν ένα σχέδιο που προέβλεπε μεταξύ άλλων εδαφική επέκταση Σερβίας και Μαυροβουνίου, αυτονομία της Βουλγαρίας, της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης και έλεγχο της εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων από διεθνή επιτροπή. Η ομόθυμη απόφαση των αντιπροσώπων αποτιμάται ως μια σημαντική επιτυχία του Ιγκνάτιεβ αναφορικά με τη ρωσική εξωτερική πολιτική στη Βαλκανική, καθώς για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε διεθνώς η αυτονομημένη και αυτοτελής υπόστασή της Βουλγαρίας και συζητήθηκαν τα ενδεχόμενα σύνορά της.

μέρους της οθωμανικής ηγεσίας Συντάγματος που θα παρείχε σε όλους τους υπηκόους πολιτικά δικαιώματα, πράγμα που κατά τον ισχυρισμό του αναιρούσε την αναγκαιότητα επιβολής μεταρρυθμίσεων. Η Πύλη, έχοντας στο μεταξύ εξασφαλίσει την υποστήριξη του άγγλου πρωθυπουργού Β. Ντιζραέλι (B. Disraeli) τήρησε εν συνεχεία μια αδιάλλακτη στάση που ανάγκασε τις διπλωματικές αντιπροσωπείες να αποφασίσουν την λήξη της Διάσκεψης και σε ένδειξη διαμαρτυρίας να αποχωρήσουν από την Κωνσταντινούπολη.¹⁰⁵

Τις εντυπώσεις, τις αναμνήσεις και τις εκτιμήσεις του σχετικά με όσα συνέβησαν στη Διάσκεψη και τις περαιτέρω προοπτικές παραθέτει σε ένα απομνημονευματογραφικό του κείμενο που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Русская Старина* το 1915 με τίτλο 'Το ταξίδι του Ιγκνάτιεβ από την Κωνσταντινούπολη στην Πετρούπολη μετά τη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης'.¹⁰⁶ Εκεί αναφέρει ότι λόγω του χειμώνα αποφάσισε να επιστρέψει στη Ρωσία μέσω Αθηνών, πράγμα που θα του έδινε την ευκαιρία να βολιδοσκοπήσει τις διαθέσεις της Ελλάδας ενόψει της διαφαινόμενης ρωσο-τουρκικής σύγκρουσης. Σχολιάζει την ενθουσιώδη υποδοχή που του οργάνωσαν Βούλγαροι διαβιούντες στην ελληνική πρωτεύουσα, αλλά και τις ευθέως εκφρασμένες αντιβουλγαρικές θέσεις

¹⁰⁵ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σ. 395 και Хевролина, В. М., ό.π., σ.245. Σύμφωνα με όσα ο ίδιος ο Ιγκνάτιεβ αναφέρει στις Σημειώσεις του – εκ των υστέρων βέβαια – η τροπή που πήραν τα πράγματα ήταν μάλλον ευνοϊκή για τη Ρωσία, καθώς με την σύμπνοια που επέδειξαν οι ευρωπαϊκές Δυνάμεις έναντι της Πύλης φαινόταν ότι η Ρωσία θα μπορούσε να ενεργεί εξακολουθώντας να αντιμετωπίζει το Ανατολικό ως ευρωπαϊκό Ζήτημα, πράγμα που θα το καθιστούσε λιγότερο επικίνδυνο και δαπανηρό απ' ό,τι μια μονομερής επίλυσή του. Πβ. Игнатъев Н. П., 'Записки', στο пер. Исторический Вестник, τ. 136 Μάιος 1914, σσ. 455-56. : «... αφού χαλάσαμε τις σχέσεις μας με τους Τούρκους και θυσιάσαμε την αυτονομία μας για την πραγμάτωση της τριπλής συμμαχίας, της άκρως ασφυκτικής για εμάς λόγω της ασυμβατότητας των συμφερόντων της Αυστροουγγαρίας με τα ρωσικά και εν συνεχεία δεχτήκαμε τις αγγλικές προτάσεις και φτάσαμε σε κοινό ευρωπαϊκό έδαφος, τότε μέσα σ' αυτές τις δυσμενείς για εμάς συνθήκες χωρίς λόγο να στερηθούμε την κεκτημένη δυνατότητα να μην αναλάβουμε κατ' αποκλειστικότητα όλο το ρίσκο, τα έξοδα και τις απώλειες που συνεπάγεται μια βίαιη επίλυση του ανατολικού ζητήματος». (Με την έκφραση «Τριπλή Συμμαχία» αναφέρεται προφανώς στη συμμαχία των τριών αυτοκρατοριών του 1873).

¹⁰⁶ Βλ. Игнатъев Н. П., 'Путешествие графа Н. П. Игнатъева изъ Константинополя въ Петербургъ после константинопольской конференци' [Το ταξίδι του Ιγκνάτιεβ από την Κωνσταντινούπολη στην Πετρούπολη μετά τη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης], στο пер. *Русская Старина*, 1915, том. 161, No 1, σσ. 30-46.

του ελληνικού πολιτικού κόσμου και την ανησυχία του για τη φιλοβουλγαρική πολιτική του Ιγκνάτιεβ. Αναφέρει επίσης ότι εκεί είχε συναντήσεις μεταξύ άλλων και με καπεταναίους Ηπείρου και Θεσσαλίας που δήλωναν αποφασισμένοι να εξεγερθούν σε περίπτωση ρωσο-τουρκικού πολέμου. Ο ρώσος διπλωμάτης ευελπιστούσε σε μια από κοινού με Ρουμανία, Σερβία, Μαυροβούνιο και Ελλάδα κήρυξη του πολέμου κατά της Τουρκίας, που θα υποστηριζότανε από εξεγέρσεις Αλβανών, Βουλγάρων, αλλά και Αρμενίων και Κούρδων για αντιπερισπασμό, όταν ο ρωσικός στρατός θα περνούσε τον Δούναβη.¹⁰⁷ Ωστόσο έβρισκε τη ρωσική ηγεσία αναποφάσιστη, αμήχανη και απογοητευμένη, καθώς οι προθέσεις της Ευρώπης ήταν αβέβαιες, η οικονομική κατάσταση της Ρωσίας αρκετά επιβαρυνμένη και επισφαλής μετά την παρατεταμένη ήδη κατάσταση επιστράτευσης,¹⁰⁸ το γόητρο και η επιρροή της χώρας εξαρτιόταν εν πολλοίς από το πόσο ανυποχώρητη στάση θα κρατούσε, ενώ η άμεση διαπραγμάτευση με την Πύλη φάνταζε πλέον μάλλον ατελέσφορη. Μετά από συζητήσεις και εκτενείς, εμπειριστατωμένες προτάσεις σε επίπεδο ανώτατης ηγεσίας, το κ.λπ.¹⁰⁹ Το περιεχόμενο του πρωτοκόλλου εγκρίθηκε από το Βερολίνο και το

¹⁰⁷ Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 245-247. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 373-390.

¹⁰⁸ Η επιστράτευση είχε ξεκινήσει από τον Οκτώβριο του 1876, σε μια περίοδο που η ρωσική κυβέρνηση δεν είχε ακόμη αποφασίσει μια ένοπλη επέμβαση, αλλά ευελπιστούσε σε ειρηνική διευθέτηση (παρά το τελεσίγραφο που επιδόθηκε στον Σουλτάνο) έως και τη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης. Την αντιφατικότητα αυτή της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής την περίοδο εκείνη ο Ιγκνάτιεβ την αποδίδει στην καταλυτική πίεση που ασκήθηκε στον τσάρο από τη Σλαβική Επιτροπή που διατυμπάνιζε την αλληλεγγύη των Ορθοδόξων Ρώσων προς τους καταπιεζόμενους βαλκανίους Σλάβους (και δη τους Σέρβους) και την απόφασή τους να τους συνδράμουν με κάθε τρόπο. Πβ. Οπου Α. Memoirs of count Ignatyev, στο περ. *The Slavonic (and East European) Review*, 1931-32, τομ. 5, σσ. 405-406.

¹⁰⁹ Βέβαια η θέση του Ιγκνάτιεβ ήταν υπέρ ενός πολέμου με την Οθωμανική αυτοκρατορία το συντομότερο και με στόχο ουσιαστικά την διάλυσή της, ωστόσο ανέλαβε τη διεκπεραίωση αυτής της αποστολής παρότι ο ίδιος δεν ήλπιζε ότι θα είχε κανένα πρακτικό αποτέλεσμα και παρότι ο κόμης Σουβάλοβ προσπάθησε επίμονα να αποτρέψει την επίσκεψή του στο Λονδίνο, όπου θα ερχότανε αντιμέτωπος με την εχθρότητα της μάλλον φιλοτουρκικής κοινής γνώμης και του αγγλικού τύπου που είχε δαιμονοποιήσει το πρόσωπό του, συνδέοντας τον με όλες τις δυσοίωνες εξελίξεις στο Ανατολικό, αποδίδοντας άτοπες επιλογές της Πύλης σε δικές του μηχανορραφίες κ.λπ. (Ενδεικτικό των διαθέσεων και των απόψεων που είχαν από καιρό διαμορφωθεί είναι και το προσωνόμιο που του είχε δοθεί: «Μοσκόβ Πασάς»). Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 245-249 και MacKenzie, D., ό.π., σσ. 397-406.

Παρίσι και τους ιταλούς απεσταλμένους στο Παρίσι. Εν συνεχεία ο Ιγκνάτιεβ επισκέφτηκε ανεπίσημα το Λονδίνο, όπου έγινε μεν αποδεκτή η ρωσική πρωτοβουλία, ετίθετο όμως ως προϋπόθεση υπογραφής του πρωτοκόλλου ο άμεσος παροπλισμός του ρωσικού και του οθωμανικού στρατού. Επιπλέον εκεί αντιλήφθηκε ότι η πλειοψηφία της αγγλικής κοινής γνώμης ήταν φιλοτουρκική και η συντηρητική πολιτική μερίδα αποφασισμένη για στρατιωτική επέμβαση στα Στενά σε περίπτωση πολέμου. Την ίδια απαίτηση για παροπλισμό των ρωσικών δυνάμεων προέβαλλε και η Βιέννη. Τελικά το κείμενο του πρωτοκόλλου υπογράφηκε στο Λονδίνο την 19^η/31^η Μαρτίου του 1877. Το περιεχόμενό του ωστόσο απορρίφθηκε από την Πύλη που το θεώρησε παρέμβαση σε εσωτερικά της ζητήματα, πράγμα που καθιστούσε πλέον μονόδρομο την κήρυξη του πολέμου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.¹¹⁰ Υπ' αυτές τις συνθήκες η επάνοδος του Ιγκνάτιεβ στην Κωνσταντινούπολη ήταν πλέον αδύνατη. Η περιοδεία του στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες σε μια ύστατη απόπειρα να αποφευχθεί ο πόλεμος, η οποία κατέληξε στην υπογραφή ενός συναινετικού πρωτοκόλλου χωρίς όμως να αποτρέψει τον – αναμενόμενο από όλους- πόλεμο, και όσα έλαβαν χώρα στην επικοινωνία του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ με τις ηγεσίες των ευρωπαϊκών Δυνάμεων περιγράφονται σε ένα κείμενο Σημειώσεων του ιδίου, το οποίο είδε το φως της δημοσιότητας το 1914, μέσα από τις σελίδες του περιοδικού *Русская старина* με τίτλο 'Η μετάβαση του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες πριν τον πόλεμο του 1877-1878'.¹¹¹ Στο κείμενο αυτό παρατίθενται οι εντυπώσεις του για το κλίμα που επικρατούσε στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες αναφορικά με τη Ρωσία την εποχή εκείνη.

¹¹⁰ Вл. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 247-250 και MacKenzie, D., ό.π., σσ. 406-424.

¹¹¹ Игнатъев Н. П., Поездка графа Н.П. Игнатъева по европейским столицам перед войной 1877 - 1878 гг. [Η μετάβαση του κόμη Ν.Π. Ιγκνάτιεβ σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες πριν τον πόλεμο του 1877-1878], στο περ. *Русская старина*, 1914, No 3-4, No 5-6, No 7-9.

B.7. Ο Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΚΑΙ Ο ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ 1877-78.

B.7.α. Η ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΣΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΑΡΧΗΓΕΙΟ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΤΟΥ 1877-78.¹¹²

Επιστρέφοντας στην Πετρούπολη ο Ιγκνάτιεβ ήρθε αντιμέτωπος με μια ακόμη δυσάρεστη πραγματικότητα: τις στρατιωτικές ανεπάρκειες της χώρας του για τη διεξαγωγή μιας μεγάλης κλίμακας ένοπλης σύρραξης. Επιπλέον η εξασθενημένη οικονομία της χώρας δεν θα άντεχε μια παρατεταμένη σύγκρουση. Για να επιτευχθούν θετικά αποτελέσματα ο ρωσικός στρατός θα έπρεπε να πραγματοποιήσει μια άμεση, ταχύτατη προέλαση μέχρι το Δούναβη, τη διέλευσή του, την εκδίωξη των οθωμανικών δυνάμεων μέχρι και τον Αίμο και εν συνεχεία να κατευθυνθεί προς την Κωνσταντινούπολη. Έτσι ο πόλεμος κηρύχθηκε στις 12/24 Απριλίου 1877 και ο ρωσικός στρατός ξεκίνησε την πορεία του προς τη Βαλκανική μέσω Ρουμανίας με σκοπό –όπως επίσημα ανακοινώθηκε- την απελευθέρωση των βαλκάνιων χριστιανικών λαών και τη δημιουργία εθνικών κρατών (βλ. εικ.10). Πιο συγκεκριμένα οι βασικοί στόχοι ήταν η εξασφάλιση ανεξαρτησίας για Ρουμανία, Σερβία και Μαυροβούνιο και φυσικά η επιστροφή της Βεσσαραβίας την οποία η Ρωσία είχε απολέσει το 1856. Η ρωσική κοινωνία στην πλειοψηφία της αντιμετώπιζε θετικά και αισιόδοξα τον πόλεμο. Ωστόσο, αφενός η στρατιωτική μεταρρύθμιση δεν είχε προχωρήσει επαρκώς και αφετέρου τα υψηλά στρατιωτικά αξιώματα είχαν διανεμηθεί σε πρόσωπα του τσαρικού οικογενειακού περιβάλλοντος με αμφισβητήσιμη εμπειρία και κατάρτιση. Τα στρατηγικά σχέδια του πολέμου είχαν εκπονηθεί από τον έμπειρο στρατηγό Ν. Ν.

¹¹² Αναλυτικά για τη δραστηριοποίησή του στην ακολουθία του τσάρου στο βαλκανικό μέτωπο και την προετοιμασία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου βλ. Хевролина, В. М., ό.π., 251-276 και 425-481.

Ομπρουτσόβ (Н. Н. Обручев) και προέβλεπαν γρήγορη προέλαση προς την Κωνσταντινούπολη. Αρχές Μαΐου ανακοινώθηκε στον Ιγκνάτιεβ η τοποθέτησή του στην ακολουθία του τσάρου και έλαβε εντολή να μεταβεί στη Ρουμανία, όπου έδρευε το Γενικό Αρχηγείο της Στρατιάς του Δούναβη και όπου σύντομα έφτασε και ο τσάρος. Η παρουσία του Ιγκνάτιεβ εκεί κρίθηκε απαραίτητη καθώς αναμενότανε ότι η Πύλη θα ζητούσε σύντομα ειρήνευση και σε μια τέτοια περίπτωση αυτός θα έπρεπε να αναλάβει τις διαπραγματεύσεις.

Τα καθήκοντά του στο Γενικό Αρχηγείο (συναντήσεις με ξένες αντιπροσωπείες, με στρατιωτικούς ακολούθους και ανταποκριτές), η συνεχής επαφή του με τη στρατιωτική ηγεσία και η εγγύτητά του με το θέατρο των επιχειρήσεων του επέτρεπαν να διαμορφώνει μια πολύπλευρη εικόνα των γεγονότων, την οποία αποτύπωνε σε περιεκτικές επιστολές που συνέτασσε προς τη σύζυγό του. Οι επιστολές του αυτές έχουν δημοσιευθεί σε έναν τόμο που τιτλοφορείται *Επιστολές εκστρατείας 1877: επιστολές προς την Ε. Λ. Ιγκνάτιεβα από το βαλκανικό θέατρο στρατιωτικών επιχειρήσεων* και εκδόθηκε στη Μόσχα το 1999.¹¹³ Είχε συνομιλίες με την ηγεσία της Σερβίας¹¹⁴ που ήθελε να εμπλακεί στον πόλεμο και με τον ρουμάνο βασιλιά Κάρολο, καθώς και η Ρουμανία που είχε πρόσφατα διακηρύξει την ανεξαρτησία της επιθυμούσε να μπει στον πόλεμο. Ωστόσο, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του, τόσο τους Σέρβους όσο και τους Ρουμάνους τους αντιμετώπιζε με επιφυλακτικότητα υποψιαζόμενος ότι προσανατολίζονται προς την Αυστροουγγαρία (ενδεχομένως και προς την Αγγλία). Διαφορετική ήταν όμως η στάση του προς τους Βουλγάρους. Στις επιστολές του τόνιζε ότι σε κάποιες

¹¹³ Игнатъев Н. П., *Походные письма 1877 г. Письма Е.Л.Игнатъевой с балканского театра военных действий*. М., εκδ. РОССПЭН, 1999.

¹¹⁴ Το σέρβο πρίγκιπα Μίλαν Ομπρένοβιτς και τον πρωθυπουργό Ι. Ρίστιτς.

περιπτώσεις όλη η τροφοδοσία του ρωσικού στρατού γινόταν από τους βουλγαρικούς πληθυσμούς των γύρω χωριών, ότι στο Σιστόβ¹¹⁵ – όπου μετεγκαταστάθηκε το Γενικό Αρχηγείο μετά τη διέλευση των ρωσικών στρατευμάτων από το Δούναβη- γνωρίζοντας το όνομά του και αναγνωρίζοντας τον δεκαετή αγώνα του στην Κωνσταντινούπολη για την υπόθεσή τους υποδέχθηκαν όχι μόνον τον τσάρο αλλά και τον ίδιο ως ελευθερωτή. Επεσήμανε ότι οι Βούλγαροι πολύ δραστήρια και αποφασιστικά συνέδραμαν τον ρωσικό στρατό, συμπεριφορά που την απέδιδε στις προσωπικές του μακροχρόνιες προσπάθειες που κατά τα λεγόμενά του είχαν αρχίσει να αποδίδουν καρπούς: ανάπτυξη εθνικής αυτοσυνείδησης στο βουλγαρικό λαό, εμπιστοσύνη και αλληλεγγύη του προς τους Ρώσους. Θεωρούσε επίσης πως η ίδρυση της Εξαρχίας συνέβαλλε στην ενότητα των Βουλγάρων και στη συνειδητοποίηση της σλαβικής τους ταυτότητας.¹¹⁶ Η Χεβρόλινα σχολιάζει ότι ο Ιγκνάτιεβ μάλλον υπερεκτιμούσε την προσωπική του συμβολή στην ανάπτυξη βουλγαρικής εθνικής συνείδησης και προόδου του βουλγαρικού εθνικού κινήματος, καθώς προς την κατεύθυνση εκείνη είχαν εργαστεί η ρωσική διπλωματία της περιοχής γενικότερα, η βουλγαρική διάνοηση, οι Βούλγαροι που σπουδάζανε στη Ρωσία και καλλιεργούσαν την εικόνα της Ρωσίας – ελευθερώτριας, του αναγνωρίζει, όμως, ότι ήταν ο μόνος από τους ρώσους διπλωμάτες στην Βαλκανική του 19^{ου} αι. που τόσο σταθερά και ένθερμα υποστήριξε τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Βουλγάρων. Η ίδια παρατηρεί εξάλλου ότι ο σταθερός προσανατολισμός

¹¹⁵ Σιστόβ ή Σιστόβο: η σημερινή πόλη Свиштов της Βουλγαρίας που μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αι. υπαγότανε στο σαντζάκι Ρουσσούκ του βιλαετίου του Δούναβη. Βλ. Институт славяноведения, *Освобождение Болгарии от турецкого ига, документы в трех томах: Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства, документы, 1878-1879*, τόμ. 2, εκδ. Академии наук СССР, 1964, σ. 641.

¹¹⁶ Πρόκειται για σκέψεις και εκτιμήσεις που καταθέτει σε επιστολές προς τη σύζυγό του στα μέσα Ιουλίου του 1877. Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σ. 255 σημ. 6 και 7 και σ. 256 σημ. 8.

του προς τη Βουλγαρία δε φαίνεται να ήταν τόσο αποτέλεσμα της ιδεολογικής του προσάρτησης στο άρμα των σλαβοφιλικών αντιλήψεων, όσο αποτέλεσμα ρεαλιστικών εκτιμήσεων και αφοσίωσης στα συμφέροντα της χώρας του. Σε επιστολής του προς τη σύζυγό του τον Αύγουστο του 1877 γράφει χαρακτηριστικά: «για μας είναι θέμα τιμής και διορατικότητας να προσδέσουμε στην πολιτική μας τις ηγεμονίες, ώστε αυτές να μην πέσουν σε ξένα χέρια, αλλά να ενταχθούν ανεπιστρεπτί στη δική μας τροχιά. Διαφορετικά η επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος θα είναι για μας επιζήμια και η Βουλγαρία θα είναι απλησίαστη από εμάς από πρακτική άποψη, καθώς ανάμεσα σε κείνη και εμάς θα έχει τεθεί το εμπόδιο της Ρουμανίας».¹¹⁷

Μετά τις πρώτες επιτυχίες όμως και τη διάβαση του Δούναβη, ο αρχικός ενθουσιασμός χάθηκε και το κλίμα ακόμη και στη Ρωσία μεταστράφηκε, καθώς εκδηλωνόταν πλέον έντονη δυσφορία για τις ανθρώπινες απώλειες στην παρατεταμένη πολιορκία της Πλέβνας,¹¹⁸ τις αστοχίες της διοίκησης, τις επιδημίες στο στράτευμα κ.λπ., την οποία συμμαριζόταν και ο ίδιος ο Ιγκνάτιεβ, όπως προκύπτει από τις επιστολές του προς τη σύζυγό του μετά τη δεύτερη αποτυχημένη απόπειρα κατάληψης της Πλέβνας. Η απογοήτευσή του πάντως δεν αφορούσε μόνον τα τεκταινόμενα στο μέτωπο, αλλά και τη σήψη που διαπίστωνε στο διοικητικό μηχανισμό της χώρας του, όπως αυτή αντικατοπτριζόταν στη διαχείριση θεμάτων των εν εξελίξει πολεμικών επιχειρήσεων. (πβ. MacKenzie, D., 2002, σ. 453-465). Απαισιόδοξος και άρρωστος θα επιστρέψει στη Ρωσία για δύο περίπου μήνες και θα επανέλθει στο Γενικό

¹¹⁷ Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 256-262.

¹¹⁸ Πλέβνα ή Πλέβεν: πόλη στο βόρειο τμήμα της Βουλγαρίας, στις νοτιότερες περιοχές της κοιλάδας του Δούναβη, ΒΑ της Σόφιας. Βλ. Auzias D.& Labourdette J.-P, *Bulgarie*, (Petit Futé), Nouvelles éd. de l'Université, σσ. 4, 132. Η πολιορκία της από ενωμένες ρωσορουμανικές δυνάμεις διήρκεσε τέσσερις σχεδόν μήνες, και παρά τις τρεις εφόδους, η πεισματική αντίσταση που προέβαλλαν οι εκεί οχυρωμένες οθωμανικές δυνάμεις δεν επέτρεπε την κατάληψή της, η οποία τελικά επιτεύχθηκε με αποκλεισμό.

Αρχηγείο τέλη Νοεμβρίου, οπότε θα του ανατεθεί από τον αρχιστράτηγο Μεγάλο Πρίγκιπα Νικολάι Νικολάγιεβιτς η επεξεργασία ενός προσχεδίου των όρων της αναμενόμενης πλέον συνθήκης ειρήνευσης.

Β.7.β.ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ – ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ

Το κείμενο με τους βασικούς όρους της συνθήκης που κατέγραψε και έθεσε υπ' όψιν του τσάρου την 1^η/13^η Δεκεμβρίου του 1877 προέβλεπε δημιουργία αυτόνομης βουλγαρικής ηγεμονίας υποτελούς στο σουλτάνο με τα σύνορα που είχε δεχθεί η Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης, ανεξαρτησία της Ρουμανίας, της Σερβίας και του Μαυροβουνίου, αυτόνομη διοίκηση για Βοσνία και Ερζεγοβίνη, πολεμικές αποζημιώσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς τη Ρωσία κ.ά. Στο μεταξύ μετά την πτώση της Πλέβνας ο ρωσικός στρατός προήλασε νοτιότερα σημειώνοντας διαδοχικές επιτυχίες: νίκη στη Σίπκα¹¹⁹ κατάληψη της Σόφιας, είσοδο στη Φιλιπούπολη, μέχρι που το ρωσικό ιππικό εισήλθε χωρίς αντίσταση στην Αδριανούπολη στις 8/20 Ιανουαρίου του 1878.¹²⁰

Οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης άρχισαν στην Αδριανούπολη στα τέλη Ιανουαρίου με τη Ρωσία να εκπροσωπείται από τους Ιγκνάτιεβ και Νέλιντοβ και την Πύλη από τους Σαβφét (Savfet) Πασά και Σααντουλάχ (Sadullah) Μπέη. Μετά την εμφάνιση όμως αγγλικής ναυτικής μοίρας στο Μαρμαρά ο ρωσικός στρατός καταλαμβάνει τον οικισμό Άγιος Στέφανος, όπου μεταφέρεται το Γενικό Αρχηγείο για να συνεχίσει εκ του σύνεγγυς τις διαπραγματεύσεις. Τελικά η προκαταρκτική

¹¹⁹ Σίπκα (Шипка): διάσελο στο όρος Στάρα Πλανινά της Βουλγαρίας, όπου τον Αύγουστο του 1877 οι ρωσικές δυνάμεις απέκρουσαν αποτλεσεσματικά επανειλημμένες επιθέσεις του οθωμανικού στρατού. Βλ. *Советскиѹ энциклопедическиѹ словарь*, (επιμ. Α.Μ. Προχοροβ κ.ά.), στο λήμμα Шипка.

¹²⁰ Βλ. MacKenzie, D., ό.π., σσ. 473-509, όπου γίνεται εκτενής αναφορά στην προετοιμασία της Συνθήκης σε επίπεδο ρωσικής ηγεσίας, τη μετάβαση του Ιγκνάτιεβ στην Αδριανούπολη, το διπλωματικό παρασκήνιο κ.λπ. και Хевролина, В. М., ό.π., σσ.262-265.

Συνθήκη Ειρήνης υπογράφεται στον Άγιο Στέφανο στις 19 Φεβρουαρίου / 3 Μαρτίου του 1878. Η υπογραφή της Συνθήκης προκάλεσε αντιφατικά συναισθήματα στον Ιγκνάτιεβ, διότι αφενός έβλεπε σ' αυτήν το αποτέλεσμα πολυετών από μέρους του προσπαθειών και αφετέρου συνειδητοποιούσε ότι το περιεχόμενό της – μιας και χαρακτηρίστηκε 'προκαταρκτική' - για το οποίο τόσο μόχθησε υπόκειτο σε επισφαλή αναδιαπραγμάτευση από επικείμενο ευρωπαϊκό συνέδριο. Η Συνθήκη αντιμετωπίστηκε με εχθρότητα από τις ευρωπαϊκές Δυνάμεις, ενώ η Ρωσία με το στρατό της εξαντλημένο, την οικονομία της καχεκτική και τα επαναστατικά κινήματα σε έξαρση δεν ήταν σε θέση πλέον να επιβάλει δυναμικά την υλοποίηση των όρων της Συνθήκης και ενόψει των αξιώσεων των ευρωπαϊκών Δυνάμεων αναγκάστηκε να συναινέσει για την αναθεώρησή της από ευρωπαϊκό συνέδριο που θα πραγματοποιούνταν στο Βερολίνο. Αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ αρχικά ως δεύτερος πληρεξούσιος πρεσβευτής από την πλευρά της Ρωσίας για το Συνέδριο του Βερολίνου είχε προταθεί ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, στον ορισμό του αντιτάχθηκαν σθεναρά οι Ντιζραέλι (Disraeli),¹²¹ Βίσμαρκ (Otto von Bismarck) και Αντράσσυ και πέτυχαν τον αποκλεισμό του από τις εργασίες του Συνεδρίου που άρχισαν την 1^η/13^η Ιουνίου του 1878. Νωρίτερα ο Ιγκνάτιεβ είχε συντάξει κείμενο οδηγιών για τους ρώσους πληρεξουσίου, σύμφωνα με τις οποίες θα έπρεπε να εστιάσουν την επιμονή και τις αξιώσεις τους στην έκταση και το ενιαίο της Βουλγαρίας, επειδή αντιλαμβανότανε ότι τα αγγλικά και αυστρουγγρικά συμφέροντα στη νότια βαλκανική θα αντιτάσσονταν σθεναρά στη δημιουργία μιας Μεγάλης Βουλγαρίας υπό ρωσική επιρροή. Ωστόσο και οι εσωτερικοί αντίπαλοί του στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών πέτυχαν να τον

¹²¹ Benjamin Disraeli |(1804-1881), ο άγγλος πρωθυπουργός, μετέπειτα Λόρδος Μπίκονσφιλντ (Lord Beaconsfield).

κρατήσουν σε απόσταση από την προετοιμασία για το Συνέδριο με το να μην του κοινοποιούν σημαντικά διπλωματικά έγγραφα που αφορούσαν την επικοινωνία τους με τις άλλες Δυνάμεις ενόψει του Συνεδρίου.¹²² Του ανατέθηκε ωστόσο να επιδώσει στον αυτοκράτορα της Αυστροουγγαρίας Φραγκίσκο Ιωσήφ¹²³ επιστολή του τσάρου Αλεξάνδρου II και με συνομιλίες στη Βιέννη να μεριμνήσει ώστε να αρθούν οι 'παρανοήσεις' που επιδείνωναν τις διμερείς σχέσεις. Στη Βιέννη ο Ιγκνάτιεβ ήρθε αντιμέτωπος με την αδιάλλακτη και επίμονη στάση του Φραγκίσκου Ιωσήφ και του Αντράσου που απαιτούσαν αναθεώρηση όλου ουσιαστικά του περιεχομένου της Συνθήκης που εμπόδιζε την διέξοδο της Αυστροουγγαρίας προς το Αιγαίο μέσω του σιδηροδρόμου που θα συνέδεε το Κοσσυφοπέδιο με τη Θεσσαλονίκη. Μετά από την ανεπιτυχή αυτή συνάντηση ο Ιγκνάτιεβ είδε όλο το 15ετή μόχθο του για παγίωση της ρωσικής επιρροής στη Βαλκανική να ματαιώνεται και τη διπλωματική του σταδιοδρομία να λήγει άδοξα. Οι αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου που εν πολλοίς ακύρωναν όσα πέτυχε με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου του προκάλεσαν πικρία και απογοήτευση που εκφράστηκε στην εκτενή και διεξοδική αναφορά που συνέταξε κατ' εντολή του τσάρου τον Αύγουστο του 1878 για τα αποτελέσματα του Συνεδρίου, όπου παρουσίαζε συγκεντρωτικά τις αρνητικές για τη Ρωσία αποφάσεις, τις διαστάσεις των απωλειών (εδαφικών, πληθυσμιακών κ.ά.).¹²⁴

Την πορεία των διαπραγματεύσεων έως τη σύναψη της Συνθήκης, τη σημασία των αποφάσεων του Συνεδρίου του Βερολίνου και το διπλωματικό παρασκήνιό του, τις εκτιμήσεις του για τις επιδιώξεις των άλλων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, την κατάσταση της Οθωμανικής

¹²² Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σ. 273-275 και MacKenzie, D., ό.π., σσ. 557 και 565-583.

¹²³ Franz Josef (1830-1916): Ο αυτοκράτορας της Αυστροουγγαρίας.

¹²⁴ Βλ. Хевролина, В. М., ό.π., σσ. 276-277 και MacKenzie, D., ό.π., σσ. 607-608.

αυτοκρατορίας τις παραμονές του ρωσο-τουρκικού πολέμου, τις απόψεις του για τους στόχους και τις μεθοδεύσεις της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής εξέθεσε σε εκτενή κείμενα απομνημονευμάτων που αρχικά δημοσιεύτηκαν στις σελίδες του περιοδικού *Исторический Вестник*, το 1914 και δύο χρόνια αργότερα, το 1916, σε δύο αυτοτελείς εκδόσεις που τιτλοφορούνταν 'Άγιος Στέφανος' και 'Μετά τον Άγιο Στέφανο'¹²⁵ αντίστοιχα (βλ. παρακάτω).

B.8. Η ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΕ ΚΡΑΤΙΚΟΥΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥΣ ΦΟΡΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ.

Τα τελευταία 30 χρόνια της ζωής του πέρασαν εκτός του διπλωματικού σώματος. Το 1879 ορίστηκε προσωρινός Γενικός Κυβερνήτης στο Νίζνι Νόβγκοροντ (Нижний Новгород)¹²⁶ για την περίοδο λειτουργίας της Μεγάλης Εμποροπανήγυρης της πόλης, που συγκέντρωνε εκατοντάδες χιλιάδες επισκέπτες. Αναμόρφωσε τις εγκαταστάσεις κατά τα γαλλικά πρότυπα, βελτίωσε τα συστήματα αντιπυρικής προστασίας και υγιεινής, ενέτεινε την αστυνόμευση και έτσι η διοργάνωση απέβη επιτυχέστερη απ' ό,τι στο παρελθόν, και ο Ιγκνάτιεβ ανακηρύχθηκε επίτιμος πολίτης της πόλης. Μάλιστα στο νεοϊδρυθέν πανεπιστήμιο του Τομσκ,¹²⁷ όπως και σε

¹²⁵ 1) Игнатъев Н. П., *Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатъева* [Άγιος Στέφανος. Σημειώσεις του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ], Πετρούπολη, τυπογρ. Α. С. Суворина - «Новое время», 1916. 2) Игнатъев Н. П., *После Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатъева* [Μετά τον Άγιο Στέφανο. Σημειώσεις του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ], Πετρούπολη, τυπογρ. Α. С. Суворина - «Новое время», 1916 (η έκδοσή τους ήταν σχολιασμένη από τους διπλωμάτες Α. Башмаков και Κ.Α. Губастов).

¹²⁶ Το Νίζνι Νόβγκοροντ (Нижний Новгород) είναι μια από τις παλιότερες ρωσικές πόλεις. Ιδρυμένη στις αρχές του 13^{ου} αι. στη συμβολή των ποταμών Όκα και Βόλγα εξελίχθηκε σε σημαντικό ποτάμιο λιμάνι και πολιτισμικό κέντρο της Ρωσίας. Βλ. *Советский энциклопедический словарь*, (επιμ. Α.М. Прохоров κ.ά.), στα λήμματα Нижний Новгород και Горький.

¹²⁷ Το Τομσκ είναι πόλη της δυτικής Σιβηρίας. Το πανεπιστήμιό της ιδρύθηκε το 1888. Βλ. *Советский энциклопедический словарь*, (επιμ. Α.М. Прохоров κ.ά.) στα λήμματα Томск και Томская область.

ένα γυμνάσιο του Νίζνι Νόβγκοροντ θεσμοθετήθηκαν υποτροφίες με το όνομά του προσφερόμενες από τους εμπόρους της περιοχής. Ευρισκόμενος εκεί ενδιαφέρθηκε να γνωρίσει την οικονομική κατάσταση της επαρχίας αυτής, την κατάσταση στην τοπική αγροτική αυτοδιοίκηση, τη λαϊκή εκπαίδευση κ.λπ. και υπέβαλλε στο Υπουργείο Εσωτερικών αρκετά υπομνήματα με σχετικό περιεχόμενο. Το Μάρτιο του 1881 ο τσάρος Αλέξανδρος II δολοφονείται. Αμέσως μετά την ανάρρηση του Αλεξάνδρου III ο Ιγκνάτιεβ έγινε Υπουργός Κρατικών Περιουσιών και εν συνεχεία Υπουργός Εσωτερικών δεδομένης και της εύνοιας που έχαιρε από τον νεοαναρρηθέντα τσάρο. Η κοινωνικοπολιτική, όμως, συγκυρία το διάστημα εκείνο ήταν πολύ δύσκολη: απεργίες και αγροτικές διαμαρτυρίες, επαναστατική τρομοκρατία, συνταγματικά κινήματα και μια νέα ηγεσία πεισμένη και αμήχανη. Ο Ιγκνάτιεβ που διαπνεότανε από τη σλαβοφιλική ιδέα περί προσέγγισης (συνένωσης) λαού και τσάρου, θεωρώντας ότι ο λαός ανεπηρέαστος από φιλελεύθερες ιδέες παραμένει αφοσιωμένος στην απολυταρχία, κατέθεσε τις απόψεις του για προσπάθεια επίτευξης συνεργασίας λαού και τσάρου προκειμένου να επανέλθει η ηρεμία και να αποτραπούν εξεγέρσεις. Υπέβαλλε μάλιστα σχέδιο ενίσχυσης του ρόλου των παραδοσιακών τοπικών συμβουλίων 'Ζέμστβο' ώστε να επέλθει μια γόνιμη προσέγγιση και εξομάλυνση των σχέσεων κοινωνίας - εξουσίας, εισηγήθηκε φορολογικές ελαφρύνσεις για τους αγροτικούς πληθυσμούς και τη δημιουργία αγροτικής τράπεζας που θα χορηγούσε δάνεια για αγορά γης, ώστε να περιοριστεί η δυσφορία του αγροτικού κόσμου. Επιχείρησε να περιορίσει τη δράση επαναστατικών στοιχείων αναδιοργανώνοντας την τοπική χωροφυλακή και τις υπηρεσίες πληροφοριών και λαμβάνοντας μέτρα φίμωσης του τύπου. Παράλληλα όμως εισηγήθηκε και θετικά μέτρα βελτίωσης της διαβίωσης των

χαμηλότερων οικονομικά στρωμάτων, όπως π. χ. η έγκαιρη καταβολή των δεδουλευμένων ώστε να αποφεύγονται οι απεργίες κ.ά. Αγωνίστηκε κατά της γραφειοκρατίας και της υπεξαίρεσης δημοσίου χρήματος. Αίσθηση προκάλεσαν και τα προσωρινά μέτρα που έλαβε κατά των Εβραίων, τους οποίους αντιμετώπιζε με προκατάληψη, όπως και τους Πολωνούς, πιθανότατα γιατί σε μεγάλο βαθμό στελέχωναν τις τάξεις των επαναστατών. Η δράση του δεν ακολουθούσε με συνέπεια κάποια ιδεολογικοπολιτική γραμμή: αφενός προωθούσε φιλελεύθερα προγράμματα μεταρρυθμίσεων που ενοχλούσαν τους συντηρητικούς κύκλους (π.χ. υποστήριξη μέτρων ελάφρυνσης της επαχθούς για τους αγρότες φορολογίας) και από την άλλη υιοθετούσε αντιδραστικές πρακτικές (π.χ. συλλήψεις, λογοκρισία). Γι' αυτό και στη βιβλιογραφία εμφανίζεται ως αντιφατική και αμφιλεγόμενη φιγούρα. Το γεγονός είναι ότι η πολιτική του φυσιογνωμία διαμορφώθηκε σε μια εποχή που από την εγγράμματη ρωσική κοινωνία και την ανώτατη ηγεσία ήταν κατανοητή η αναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων. Από την άλλη κλήθηκε να υπηρετήσει την κρατική διοίκηση σε μια εποχή που ο νέος τσάρος, Αλέξανδρος III, αναδιπλώθηκε προς την κατεύθυνση μιας συντηρητικότερης διαχείρισης με στόχο τη σταθεροποίηση, στόχο που προφανώς συμεριζότανε και ο νέος Υπουργός Εσωτερικών σε μια εποχή που η χώρα βίωνε επικίνδυνους τριγμούς και επαναστατικό αναβρασμό.

Το 1882 προτείνει σύγκληση Συνόδου των τοπικών συμβουλίων «Ζέμστβο»,¹²⁸ ιδέα συνδεόμενη με σλαβοφιλικές αντιλήψεις και

¹²⁸ Στον MacKenzie, D., ό.π., σσ. 645-646 δίδεται μια ευσύνοπτη περιγραφή αυτού του παραδοσιακού θεσμού της παλιάς Μοσχοβίας που λειτούργησε με κάποια περιοδικότητα από το 1566 έως το 1682 ως ένα υποτυπώδες 'κοινοβούλιο' (γερουσία) που δρούσε υποστηρικτικά στο καθεστώς προκειμένου για τη λήψη σημαντικών αποφάσεων. Η πιο γνωστή σύνοδος των συμβουλίων 'ζέμστβο' συγκλήθηκε το 1613 για την επιλογή νέας δυναστείας. Μ' αυτήν εγκαινιάστηκε η εξουσία της δυναστείας των Ρομανόβ. Για τους σλαβόφιλους που είχαν σαν πρότυπά τους τους θεσμούς και τις αξίες της Μοσχοβίας η σύνοδος των 'ζέμστβο' αντιπροσώπευε την ένωση τσάρου και λαού. Η σύνοδος αυτή συγκαλούνταν

συνάδουσα με την πεποίθηση του Ιγκνάτιεβ ότι ο ευρωπαϊκός κοινοβουλευτισμός ήταν ένα σύστημα ακατάλληλο για τη Ρωσία, αλλά και περιττό τη στιγμή που υπήρχε μακρά παράδοση αντιπροσώπευσης στο θεσμό των τοπικών συμβουλίων, παράδοση που θα μπορούσε αναβιώνοντας να συμβάλει στην προσέγγιση και συνεργασία λαού – εξουσίας χωρίς να θίγεται η εξουσία του τσάρου. Επιπλέον εκτιμούσε ότι η εκπεφρασμένη λαϊκή βούληση θα αποτελούσε έναν ισχυρό αντεπαναστατικό παράγοντα, καθώς θεωρούσε δεδομένη την αφοσίωση του λαού στο θεσμό της τσαρικής μοναρχίας, στην οποία φαίνεται να αποδίδει –όπως και πολλοί σύγχρονοί του Ρώσοι- εθνική φυσιογνωμία. Το σχέδιό του αυτό απορρίφθηκε τελικά ως παρακινδυνευμένο από τον ίδιο τον τσάρο Αλέξανδρο III, οπότε ο Ιγκνάτιεβ αναγκάστηκε να παραιτηθεί τερματίζοντας έτσι απογοητευμένος τη θητεία του στον κρατικό μηχανισμό.

Λόγω ιδιοσυγκρασίας δεν μπορούσε φυσικά να μείνει αδρανής και επιδόθηκε σε κοινωνική και κοινωφελή δράση. Διετέλεσε πρόεδρος της Εταιρείας Υποστήριξης της Ρωσικής Βιομηχανίας και του Εμπορίου, επίτιμο μέλος της Ρωσικής Γεωγραφικής Εταιρείας και Πρόεδρος της Σλαβικής Αγαθοεργού Εταιρείας Πετρούπολης, επίτιμο μέλος της Ακαδημίας του Γενικού Επιτελείου Στρατού κ.ά., θέσεις που του έδωσαν τη δυνατότητα να παραμείνει δραστήριος σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο μέχρι το τέλος της ζωής του, το έτος 1908.¹²⁹

από τον τσάρο ή μια προσωρινή ηγεσία. Απαρτιζότανε από αντιπροσώπους διαφόρων κοινωνικών τάξεων. Γενικά η σύνδοος έμενε ενεργή μέχρι να ληφθεί η απόφαση για την οποία είχε συγκληθεί και έπειτα διαλυότανε από τον τσάρο. Δεν είχε στόχο τον περιορισμό της μοναρχικής εξουσίας, αλλά την ενίσχυσή της με την παροχή μιας λαϊκής συναίνεσης σε αποφάσεις κλειδιά, όπως η επιλογή νέου ηγεμόνα ή η κήρυξη πολέμου κ.λπ. Δεν προσέδιδε επομένως το χαρακτήρα κάποιου είδους συνταγματικής μοναρχίας ή αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης.

¹²⁹ Ο Горинев Μ. Μ., στη σύνοψη της διατριβή του με τίτλο *Государственная и общественная деятельность графа Н.П. Игнатъева (1879-1908)* [Η κρατική και κοινωνική δραστηριότητα του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ (1879-1908)], που υποστηρίχθηκε στο Κρατικό Πανεπιστήμιο Μόσχας Μ. Β.

Για την τοποθέτησή του στο Υπουργείο Εσωτερικών και την ανεπιτυχή απόπειρα συνόδου των 'Ζέμσβο' επίσης συνέταξε κατατοπιστικά απομνημονευματογραφικά κείμενα που φυλάσσονται στο προσωπικό αρχείο (фонд) του Ιγκνάτιεβ στο Ρωσικό Κρατικό Ιστορικό Αρχείο (Российский Государственный Исторический Архив - ΡΓΙΑ) και δημοσιεύτηκαν το 2000 από το Ινστιτούτο Ρωσικής Ιστορίας της Πετρούπολης.¹³⁰ Στο Κρατικό Αρχείο της Ρωσικής Ομοσπονδίας φυλάσσονται και κάποια ακόμη κείμενα αναμνήσεων του Ιγκνάτιεβ αναφορικά με τη θητεία του στο Υπουργείο Εσωτερικών, τα οποία δεν έχουν όμως ακόμη δημοσιευτεί.¹³¹

Πολλοί μελετητές αντιμετώπιζανε με επιφυλακτικότητα τα απομνημονευματογραφικά κείμενα του Ιγκνάτιεβ. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Φεοκτίστοβ¹³² που επισημαίνει την «ανεξέλεγκτη ροπή» του κόμη προς το ψεύδος(!) και άλλες που εμφανίζουν το όνομά του ως ταυτόσημο της ίντριγκας κ.λπ. Προφανώς λόγω της φιλόδοξης ιδιοσυγκρασίας του, αλλά και της διπλωματικής του ιδιότητας να μεγαλοποιούσε ή να αποσιωπούσε κάποια πράγματα, να υπερέβαλλε σε κάποιες εκτιμήσεις του, να επιχειρούσε να δικαιολογήσει συγκεκριμένες επιλογές του, συμπεριφορές ωστόσο που δε θα μπορούσαν να ταυτιστούν αβασάνιστα με παθολογική ροπή προς το ψεύδος. Άλλωστε υπάρχει άφθονο διαθέσιμο και προσβάσιμο αρχειακό

ЛЮМОНОСОВ το 2007 εκθέτει την πορεία του ρώσου διπλωμάτη μετά την Συνθήκη του Βερολίνου, μέχρι και το τέλος του βίου του.

¹³⁰ Лукьянов И. В., Н. П. Игнатъев и его воспоминания, Н. П. Игнатъев Земский собор [Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ και τα Απομνημονεύματά του / Ν. Π. Ιγκνάτιεβ Σύνοδος Ζέμσκι], Αγία Πετρούπολη και Κισινιόβ, εκδ. «Нестор», 2000.

¹³¹ Βλ. Горинов М. М, ό.π. σ.12.

¹³² Ε. Μ. Φεοκτίστοβ: ρώσος κρατικός αξιωματούχος που ξεκίνησε από τις τάξεις των φιλελευθέρων, κατέληξε όμως αντιπροσωπευτική μορφή του ρωσικού συντηρητισμού (πβ. ότι διετέλεσε επικεφαλής της κρατικής λογοκρισίας. Βλ. στο σχετικό λήμμα της Большая Советская Энциклопедия στην <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/172069/%D0%A4%D0%B5%D0%BE%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2> .

υλικό που δίνει τη δυνατότητα να διασταυρωθούν και σε μεγάλο βαθμό να επαληθευτούν τα όσα αναφέρει και επικαλείται.¹³³ Προσωπικές μάλιστα, εξ ορισμού υποκειμενικές, κρίσεις και αξιολογήσεις που εμπεριέχουν τα κείμενα των *Σημειώσεων* του είναι αναμενόμενες καθώς συντάχθηκαν με σκοπό να αποτελέσουν παρακαταθήκη για συγχρόνους του και επιγενόμενους, να διαφωτίσουν όψεις της ρωσικής και διεθνούς πολιτικής και να υπερασπιστούν τις απόψεις του συντάκτη τους και τις επιλογές που αυτές υπαγόρευαν.

Λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του (το 1908) οι διεθνείς εξελίξεις και ανακατατάξεις και δη οι οξυμμένοι ανταγωνισμοί των ισχυρών κρατών θα επαναφέρουν στο προσκήνιο ζητήματα και διλήμματα ανάλογα με αυτά που σχολιάζονται στις *Σημειώσεις* του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ και δη στο τμήμα τους εκείνο που αφορά το διάστημα 1874-1878, πράγμα που θα κινητοποιήσει ρώσους δημοσιολόγους και διπλωμάτες να ανασύρουν από την αφάνεια των αρχείων του Υπουργείου Εξωτερικών και να δημοσιεύσουν την απομνημονευματογραφική αυτή κληρονομιά του ρώσου διπλωμάτη τις παραμονές της έναρξης του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹³⁴

¹³³ Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος του βιβλίου του D. MacKenzie, *Count N. P. Ignat'ev: The Father of Lies?*, στο οποίο βασίστηκε σε μεγάλο μέρος η παρουσίασή μας για τη διπλωματική δράση του Ιγκνάτιεβ και στο οποίο εκτίθενται τα γεγονότα υποστηριζόμενα από πλήθος παραθέματα προερχόμενα και από τις *Σημειώσεις* του Ιγκνάτιεβ, αλλά και από ανάλογα κείμενα συγχρόνων του επιφανών προσωπικοτήτων, από έγγραφα επίσημης υπηρεσιακής αλληλογραφίας, υπομνήματα, αποφάσεις, δημοσιεύματα και άλλο αρχειακό υλικό. Η συνδυασμένη αξιοποίηση αυτού του πηγαϊκού υλικού αναδεικνύει και τις θετικές πλευρές της δράσης του και τις αδυναμίες του, απαντώντας μάλλον αρνητικά στο ερωτηματικό του τίτλου.

¹³⁴ Η δημοσίευσή τους θα ξεκινήσει στις αρχές του 1914 και θα συνεχιστεί το 1915, ενώ τμήματά τους θα αναδημοσιευτούν το 1916.

Γ. ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1864-1878.

Οι *Σημειώσεις* του Ν.Π. Ιγκνάτιεβ για το διάστημα 1864-1874 (βλ. παραπάνω ενότητα Β.6.) αποτελούν μία ενότητα απομνημονευμάτων που αφορούν τη διπλωματική του δράση στην Κωνσταντινούπολη ως εκτάκτου απεσταλμένου - πληρεξουσίου υπουργού αρχικά και πρεσβευτή στη συνέχεια και συντάχθηκαν δίκην αναλυτικής αναφοράς προς τον Υπουργό Εξωτερικών, γι' αυτό και φυλάσσονταν στα αρχεία του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών. Έτσι δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό του υπουργείου («Известия МИД»)¹³⁵ σε συνέχειες στα τεύχη των ετών 1914 και 1915.

Η επόμενη ενότητα *Σημειώσεων* αφορά το κρίσιμο διάστημα 1875 -1877, κατά το οποίο δραστηριοποιήθηκε διπλωματικά πολύ δυναμικά στα πλαίσια του Ανατολικού Ζητήματος που για τη ρωσική πλευρά διασταυρωνόταν με μια πολύ σημαντική διάσταση της εξωτερικής της πολιτικής, τη βαλκανική. Στα κείμενά του αυτά εκθέτει με ακριβή, σαφέστατο, διεξοδικό και αρκετά τεκμηριωμένο τρόπο γεγονότα της δύσκολης εκείνης περιόδου, στάσεις και επιλογές του ιδίου και άλλων προσωπικοτήτων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και της διεθνούς διπλωματίας, όπως εκδηλώθηκαν στη διάρκεια της Ανατολικής κρίσης, του Ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-78, και μετά τη λήξη του έως και το Συνέδριο του Βερολίνου.

¹³⁵ *Известия Министерства Иностранных Дел.*

Γ.1. ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΩΝ ΣΗΜΕΙΩΣΕΩΝ ΤΟΥ Ν.Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1875-1878.

Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ στο κείμενο των απομνημονευματογραφικών του *Σημειώσεων* που κυκλοφόρησε το 1914 σε συνέχειες στα τεύχη του περιοδικού *Исторический Вестник* (από το Μάρτιο μέχρι και τον Ιούλιο του 1914)¹³⁶ καταγράφει τις αναμνήσεις του από την εμπλοκή του στις διπλωματικές εξελίξεις μετά την εκδήλωση της ανατολικής κρίσης, από το 1875 έως και την επιτυχή έκβαση του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-78. Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε σχολιασμένο από τον ρώσο διπλωμάτη και δημοσιολόγο Α. Α. Башмаков. Στο προλογικό σημείωμα ο αρχισυντάκτης του περιοδικού, Β. Β. Глинский, υπογραμμίζοντας τη χρηστική και παιδευτική σπουδαιότητα των *Σημειώσεων* αυτών, επισημαίνει ότι παρουσιάζουν «ένα ολοκληρωμένο σύστημα σκέψης ικανό να λειτουργήσει ως ένα συντεταγμένο κρατικό πρόγραμμα. Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ κατάφερε να καταθέσει με ανάγλυφο τρόπο τον βασικό ορισμό των αρχών στις οποίες θα έπρεπε να βασίζεται η πολιτική της Ρωσίας στη Βαλκανική Ανατολή» και ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν «ένα καλό σχολείο διαπαιδαγώγησης για όποιον του έχει οριστεί από τη μοίρα να κρατά το τιμόνι της εξωτερικής μας πολιτικής».¹³⁷ Το κείμενο καθαυτό ξεκινά με την τοποθέτηση του συντάκτη του (Ιγκνάτιεβ) σχετικά με τις αρχές και τις πεποιθήσεις που διαμόρφωσε αναφορικά με τις επιβεβλημένες κατά την άποψή του επιδιώξεις της ρωσικής διπλωματίας από την εποχή που ανέλαβε τη διεύθυνση του Ασιατικού Τμήματος του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών: «Από την πρώτη μου άμεση γνωριμία με τους Σλάβους πριν οριστώ διευθυντής του Ασιατικού Τμήματος και εν συνεχεία κατά την εκτέλεση στο εν λόγω πόστο των υποχρεώσεών μου ως βοηθού του Υπουργού Εξωτερικών, πρίγκιπα Γκορτσακόβ, προς την κατεύθυνση της ανατολικής μας πολιτικής, δηλ. από το 1861 έως το

¹³⁶ Игнатъев Н. П., 'Записки графа Н. П. Игнатъева', στο περ. *Исторический Вестник*, 1914, τόμ. 135, № 1-3, τόμ. 136, № 4-6, τόμ. 137, № 7.

¹³⁷ Βλ. *Исторический Вестник*, 1914, τ. 135, σσ. 49-50.

1864 απέκτησα την πεποίθηση ότι η διπλωματική μας δράση θα πρέπει να διέπεται από τρεις απαρέγκλιτους στόχους: 1) Την αναίρεση της Συνθήκης των Παρισίων. Θα έπρεπε να ικανοποιήσουμε την τιμή και της αξιοπρέπειας της Ρωσίας με την αποκατάσταση των δικαιωμάτων μας επί των ακτών της Μαύρης Θάλασσας και της πρωτοκαθεδρίας στα ύδατά της με την επιστροφή των τμημάτων της Βεσσαραβίας, του Ισμαήλ και των εκβολών του Δούναβη που μας αφαιρέθηκαν το 1856 και με την άρση της περιοριστικής όχι μόνον για το Σουλτάνο, αλλά και για τη Ρωσία συλλογικής προστασίας και εγγυήσεων από όλη την Ευρώπη. 2) Η Ρωσία ασφυκτιά στη Μαύρη Θάλασσα και θα πρέπει να αποκτήσει μια διέξοδο τ.ε. μέσω των Στενών έμμεσα ή άμεσα, τόσο για την διαφύλαξη της ασφάλειας και της ευημερίας των νοτίων περιοχών της, όσο και από απόψεως πολιτικής και οικονομικής. 3) Η φυλετική ιδιαιτερότητα των Σλάβων, σε αντιδιαστολή με τους Γερμανούς, συνίσταται στην επιδίωξη της κάθε φυλής, του κάθε κλάδου της ίδιας και της αυτής οικογένειας να διατηρήσει την αυτονομία του και την ιδιοτυπία του χωρίς να υπαχθεί ο ένας στον άλλον. Η συνένωσή τους είναι δυνατή μέσα από μια αργή πορεία, με την γραμματειακή γλώσσα και μόνον με τη μορφή αμυντικής συμμαχίας που θα συνένωνε τις στρατιωτικές τους δυνάμεις ενάντια στον κοινό εχθρό και θα τις ενέτασσε σε έναν κοινό διπλωματικό και οικονομικό προσανατολισμό».¹³⁸

Σχολιάζοντας διεξοδικά τον πρώτο στόχο επισημαίνει την διαμετρικά διαφοροποιούμενη τακτική του Γκορτσακόβ προκειμένου για την εξυπηρέτηση του στόχου αυτού : «... Ο Γκορτσακόβ επίσης επιδίωκε την κατάργηση των ταπεινωτικών όρων της Συνθήκης των Παρισίων, αλλά η ριζική διαφορά των απόψεών μας συνίστατο στο ότι εκείνος πίστευε στην Ευρώπη, στην «ευρωπαϊκή συναυλία» διψώντας για Διασκέψεις και Συνέδρια, προτιμώντας τις ηχηρές εκφράσεις και τα λαμπρά διπλωματικά λογοτεχνικά επιτεύγματα περισσότερο από ότι τη χειροπιαστή πρακτική δραστηριοποίηση που δεν είναι τόσο φανταχτερή αλλά είναι άκαμπτη, επίμονη και θεμελιωμένη...». Σχολιάζοντας τον τρίτο στόχο επισημαίνει ότι «... Η Αυστρία που στρέφει τις βλέψεις της προς το Αιγαίο, προς τη δημιουργία μιας Ανατολικής Αυτοκρατορίας των Αψβούργων και προς την υποδούλωση των σλαβικών λαοτήτων με το να παρέχει τα πρωτεία ανάμεσά τους στους Μαγιάρους και τους Πολωνούς είναι για μας ένας εγγενής ανταγωνιστής και εχθρός με τον οποίο θα πρέπει αργά ή γρήγορα να αναμετρηθούμε μέχρι θανάτου για την πρωτοκαθεδρία στην Ανατολή, για την ενότητα και την ακεραιότητα της Ρωσίας, για τη δυνατότητα διατήρησης και ανάπτυξης της ιστορικής θέσης που αποκτήθηκε με μακράιωνους μόχθους και για τον απώτερο προορισμό της Ρωσίας, εκπροσώπου της Ορθοδοξίας και της πλέον ευάριθμης και

¹³⁸ Ο.π. σσ. 50-53.

ισχυρής σλαβικής φυλής..... Οι Σλάβοι της Αυστρίας και της Τουρκίας πρέπει να γίνουν σύμμαχοί μας και εργαλεία της πολιτικής μας στην αντιπαράθεσή μας με το Γερμανισμό».¹³⁹ Η οπτική αυτή διατρέχει όλη τη διπλωματική του δραστηριοποίηση, αλλά και τη θεωρητική πραγμάτευση των ζητημάτων της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στη Βαλκανική όπως εκτίθενται στο κείμενο των Σημειώσεών του. Από την αρχή και κατ' επανάληψη εκθέτει τη διαφωνία με το επιτελείο Γκορτσακόβ για την αντιμετώπιση διαφιλονικούμενων περιοχών με σλαβικό πληθυσμό όπως η Βοσνία, η Ερζεγοβίνη, η Σερβία: «...πάντα μου φαινότανε ότι η ιστορική αποστολή της Ρωσίας ήταν να συγκεντρώσει και να κρατήσει για τον εαυτό της τους Σλάβους χωρίς να παραχωρεί σε κανέναν εκούσια ούτε σπιθαμή σλαβικής γης». Σημειώνει ότι όλες οι ενέργειές του από το 1861 έως το 1877 στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και μεταξύ των Σλάβων συνέτειναν στο να έχει η Ρωσία και μόνον αυτή τον έλεγχο στη Βαλκανική και τη Μαύρη Θάλασσα «...έτσι ώστε να τεθεί ένα όριο στην επέκταση της Αυστροουγγαρίας και οι λαοί της ανατολής, και δη οι Σλάβοι, να στρέφουν το βλέμμα τους αποκλειστικά στη Ρωσία, εξαρτώντας το μέλλον τους από εκείνη και όχι από άλλες ευρωπαϊκές χώρες».¹⁴⁰ Αναφερόμενος στο γεγονός του 1866 και συγκεκριμένα στην Κρητική εξέγερση αποδίδει ευθύνες στο ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών που με την αδράνειά του έχασε την ευκαιρία να κερδίσει ερείσματα στην περιοχή της Βαλκανικής, τη στιγμή που κατά την άποψή του φάνταζε εφικτό το ενδεχόμενο συνεννόησης των λαών της νοτίου Βαλκανικής για από κοινού εξέγερση : «..... Όλη η επιδεξιότητά μας πρέπει να συνίσταται στο να κρατούμε στα χέρια μας τα νήματα μιας πιθανής κίνησης των βαλκανικών λαοτήτων, χωρίς να ξεσηκώσουμε πρόωρα τις χριστιανικές λαότητες, αποφεύγοντας το να δίνουμε αφορμή σε άλλες Δυνάμεις να επεμβαίνουν άμεσα και να μας αντιμάχονται ανοιχτά, και χωρίς να οδηγηθούμε σε απευθείας ρήξη με την Πύλη, και σε περίπτωση που εκδηλωθεί, με σχετικό συντονισμό να την κατευθύνουμε προς ένα σκοπό ικανοποιώντας δικαίως τις ζωτικές ανάγκες τις καθεμιάς από αυτές που θα αντιστοιχούσαν στα συμφέροντα της Ρωσίας». Με αφορμή κάποια

¹³⁹ Ο.π.

¹⁴⁰ Ο.π. σ. 56.

σενάρια για τέτοιες προσεγγίσεις των Βαλκανίων καταθέτει σκέψεις για το πώς θα μπορούσε να δομηθεί μια ανατολική βαλκανική συμμαχία με επικεφαλής την Κωνσταντινούπολη ως ελεύθερη πόλη έτσι ώστε να διασφαλιστεί η ρωσική προώθηση, ή εναλλακτικά μέσα από ένα πρόγραμμα ενίσχυσης του ρόλου του Πατριάρχη με μόνιμη σύνοδο αποτελούμενη από μέλη όλων των αυτοκεφάλων εκκλησιών κ.ά., σχέδια που τελικά τα χαρακτηρίζει για πολλούς λόγους ανέφικτα για εκείνη τη χρονική περίοδο. Προχωρώντας αναφέρεται στις δυνατότητες που ανοιγόταν με το Συνθήκη του Λονδίνου (1871) για ανάπτυξη στόλου στη Μαύρη Θάλασσα, περιγράφει τις εξαιρετικές σχέσεις με την Πύλη την περίοδο 1871-1875 καθώς και τις διαφωνίες μεταξύ διπλωματών και επιτελών του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών με αφορμή τις προστριβές ανάμεσα σε Μαυροβούνιους και Τούρκους από το 1874 κ.εξ.: *«Εγώ θεωρούσα καλύτερο για τη Ρωσία και πιο συμφέρον για τους ομόφυλους μας να υποστηρίξουν τη ρωσική επιρροή επί του Σουλτάνου και της Πύλης μέχρι την ευνοϊκή εκείνη εποχή κατά την οποία η Ρωσία θα είναι σε θέση να ανακινήσει όλο το ανατολικό ζήτημα, σε όλη την έκτασή του και να το επιλύσει υπό το πρίσμα των δικών της συμφερόντων χωρίς να είναι απαραίτητο να ικανοποιήσει την ακόρεστη ιδιοτέλεια της Αυστροουγγαρίας»*. Επισημαίνει ότι λόγω των απόψεων και των μεθοδεύσεων του τού καταλογίστηκε 'τουρκοφιλία', και προσπαθεί να θεμελιώσει την ορθότητα της τακτικής του αναφερόμενος στα δυσάρεστα επακόλουθα που είχε η υποτιθέμενη σύμπνοια μεταξύ Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας που επιδίωξε το ρωσικό Υπουργείο εξωτερικών στο διάστημα 1874-75. Αναφέρεται στην επιρροή που ασκούσε στην οθωμανική ηγεσία και το Σουλτάνο προσωπικά και παραθέτει τις εκτενείς αναφορές του προς τον τσάρο και τον Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας, στις οποίες εξέθετε αναλυτικά τα πλεονεκτήματα διμερούς συνεννόησης Ρωσίας - Υψηλής Πύλης για την εφαρμογή ευρείας κλίμακας μεταρρυθμίσεων στις

οθωμανικές χριστιανικές επαρχίες της Βαλκανικής από το φθινόπωρο του 1875, μετά την εξέγερση σε Βοσνία - Ερζεγοβίνη, ενώ επισημαίνει τις αρνητικές συνέπειες που θα είχε τόσο για τη Ρωσία όσο και για τους βαλκανίους Σλάβους ο συντονισμός της χώρας του με τις τότε πρωτοβουλίες του κόμη Αντράσσυ. Καταγράφει δύο προτάσεις που υπέβαλλε για επίλυση του ζητήματος των νοτίων περιοχών της Ερζεγοβίνης, είτε με προσάρτησή τους στο Μαυροβούνιο και φόρου υποτέλεια στο Σουλτάνο, είτε με ημιαυτονόμησή τους, και το τι εισηγούνταν για τη βελτίωση της κατάστασης των χριστιανών, ώστε να ομαλοποιηθεί η περίσταση στη Βαλκανική. Παρεμπιπτόντως σχολιάζει τη στάση διαφόρων ηγετικών στελεχών της Οθωμανική Αυτοκρατορίας απέναντι στο θέμα των μεταρρυθμίσεων και τις ξένες δυνάμεις. Με αφορμή οδηγία που έλαβε από το Υπουργείο Εξωτερικών για συντονισμένη δράση με Γερμανία και Αυστροουγγαρία παραθέτει το περιεχόμενο της επικοινωνίας - αλληλογραφίας που είχε με το βαρόνο Ζομινί (Α. Γ. Жомини)¹⁴¹ στα τέλη του 1875 και τις αρχές του 1876, όπου αντικατοπτρίζεται η διάσταση απόψεων μεταξύ ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών και ρωσικής Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως. Επισημαίνει μάλιστα πως με το να συντονιστεί η τελευταία με τις ενέργειες των συμμαχικών αυτοκρατοριών προς την κατεύθυνση υποστήριξης του σχεδίου Αντράσσυ κλόνισε τη δική του επιρροή στη θιγμένη από τις παρεμβάσεις Πύλη, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο για την αγγλική επιρροή στις αποφάσεις της Πύλης. Αναδεικνύει εν συνεχεία τα επακόλουθα της αποτυχημένης αυστριακής πρωτοβουλίας για ειρήνευση σε Βοσνία - Ερζεγοβίνη (συμμαχία Σερβίας - Μαυροβουνίου, αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων σε περιοχές με

¹⁴¹ Υψηλόβαθμο στέλεχος του Υπουργείου Εξωτερικών.

βουλγαρικούς πληθυσμούς, πολιτική αναστάτωση στην Οθωμανική αυτοκρατορία μετά από πραξικόπημα, και επιδείνωση της δικής του θέσης και αντιμετώπισης από την τουρκική πλευρά, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά και την εμφάνιση ρώσων εθελοντών στη Σερβία) σχολιάζοντας πώς οι εξελίξεις επιβεβαίωναν τις προειδοποιήσεις του. Περιγράφει το πώς αναπτύχθηκαν οι τουρκικές στρατιωτικές δυνάμεις - μετά την αναχώρηση του ίδιου από Κωνσταντινούπολη (τον Ιούλιο του 1876) - ενόψει του πολέμου ενάντια σε Σερβία και Μαυροβούνιο, την ένταση των θρησκευτικών φανατισμών, την συγκέντρωση στρατού και από άλλες περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Με αφορμή τις εξελίξεις αυτές επικρίνει τις ανακόλουθες επιλογές του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών που κατέληξαν στο να επωμιστεί η Ρωσία μόνη της το χρέος μιας δυναμικής επέμβασης. Παραθέτει το περιεχόμενο των προτάσεων του προς το υπουργείο του για συνεννόηση με τις άλλες Δυνάμεις προς την κατεύθυνση της ανακωχής και διάφορα εναλλακτικά σχέδια δράσης που δεν έγιναν όμως δεκτά, καθώς το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών συντάχθηκε τελικά με την αγγλική πρόταση για πραγματοποίηση Διάσκεψης. Στα κείμενα των αναφορών του προς την ηγεσία του Υπουργείου, τα οποία εμπεριέχονται στις *Σημειώσεις* του, αναγνωρίζει βέβαια με πικρία ότι δεν είχαν άλλη επιλογή, καθώς οι Σέρβοι δεν θα άντεχαν απέναντι στις ενισχυμένες οθωμανικές δυνάμεις, των οποίων ηγούνταν άγγλοι αξιωματικοί. Αναφερόμενος στην επικείμενη Διάσκεψη εκθέτει αναλυτικά τις απαιτήσεις που θα μπορούσαν από κοινού να καταθέσουν οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις όσον αφορά το Μαυροβούνιο, την Ερζεγοβίνη, τη Σερβία, τη Βοσνία, τη Βουλγαρία και τους λοιπούς χριστιανικούς πληθυσμούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το πώς θα μπορούσε η Ρωσία να διαπραγματευθεί με τις άλλες

Δυνάμεις αμφιλεγόμενα σημεία αυτού του προγράμματος. Με απογοήτευση σχολιάζει το γεγονός ότι ο Γκορτσακόβ υιοθέτησε τελικά το γενικόλογό πλάνο της Αγγλίας, ενώ παράλληλα του έδωσε εντολή να επανέλθει στην Κωνσταντινούπολη για να επιδώσει τα διαπιστευτήριά του στον νεοαναρρηθέντα σουλτάνο Αμπντούλ Χαμίντ. Στο σημείο αυτό παρουσιάζει το πώς διαμορφωνότανε την εποχή εκείνη η ευρωπαϊκή κοινή γνώμη όσον αφορά τους Βαλκάνιους χριστιανούς και πώς θα μπορούσε να αξιοποιηθεί, καθώς και τις εκτιμήσεις του για το ποια θα ήταν η καταλληλότερη περίπτωση να ξεκινήσει μια πολεμική σύγκρουση, εάν τελικά αυτό ήταν αναπόφευκτο. Αναφέρεται στην πρόταση που συζητήθηκε με Βιέννη και Λονδίνο για κοινή Αυστρορωσική στρατιωτική επέμβαση και προσπαθεί να εξηγήσει το γιατί τελικά απορρίφθηκε. Κάνει λόγο για τις εγγυήσεις που θα έπρεπε να απαιτηθούν από την Πύλη όσον αφορά την εφαρμογή των αιτούμενων μεταρρυθμίσεων, καθώς θεωρούσε ότι οι απαιτήσεις των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων θα γινότανε μόνον τυπικά αποδεκτές, χωρίς ουσιαστική διάθεση ή δυνατότητα να υλοποιηθούν. Και από την άποψη αυτή επιχειρηματολογεί υπέρ της δυνητικής αποτελεσματικότητας του σχεδίου που είχε υποβάλλει ο Λόρδος Γκλάντστοουν (Gladstone). Μετά από μια αναδρομική θεώρηση των γεγονότων της περιόδου εκείνης καταλογίζει στο ρωσικό υπουργείο εξωτερικών αναποφασιστικότητα, αποσπασματικά ημίμετρα, ατολμία και επικίνδυνη κωλυσιεργία πριν (αυτό) συνταχθεί τελικά με την αγγλική πρόταση για Διάσκεψη. Αναλύοντας βέβαια πολύπλευρα το διπλωματικό παρασκήνιο διαπιστώνει την σταδιακή απομόνωση της χώρας του ενόψει της συζητούμενης στρατιωτικής επέμβασης και σημειώνει ότι αυτό έγινε τελικά αντιληπτό και από την ηγεσία του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών. Αφήνοντας για λίγο τις διπλωματικές εξελίξεις περιγράφει

την κατάσταση στη βαλκανική (τις αγριότητες βασιβουζούκων που ξεσηκώνουν έντονες αντιδράσεις στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη, την πολιτική αστάθεια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με το Σουλτάνο Μουράντ ανίκανο να διαχειριστεί την εξουσία του, την εκθρόνισή του και την ανάρρηση του Αμπντούλ Χαμίτ, τις δυσκολίες των εμπολέμων Σέρβων). Εκθέτει αναλυτικά τις εκτιμήσεις και τις προτάσεις που διατυπώθηκαν ενόψει της κατάστασης αυτής στη Λιβαδία (Κριμαία) σε συνάντηση του τσάρου με τον Ιγκνάτιεβ, τον Υπουργό Στρατιωτικών και τον Υπουργό Εξωτερικών, όπου ο τελευταίος εισηγήθηκε διερευνητικές επαφές με τις άλλες ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, επάνοδο του ρώσου πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη για ενδεχόμενες ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις αλλά και κινητοποίηση στρατιωτικών ρωσικών δυνάμεων προς τις συνοριακές περιοχές, πριν ο επερχόμενος χειμώνας δυσχεράνει τη μετακίνησή τους, ώστε να είναι προφανής η αποφασιστικότητα της ρωσικής πλευράς προς κάθε κατεύθυνση. Η στάση αυτή που εξέπληξε τον Ιγκνάτιεβ σχολιάζεται και παρακάτω ως μια παροδική διάθεση δυναμικότερη αντίδρασης από την πλευρά του Γκορτσακόβ, ο οποίος μάλιστα υποστήριξε την πρότασή του σε υπηρεσιακά έγγραφα ως εξής: *«Εάν μπορούσαμε όπως οι άλλες Δυνάμεις να περιοριστούμε στο να συμπάσχουμε θεωρητικά και να εφησυχάζομαστε μπροστά στις συμφορές που απειλούν τους ομόδοξούς μας, θα μπορούσαμε να επιτρέψουμε παράταση αυτής της αμφιλεγόμενης κατάστασης. Όμως η κατάστασή μας είναι διαφορετική. Τα συμφέροντά μας και οι μακράιωνες παραδόσεις μας έχουν θιγεί, ενώ το λαϊκό αίσθημα είναι ιδιαίτερα εξημμένο. Θα πρέπει να ξεφύγουμε από τις παρούσες δυσκολίες. Εκτός του πολέμου, στον οποίο θα πρέπει να καταφύγουμε μόνον σε ακραία περίπτωση, φαίνεται ότι το πλέον δραστικό μέσο αντίστασης ενάντια στην αναποφασιστικότητα, την δυσάρεστη κατάσταση και τις προκαταλήψεις των (άλλων) κυβερνήσεων είναι το να τους κάνουμε να σκεφτούν τον κίνδυνο μιας αυτόνομης, μεμονωμένης δικής μας δραστηριοποίησης».*¹⁴²

¹⁴² Βλ. Исторический Вестник, 1914, No 5, (Μαΐ), σ.439.

Σημειώνει ότι τα κείμενα των προτάσεων αυτών κοινοποιήθηκαν και στον ίδιο μαζί με οδηγίες για το πώς θα έπρεπε να χειριστεί ορισμένα ζητήματα στη διάρκεια των επερχόμενων διαπραγματεύσεων (προϋποθέσεις ειρήνευσης με Σερβία και Μαυροβούνιο, πολεμικές αποζημιώσεις, τύχη Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, ίδρυση διεθνούς επιτροπής ελέγχου, απομάκρυνση άτακτων στρατευμάτων, περιορισμός της παρουσίας τακτικού στρατού σε φρούρια, στελέχωση διοίκησης, αυτονόμηση Βουλγαρίας και έκτασή της κ.λπ.). Περιγράφει στη συνέχεια πώς, επανερχόμενος στην Κωνσταντινούπολη, ανέλαβε μεσολαβητικό ρόλο ώστε να εξομαλυνθεί κατά το δυνατόν η κατάσταση και να δρομολογηθεί η ειρήνευση, εξασφαλίζοντας μετά από επαφές με το Σουλτάνο και τους υπουργούς του ανακωχή έξι εβδομάδων έως και δύο μηνών προκειμένου να συζητηθούν και να οριστικοποιηθούν οι όροι ειρήνευσης. Αναφέρεται βέβαια και στις επαφές που είχε στο μεταξύ ο τσάρος με εκπροσώπους ξένων κυβερνήσεων αλλά και με τον Ποροχόβστσικοβ Α.Α. (Ποροχοβщиков Α. Α.), επιφανές στέλεχος της Σλαβικής Επιτροπής Μόσχας, που του μετέφερε τον ενθουσιασμό όλων των Ορθοδόξων Ρώσων και τη θέση τους υπέρ του πολέμου, καθώς και με τον αδελφό του, Μεγάλο Πρίγκιπα Νικολάι Νικολάγιεβιτς που θα αναλάμβανε την ηγεσία των στρατευμάτων. Κάνει μνεία του ενθουσιώδους λόγου που εκφώνησε ο τσάρος στη Μόσχα και του τελεσιγράφου που απεστάλη 18/19 Οκτωβρίου από Ρωσία στην Πύλη για άμεση διακοπή των εχθροπραξιών, σχολιάζοντας ότι έφερε τον ίδιο σε δύσκολη θέση και σε συνδυασμό με τον προαναφερθέντα λόγο του τσάρου στο Κρεμλίνο δημιούργησε την εντύπωση ότι η Ρωσία ήταν αποφασισμένη για πόλεμο, πράγμα που έκανε την Τουρκία να εντατικοποιήσει τις στρατιωτικές προετοιμασίες, αλλά και να κρατήσει

πιο άκαμπτη στάση. Παρουσιάζει τη σύνθεση και την έναρξη των εργασιών της Διάσκεψης και όποιες δυσκολίες είχε ν' αντιμετωπίσει ο ίδιος ως μοναδικός εκπρόσωπος από την πλευρά της Ρωσίας. Σχολιάζει την εντυπωσιακή ομοφωνία που επιτεύχθηκε μετά από προκαταρκτικές συνεδρίες καθώς και τις αποφάσεις για αυτόνομη διοίκηση Βοσνίας, Ερζεγοβίνης και Βουλγαρίας -και δη μιας Βουλγαρίας που θα εκτεινόταν ως το Αιγαίο αν και διαιρεμένη σε δύο τμήματα-, την κατηγορηματική τοποθέτηση των συμμετεχόντων που εκφράστηκε με την επίδοση τελεσιγράφου και την ανακοίνωση για αποχώρηση των διπλωματικών αποστολών από Πόλη μετά την αρνητική στάση της Πύλης. Προσπερνώντας εν συντομία τον επιτυχημένη διπλωματική παρουσία της Ρωσίας στη Διάσκεψη παρουσιάζει τα διλήμματα που ανέκυπταν για την περαιτέρω στάση της, μιας και κανείς δεν θα μπορούσε να της εγγυηθεί το πόσο έμπρακτα θα εκδηλωνόταν και για πόσο καιρό θα διατηρούνταν αυτή η σύμπνοια των ευρωπαϊκών Δυνάμεων που επιτεύχθηκε στα πλαίσια της Διάσκεψης. Περιγράφει τη στάση των άλλων Δυνάμεων και των εκπροσώπων τους κατά τη διάρκεια της Διάσκεψης, την αδιάλλακτη στάση της Πύλης όπως εκφράστηκε από τον Μιντχάντ Πασά, αλλά και τις επιφυλάξεις και τη μετριοπαθέστερη προσέγγιση κατά τη λήξη των εργασιών της Διάσκεψης από μέρους των Σαβφέντ και Εντχέμ (Edhem) Πασάδων. Επικρίνει την αδιευκρίνιστη και αμφιταλαντευόμενη στάση του Υπουργείου Εξωτερικών της Ρωσίας που παρέτεινε την στάση αναμονής, πράγμα που αφενός στέρησε τη Ρωσία από το πλεονέκτημα της άμεσης επέμβασης και αφετέρου την επιβάρυνε με μια παρατεταμένη επιστράτευση. Παραθέτει επιστολές στελεχών του Υπουργείου Εξωτερικών ενδεικτικές της αναποφασιστικότητας ηγετικών κύκλων αναφορικά με τη διεξαγωγή του πολέμου, στα τέλη Δεκεμβρίου του 1876,

ενόψει του διαγραφόμενου στον ορίζοντα αδιεξόδου από την προβλεπόμενη με βεβαιότητα άρνηση της Πύλης να δεχτεί τα αιτήματα της Διάσκεψης. Αναφέρει ότι μετά τη Διάσκεψη επέστρεψε στη Ρωσία μέσω Αθηνών για να διερευνήσει τις προθέσεις της Ελλάδας σε περίπτωση πολέμου. Σχολιάζει την ικανοποίηση και την εμπιστοσύνη προς τη Ρωσία από την πλευρά των βαλκανίων Σλάβων που αναγνώριζαν την ανιδιοτέλεια της Ρωσίας και εκφράζει την δυσφορία που του προκάλεσε η διαπίστωση ότι του είχαν κρατηθεί κρυφές κάποιες ρωσοαυστριακές συνεννοήσεις -που εξυπηρετούσαν τις αυστριακές βλέψεις στη Βαλκανική- τις παραμονές της Διάσκεψης και οι οποίες δεν του κοινοποιήθηκε παρά λίγο πριν τη αναχώρησή του για τον Άγιο Στέφανο (στις αρχές 1878). Με έντονα κριτική διάθεση παρουσιάζει διακανονισμούς που είχαν λάβει χώρα για εδαφικά ζητήματα (σύνορα και έκταση Σερβίας, Μαυροβουνίου, Βοσνίας) μεταξύ Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας, παρά τις ενστάσεις του ρωσικού Υπουργείου Στρατιωτικών ενόψει του αναμενόμενου πολέμου. Επικρίνει α) τη στάση του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών που με υπεκφυγές και αδράνεια παρέτεινε την κατάσταση αναμονής και επιστράτευσης αφήνοντας έτσι να γίνει γενικότερα αντιληπτό ότι η Ρωσία διστάζει να εμπλακεί σε μια ένοπλη σύρραξη και β) κάποιους αδέξιους επικοινωνιακά χειρισμούς του. Παραθέτει επιχειρηματολογώντας αναλυτικά την άποψη που υποστήριξε παραμονές του πολέμου υπέρ του να επιλεγεί ως βασικό θέατρο των επιχειρήσεων η περιοχή του Καυκάσου, και τις αντιρρήσεις των Μιλιούτιν και Ομπρουτσόβ που θεωρούσαν ότι εκεί θα μπορούσαν να δραστηριοποιηθούν μόνο σε δεύτερο επίπεδο, ενώ ο κύριος όγκος των δυνάμεών τους θα έπρεπε να κινηθεί προς τη Βουλγαρία. Καταγράφει επίσης το περιεχόμενο αναφοράς που απέστειλε στον Γκορτσακόβ στα

τέλη Ιανουαρίου διαβλέποντας το ενδεχόμενο να ζητήσει συνομιλίες η Πύλη (για τις οποίες θεωρούσε ότι θα πρέπει να ολοκληρωθούν το συντομότερο), όπου εξέθετε τις απόψεις του για το τι θα έπρεπε να απαιτηθεί στη διάρκειά τους. Ακολούθως παρουσιάζει τις προτάσεις που κατατέθηκαν σε σύσκεψη του τσάρου με τους υπουργούς Οικονομικών, Στρατιωτικών, Εξωτερικών, Εσωτερικών, το διάδοχο κ.ά. στα μέσα Φεβρουαρίου και το περιεχόμενο της έγγραφης αναφοράς που ο ίδιος υπέβαλε στον τσάρο εισηγούμενος την ταχύτερη λήψη αποφάσεων, μιας και η χρονοτριβή κατά την άποψή του δυσχέραινε σε μεγάλο βαθμό τη θέση της Ρωσίας, επισημαίνοντας ότι η πολιτική αποσταθεροποίηση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν μπορούσε να δίνει ελπίδες για καμιά μακροπρόθεσμα σταθερή διευθέτηση στη Βαλκανική. Παρουσιάζει το σκεπτικό με το οποίο εισηγήθηκε τότε να εγκαταληφθεί η παθητικότητα και να ληφθεί άμεσα απόφαση υπέρ ή κατά του πολέμου: *«Αφού πέτυχε στη διάσκεψη την απομόνωση της Τουρκίας στην Ευρώπη, η Ρωσία ξαφνικά απομόνωσε η ίδια τον εαυτό της ανοίγοντας ένα εκτεταμένο πεδίο παντοειδών πολιτικών ραδιουργιών, εχθρικών προς αυτήν, και άφησε την Τουρκία στα χέρια των Άγγλων. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η θέση των χριστιανών, οι οποίοι θα θεωρούν ότι εξαπατήθηκαν αναφορικά με τις μακράιωνες ελπίδες τους προς τη Ρωσία, θα επιδεινωθεί, και η Πύλη απαλλαγμένη από το βάρος του ρώσου εκπροσώπου και των πρακτόρων θα αξιοποιήσει την εξουσία της και τις νουθεσίες των συμμάχων της, προκειμένου να συνθλίψει τους ομόδοξούς μας και δη τους Σλάβους, στερώντας μας έτσι ένα ευνοϊκό έδαφος για το μέλλον».*¹⁴³ Περιγράφει την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί και τις εκτιμήσεις του για το πώς θα αντιμετωπιζότανε η οποιαδήποτε κίνηση της Ρωσίας, σε ποιες ad hoc συμμαχίες θα προσέκρουε κ.λπ. Θεωρεί ότι ήταν τότε σημαντικό να διαπιστωθούν το συντομότερο οι διαθέσεις και προθέσεις των άλλων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων και αναφέρει ότι για το λόγο αυτό πρότεινε την αποστολή ενός αξιόπιστου προσώπου σε Λονδίνο και Βερολίνο, ώστε

¹⁴³ Исторический Вестник, 1914, No 6 (июнь), σ.849.

να διευκρινιστούν οι προθέσεις τους και εφόσον συμφωνήσουν να υπογραφεί σχετικό πρωτόκολλο, ενώ σε αντίθετη περίπτωση να αποσταλεί τηλεσίγραφο από την Ρωσία στην Πύλη. Σημειώνει ότι ο τσάρος ενέκρινε απολύτως το περιεχόμενο της αναφοράς του και ανέθεσε στον ίδιο να επισκεφθεί Βιέννη, Λονδίνο, Παρίσι και Βερολίνο προκειμένου να πετύχει την υπογραφή ενός πρωτοκόλλου, το προσχέδιο του οποίου -συνταγμένο από το Υπουργείο Εξωτερικών- παρατίθεται στο κείμενό του. Το πρωτόκολλο υπογράφηκε, επισημαίνει όμως ότι τόσο το ύφος του εγγράφου όσο και ο περαιτέρω σχολιασμός του από τις επιμέρους κυβερνήσεις το καθιστούσαν άνευ ουσίας.

Αφηγείται την κατηγορηματικά αρνητική αντίδραση της Πύλης με το αιτιολογικό ότι το πρωτόκολλο συνιστούσε παρέμβαση στα εσωτερικά της, και την τεταμένη ατμόσφαιρα στην Κωνσταντινούπολη όπως του τη μετέφερε επανειλημμένα μέσα στον Μάρτιο του 1877 ο συνάδελφός του Νέλιντοβ. Κάνει λόγο για κάποιες παρασκηνιακές προσπάθειες που έγιναν με πρωτοβουλία του για προσέγγιση με την οθωμανική ηγεσία προς την κατεύθυνση μιας διμερούς συνεννόησης για αποφυγή του πολέμου, που ωστόσο δεν καρποφόρησαν, καθώς το γενικότερο κλίμα - όπως του το μετέφερε ο Νέλιντοβ- ήταν εντελώς αρνητικό: μίσος και καχυποψία απέναντι στους Ρώσους και απομόνωσή τους. Σε υποσημείωσή του μάλιστα αποδίδει την κατασκευασμένη εικόνα του φιλοπόλεμου πανσλαβιστή που είχε τότε διαμορφωθεί και προβαλλότανε για το πρόσωπό του σε Αγγλία, Γερμανία και Αυστροουγγαρία, στην ανταγωνιστική, επικριτική και ραδιούργα στάση του κόμη Σουβάλοβ - ρώσου πρεσβευτή στο Λονδίνο-, για τον οποίο συχνά υπαινίσσεται ότι λειτουργούσε ως υποχείριο της αγγλικής πολιτικής. Αφού επισημάνει ότι μετά την κήρυξη του πολέμου τη 12^η Απριλίου (π.ημ.) του 1877 ο ρωσικός

στρατός κινήθηκε ταυτόχρονα προς δύο κατευθύνσεις (Ρουμανία και Καύκασο) επικρίνει και πάλι τη στάση του Σουβάλοβ που ερχόμενος από το Λονδίνο στην Πετρούπολη πέτυχε την ικανοποίηση της επιθυμίας της αγγλικής πλευράς για δέσμευση από την πλευρά της Ρωσίας να μην προχωρήσουν τα ρωσικά στρατεύματα νότια του Αίμου. Καταλογίζει βέβαια και στη ρωσική ηγεσία επιζήμια υποχωρητικότητα, που εκτιμούσε ότι αφενός δρούσε ανασταλτικά για την εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων και αφετέρου έδινε το περιθώριο να ενταθεί η αγγλική επιθετικότητα και διεκδικητικότητα. Εν συνεχεία παραθέτει το περιεχόμενο επιστολών που έλαβε από το Γενικό Αρχηγείο το εβρισκόμενο την περίοδο εκείνη στο Κισινιόβ,¹⁴⁴ μέσα στις οποίες αναδεικνύεται η αμφιταλαντευόμενη στάση του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών, η απροθυμία του να συνδράμει υλικά τους Σέρβους σε επόμενες κινήσεις τους και η πιθανότητα να στραφεί εκ νέου σε συνεννοήσεις για ενδεχόμενη διαμεσολαβημένη ειρηνική διευθέτηση του Ανατολικού Ζητήματος. *«Όταν ήταν δυνατόν και έπρεπε να μην δεσμευτεί για πόλεμο, τότε ο πρίγκιπας Γκορτσακόβ εμφορούνταν από πολεμική διάθεση και συνήψε συμφωνία με την Αυστροουγγαρία ενόψει της διάλυσης της Τουρκίας, ενώ όταν ο πόλεμος κηρύχτηκε δεν ήθελε να χρησιμοποιήσει τα επιβεβλημένα δραστήρια μέσα για τη διασφάλιση της νίκης από εμάς, επιχειρώντας να συρρικνώσει και να μειώσει τους τρόπους δράσης μας, να εντοπίσει σε συγκεκριμένη περιοχή τον πόλεμο και να τον μετατρέψει προς όφελος της Ευρώπης σε κάποιου είδους στρατιωτική διαδήλωση....».*¹⁴⁵ Η τακτική που εισηγείτο ο ίδιος ως επιβεβλημένη ήταν η ταχεία προέλαση, η διέλευση του Δούναβη, η διάβαση του Αίμου και η προώθηση προς Αδριανούπολη. Παρουσιάζει το περιεχόμενο των επιστολών που ελάμβανε από τον Νέλιντοβ ευρισκόμενος στην περιοχή του Κιέβου, από τις οποίες ενημερώθηκε για

¹⁴⁴ Κισινιόβ (Кишинев): από τις μεγαλύτερες πόλεις της Βεσσαραβίας (Ηγεμονία της Μολδαβίας), εν συνεχεία πρωτεύουσα της Μολδαβικής Δημοκρατίας της ΕΣΣΔ. Βλ. *Советский энциклопедический словарь*, (επιμ. Α.Μ. Прохоров κ.ά.), στο λήμμα Кишинев.

¹⁴⁵ Исторический Вестник, 1914, No. 7 (июль), σ.60, σημ. 1.

την αναστολή των σερβικών κινήσεων, για τις διαφαινόμενες ρουμανικές διεκδικήσεις, αλλά και για τις πιέσεις από την αγγλική πλευρά για περιορισμό της γεωγραφικής έκτασης των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Αναφέρει ότι στις αρχές Μαΐου ειδοποιήθηκε για την τοποθέτησή του ως υπασπιστού στη συνοδεία του τσάρου που θα κατέφθανε στον επιχειρούμενο στρατό στα τέλη Μαΐου. Παραπονείται για την χωρίς ουσιαστικές αρμοδιότητες υπηρεσία του στη θέση αυτή και για την αδιαφορία του Γενικού Επιτελείου απέναντι στις αναφορές και επισημάνσεις του για όσα συνέβαιναν στο βαλκανικό μέτωπο. Επισημαίνει ότι ο λόγος που επέβαλε την παρουσία του εκεί ήταν το ενδεχόμενο ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων με την οθωμανική ηγεσία τις οποίες θα έπρεπε να αναλάβει. Περιγράφοντας τις συζητήσεις στο Γενικό Αρχηγείο, ενόσω αυτό βρισκόταν στο Πλόεστι,¹⁴⁶ επικρίνει την ανοχή με την οποία αντιμετωπιζότανε η ανάμειξη των ξένων κυβερνήσεων στη διαμόρφωση των ρωσικών στόχων. Αναφέρει ότι στις αρχές Σεπτεμβρίου έλαβε άδεια να αναχωρήσει για το Κίεβο μέχρις ότου η παρουσία του κρινόταν αναγκαία. Περιγράφοντας την επιστροφή του στα μέσα Νοεμβρίου σημειώνει ότι περνώντας από το Βουκουρέστι ενημερώθηκε για τις επαφές με την Βιέννη που κατά την άποψή του θα απέβαιναν επικίνδυνα περιοριστικές και δεσμευτικές για την εξέλιξη των πραγμάτων. Επικρίνει την αδιάφορη στάση του Γκορτακόβ που παρά την παρατεταμένη παραμονή του στο Βουκουρέστι δεν προετοίμασε το έδαφος για την επάνοδο της Βεσσαραβίας στη Ρωσία. Φτάνοντας στο Πόραντιμ¹⁴⁷ λίγο πριν την πτώση της Πλέβνας επανέλαβε την εκτίμησή του ότι η υποχωρητικότητα έναντι των απαιτήσεων των άλλων Δυνάμεων συνιστούσε μια ατυχή πολιτική για τη Ρωσία που έτσι παρέκκλινε -όπως

¹⁴⁶ Πλόεστι: πόλη της νότιας Ρουμανίας, βορείως του Βουκουρεστίου.

¹⁴⁷ Πόραντιμ: τοποθεσία νοτιοανατολικά της Πλέβνας (Βουλγαρία).

χαρακτηριστικά αναφέρει- από την «ιστορική της αποστολή».¹⁴⁸ Παρουσιάζει την πρόταση που επανέλαβε σε σύσκεψη των σημαντικότερων επιτελικών στελεχών με τον τσάρο για το πώς θα χειριζότανε την αναμενόμενη τουρκική αίτηση για ανακωχή: ταυτόχρονη προέλαση προς Καλλίπολη και Βόσπορο. Παραθέτει επίσης το κείμενο που παρουσίασε στον τσάρο, όταν εκείνος του ανέθεσε να συντάξει τους προκαταρκτικούς όρους ειρήνευσης που θα έθετε ο αρχιστράτηγος σε περίπτωση αιτήματος ανακωχής, κείμενο που περιελάμβανε όρους για τη Βουλγαρία, τη Σερβία τη Ρουμανία, τη Βοσνία, την Ερζεγοβίνη, τις πολεμικές αποζημιώσεις και συνοδευότανε από το σχόλιο ότι οι όροι θα έπρεπε να γίνουν δεκτοί από τον ίδιο το Σουλτάνο προκειμένου να σταματήσουν οι εχθροπραξίες. Εκθέτει επ' ευκαιρία την άποψή του ότι το ευνοϊκότερο θα ήταν να ανανεωθούν οι εργασίες της Διάσκεψης της Κωνσταντινούπολης, ώστε να συζητηθούν από κοινού με τις άλλες Δυνάμεις τα περαιτέρω. Παρουσιάζει επίσης το κείμενο των οδηγιών που του ανατέθηκε να συντάξει προς τους αρχιστρατήγους των ρωσικών δυνάμεων σε Βαλκανική και Καύκασο. Επανέρχεται και παρουσιάζει διεξοδικά τη διαφωνία του με τον Γκορτσακόβ στις αρχές Ιανουαρίου του 1878 όσον αφορά τη δέσμευση έναντι της Αγγλίας να μην καταλάβουν την Καλλίπολη. Καθώς ο στρατός προήλαυε, έλαβε μετά από λίγο εντολή να μεταβεί στην Αδριανούπολη μέσω Βουκουρεστίου. Αναφέρει συνοπτικά το περιεχόμενο δύο προσχεδίων συνθήκης που συνέταξε πριν την αναχώρησή του, ένα πιο φιλόδοξο και προωθημένο που συμπεριελάμβανε το ζήτημα της προσάρτησης Κρήτης, Ηπείρου και Θράκης στην Ελλάδα, επέκταση των ορίων της Σερβίας και του Μαυροβουνίου κ.λπ., και ένα δεύτερο που σε γενικές γραμμές

¹⁴⁸ Βλ. *Исторический Вестник*, 1914, No 7 (июль), σ. 62, σημ. 5 και σ. 74.

υλοποιήθηκε στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Κλείνοντας αυτήν την ενότητα των Σημειώσεων του αναφέρει ότι λίγο πριν την άφιξή του στην Αδριανούπολη υπογράφηκε εκεί ανακωχή. Περιγράφει την κατάσταση που βρήκε εκεί με πολύ μελανά χρώματα: αναστάτωση στο γενικό αρχηγείο, απογοήτευση του στρατεύματος, προσέγγιση αγγλικών πλοίων προς την Κωνσταντινούπολη, και επικείμενη είσοδος αγγλικών θωρηκτών στα Δαρδανέλλια και εξηγεί ότι σε μια προσπάθεια να εξισορροπηθούν οι εξελίξεις, ασκήθηκε πίεση στην Πύλη να συμφωνήσει σχετικά με την προέλαση του ρωσικού στρατού μέχρι τις παρυφές τις Κωνσταντινούπολης.

Γ.2. ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΑΝΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΡΩΣΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ 1877-78.

Για γεγονότα που έλαβαν χώρα το διάστημα πριν την έναρξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου υπάρχουν δύο ακόμη κείμενα του Ν.Π. Ιγκνάτιεβ, των οποίων έχει γίνει μνεία σε προηγούμενες ενότητες:

Το ένα με τίτλο 'Путешествие графа Игнатъева из Константинополя в Петербург после Константинопольской конференци' [Το ταξίδι του Ιγκνάτιεβ από την Κωνσταντινούπολη στην Πετρούπολη μετά τη Διάσκεψη της Κωνσταντινούπολης] που δημοσιεύτηκε από το περιοδικό *Русская старина* το 1915 (τόμ.. 161. - № 1.), όπου περιγράφει τις επισκέψεις του σε Αθήνα και Βιέννη καθ' οδόν προς την Πετρούπολη. Η μετάβασή του στην Αθήνα είχε στόχο, όπως λέει, να διερευνήσει τις προθέσεις του ελληνικού πολιτικού κόσμου ενόψει του ενδεχομένου ρωσο-τουρκικού πολέμου. Περιγράφει τις συναντήσεις του με τους αρχηγούς των κομμάτων, το βασιλιά και τους αντιπροσώπους Ηπειρωτών, Θεσσαλών και Κρητών, τη διαδήλωση που οργάνωσαν τα μέλη των μακεδονικών

«συλλόγων» για να του τονίσουν τη σημασία που αποδιδότανε στον ελληνισμό της Μακεδονίας, τη δυσφορία που διαπίστωσε για τη μεροληπτική φιλοσλαβική-φιλοβουλγαρική στάση της Ρωσίας. Όσον αφορά την επίσκεψή του στη Βιέννη σχολιάζει τις συναντήσεις του με τον Φραγκίσκο Ιωσήφ και τον Υπουργό εξωτερικών κόμη Αντράσσυ, όπου συζητήθηκε το θέμα των μεταρρυθμίσεων που είχαν εισηγηθεί οι συμμετέχοντες στη διάσκεψη. Αν και αναγνωρίζει ότι του επεφύλαξαν θετική υποδοχή, επισημαίνει ότι η τοποθέτησή τους υπέρ αυστρωσικής συνεργασίας ήταν μάλλον προσχηματική, καθώς διέβλεπε συνεννοήσεις της Αυστροουγγρικής ηγεσίας με τον Βίσμαρκ, τον κύκλο του Μιντχάντ Πασά κ.λπ. Κλείνοντας παραθέτει ενημερωτικό του σημείωμα προς τον Γκορτσακόβ, όπου τονίζει πως η παραμονή του κόμη Αντράσσυ στη θέση του Υπουργού Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας θα δυσχέραινε ή ακόμη και θα υπέσκαπτε τη διπλωματική επικοινωνία των δύο χωρών.¹⁴⁹

Το άλλο κείμενο τιτλοφορείται 'Поездка графа Н. П. Игнатъева по европейским столицам перед войной 1877-1878 гг.' [Η μετάβαση του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες πριν τον πόλεμο του 1877-1878] αφορά την σύντομη περιοδεία του -εν πολλοίς ανεπίσημου χαρακτήρα- σε Βερολίνο, Παρίσι, Λονδίνο, Βιέννη από την 18η Φεβρουαρίου ως την 20^η Μαρτίου 1877 και παρουσιάζει τις διαθέσεις των κυβερνήσεων των Δυνάμεων σχετικά με τη δυνατότητα περαιτέρω ευρωπαϊκής συνεργασίας στη διαχείριση της κρίσιμης αυτής καμπής του Ανατολικού Ζητήματος, όπως αυτές εκφράστηκαν από ηγετικές προσωπικότητες με τις οποίες συναντήθηκε (Βίσμαρκ, Σόλσμπερυ, δούκα Louis Decazes, βασίλισσα Βικτωρία, Ντισραέλι, Φραγκίσκο Ιωσήφ κ.ά).

¹⁴⁹ Βλ. Игнатъев Н. П. 'Путешествие графа Игнатъева из Константинополя в Петербург после Константинопольской конференции', στο περ. *Русская старина*, 1915, том. 161, № 1., σσ. 30-46.

Επισημαίνει τα ζητήματα στα οποία έδινε βαρύτητα ο καθένας τους και το πώς προσέγγιζαν τον επερχόμενο ρωσο-τουρκικό πόλεμο.¹⁵⁰

Οι αναμνήσεις του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ και η αναδίφηση όσων έλαβαν χώρα από τις παραμονές της υπογραφής της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, με την οποία έληξε ο Ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877-78, έως και το διάστημα μετά την πραγματοποίηση του Συνεδρίου του Βερολίνου που σήμανε την αναθεώρησή της εκτίθενται σε δύο επόμενες ενότητες των απομνημονευμάτων του που τιτλοφορούνται αντιστοίχως 'Сан Стефано' [Άγιος Στέφανος] και 'После Сан Стефано' [Μετά τον Άγιο Στέφανο].

Γ.3. САН СТЕФАНО [ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ]: ΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕВ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΠΙΣΗΜΗ ΕΠΙΚΥΡΩΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ.

Στην αρχή του *Сан Стефано* παρουσιάζει την προπαρασκευή της Συνθήκης επισημαίνοντας διπλωματικές «αστοχίες» που δυσχεραίνανε τις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις, όπως οι δεσμεύσεις έναντι των κυβερνήσεων Αγγλίας και Αυστροουγγαρίας, η αναβλητικότητα στη συνεννόηση με τη Ρουμανία κ.λπ. Παραθέτει το περιεχόμενο των προκαταρκτικών όρων που θα έθετε ο ρώσος Γενικός Διοικητής προκειμένου να διακοπούν οι εχθροπραξίες, όπως αυτοί είχαν διατυπωθεί ενόσω ακόμη το Γενικό Αρχηγείο βρισκότανε στο Πόραντιμ (παράδοση φρουρίων, πρόσκληση πληρεξουσίων στην Οδησό και επιθυμητή επανασύγκληση της διάσκεψης της Κωνσταντινούπολης κ.ο.κ.) Παρατίθενται επίσης οι αναλυτικές τηλεγραφημένες οδηγίες του τσάρου προς τον Γενικό Διοικητή μετά την κατάληψη της Αδριανούπολης από το

¹⁵⁰ Βλ. Игнатъев Н. П., Поездка графа Игнатъева по европейским столицам перед войной 1877-1878 гг., στο περ. *Русская Старина*, 1914, τόμ. 157, № 3, τόμ. 158, № 4,5,6 τόμ. 159. - № 7,8,9

ρωσικό στρατό, ενόψει της προέλασης προς την Κωνσταντινούπολη με την επισήμανση ότι η δέσμευση για μη κατάληψη της Καλλίπολης στέρησε από τη Ρωσία τη δυνατότητα απόκτησης ελέγχου επί των Στενών και ότι η εμπιστοσύνη του ρωσικού υπουργείου εξωτερικών στις προθέσεις Γερμανίας και Αυστρίας επηρέαζε αρνητικά τις αποφάσεις του το κρίσιμο εκείνο διάστημα. Σχολιάζει με δυσφορία την εντολή που έλαβε να μεταβεί στην Αδριανούπολη μέσω Βουκουρεστίου, ώστε να τακτοποιήσει με τη ρουμανική ηγεσία της επανάκτησης της Βεσσαραβίας. Παραθέτει τα τηλεγραφήματα που αντηλλάγησαν μεταξύ τσάρου και σουλτάνου στις αρχές του Ιανουαρίου του 1878 καθώς και το περιεχόμενο εκτεταμένης αναφοράς του¹⁵¹ προς το ρωσικό Υπουργείο εξωτερικών σχετικά με τον τόπο και τον τρόπο και τους όρους διεξαγωγής διαπραγματεύσεων, αλλά και το περιεχόμενο του προσχεδίου Συνθήκης όπως αυτό είχε διαμορφωθεί σε σύσκεψη της ρωσικής ηγεσίας την 12^η Ιανουαρίου και τις συγκεκριμένες επιφυλάξεις και ενστάσεις του Γκορτσακόβ επί του σχεδίου εκείνου, οι οποίες -όπως σχολιάζει- έτειναν προς το να ικανοποιηθούν αυστριακές απαιτήσεις. Με αφορμή το ταξίδι του προς το Βουκουρέστι περιγράφει τις δυσκολίες στις σιδηροδρομικές συγκοινωνίες που δυσχέραιναν τη μεταφορά εφοδίων στο ρωσικό επιχειρούντα στρατό, αλλά και τις τεταμένες σχέσεις μεταξύ ρουμανικής κυβέρνησης και ρωσικών στρατευμάτων που διήρχοντο τη Ρουμανία. Αφηγείται τις επαφές του με την πολιτική ρουμανική ηγεσία σχετικά με το θέμα της Βεσσαραβίας, αλλά και τις διεκδικήσεις που του προέβαλλαν

¹⁵¹ Αναφερόμενος στις προτάσεις που τότε κατέθεσε επισημαίνει: «Από το σημείωμα αυτό φαίνεται ότι εγώ είχα προβλέψει όλα εκείνα που θα δυσχεραίνανε τη σύναψη συνθήκης με την Πύλη και δεν μεριμνούσα μόνον για τα συμφέροντα της Βουλγαρίας, αλλά επιθυμούσα να διασφαλίσω τα ρωσικά συμφέροντα στη Ρουμανία και στη Βαλκανική χερσόνησο, να ικανοποιήσω τους Ρουμάνους και εν μέρει τους Έλληνες (στην Κρήτη) και την επαρκή επέκταση του Μαυροβουνίου και της Σερβίας, ώστε να καταστήσω δύσκολο για την Αυστροουγγαρία να πάρει τη θέση που κατέλαβε μετά το Συνέδριο του Βερολίνου.» Игнатъев Н. П., Сан-Стефано, Записки графа Н. П. Игнатъева, Πετρούπολη, 1916, σσ. 19-20.

ως αντιστάθμισμα. Ακολουθως παραθέτει την απολογιστική έκθεση που έστειλε στον Γκορτσακόβ αναφορικά με το περιεχόμενο των παραπάνω επαφών του. Σχολιάζει μάλιστα πληροφορία που έλαβε ευρισκόμενος στο Βουκουρέστι για επικείμενη εξέγερση Ελλήνων σε Θεσσαλία, Ήπειρο και Μακεδονία ως εξής: *«Εάν το είχαν κάνει αυτό όπως τους συμβούλεψε ο Ιγκνάτιεβ, στην σύντομη επίσκεψή του στην Αθήνα τον Ιανουάριο του 1877, όταν τα στρατεύματά μας είχαν αρχίσει να περνούν την οροσειρά του Αίμου, τότε τα αποτελέσματα θα ήταν ευνοϊκά και για την Ελλάδα και για μας. Η κίνηση αυτή θα αποσπούσε ένα τμήμα των τουρκικών στρατευμάτων και θα λειτουργούσε ως αντιπερισπασμός. Και ο Σαμπούροβ όπως και το υπουργείο εξωτερικών αγνόησε το μέσο αυτό στερώντας μας έτσι τη συνεργασία των Ελλήνων και τη δυνατότητα να προσαρτήσουμε τα νησιά και μέρος της Ηπείρου και της Θεσσαλίας στην Ελλάδα, όπως πρότεινε ο Ιγκνάτιεβ, έχοντας κατά νου, ικανοποιώντας τους Έλληνες να διευκολύνει τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας».*¹⁵² Επισημαίνει επίσης την τεταμένη ατμόσφαιρα που είχαν δημιουργήσει στον πολιτικό κόσμο της Ρουμανίας οι ρωσικές απαιτήσεις. Παραθέτει επίσης αναφορά του προς τη ρωσική ηγεσία όπου περιγράφει αναλυτικά την εξέλιξη των συνομιλιών του και παραθέτει τις εκτιμήσεις του σχετικά με προσωπικά κίνητρα και προσδοκίες εκπροσώπων της ρουμανικής ηγεσίας (όπως λ.χ. οι βλέψεις του πρίγκιπα Καρόλου για τον βουλγαρικό θρόνο), αλλά και τροποποιήσεις που επέφερε στο σχέδιο της Συνθήκης αναφορικά με εδαφικές ρυθμίσεις που θα απέτρεπαν μετέπειτα περιπλοκές. Συνεχίζοντας παρουσιάζει το περιεχόμενο αλληλοδιάδοχων τηλεγραφημάτων που του εστάλησαν από την Πετρούπολη, προκειμένου να διαφοροποιηθεί ο τρόπος χειρισμού διαφόρων θεμάτων ενόψει της υπογραφής της Συνθήκης. Σημειώνει με απογοήτευση το ότι η Πετρούπολη απέφυγε να στείλει ειδικά καταρτισμένο απεσταλμένο στη Ρουμανία, πράγμα που καθυστέρησε την μετάβαση του ιδίου στην Αδριανούπολη και εν συνεχεία περιγράφει τη συνάντησή του με τον

¹⁵² Ο.π., σ.48, σημ. 1.

διάδοχο Αλεξάντρ Αλεξάντροβιτς που ηγείτο των ναυτικών δυνάμεων στο Δούναβη και τις εξαιρετικές αντιξοότητες που αντιμετώπισε κατά τη μετάβασή του στην Αδριανούπολη. Παρεμπιπτόντως σχολιάζει το πώς η εσπευσμένη διακοπή της επιθετικής πορείας του ρωσικού στρατού και η χάραξη διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των αντιμαχόμενων στρατών άλλαξε πολύ την κατάσταση που θα είχε να διαχειριστεί κατά τις διαπραγματεύσεις. Αναφέρεται στις εκδηλώσεις ευγνωμοσύνης από μέρους των Βουλγάρων και εν συνεχεία στις επαχθείς καιρικές συνθήκες που επιβράδυναν τη μετακίνησή του και σχολιάζει τη συνάντηση που είχε καθοδόν με τον πρίγκιπα Αλεξάντρ Μπάττενμπεργκ (A. Buttenberg)¹⁵³ που ερχόμενος από την Αδριανούπολη του μετέφερε -μάλλον με χαιρεκακία- την προφανή πτώση του ηθικού στο Γενικό Αρχηγείο, τα μέλη του οποίου απηυδισμένα από τις δυσκολίες στη διεξαγωγή του πολέμου δεν συζητούσαν παρά μόνον την επάνοδό τους στην Πετρούπολη, πράγμα που επιβεβαίωναν και οι ξένοι αξιωματούχοι που συνόδευαν τον πρίγκιπα. Με αφορμή την είδηση για έλευση αγγλικής ναυτικής μοίρας στο Μαρμαρά σχολιάζει με πικρία τις αστοχίες της ρωσικής πολιτικής που επέτρεψαν στην Αγγλία να πάρει τον έλεγχο της κατάστασης στην περιοχή και να δρέψει τους καρπούς από τον εξοντωτικό πόλεμο που διεξήγαγε η Ρωσία. Διαπιστώνοντας την ανακούφιση που έδωσε στους Τούρκους η βεβιασμένη σύναψη ανακωχής ζητάει εξηγήσεις για την επιλογή αυτή που αντίκειται στις αποφάσεις που είχε λάβει η ρωσική ηγεσία για προέλαση προς την Κωνσταντινούπολη, επιλογή που -όπως γράφει- ο πρίγκιπας Νικολάι Νικολάγιεβιτς απέδωσε σε πιεστικές οδηγίες που ελάμβανε από Γκορτακόβ και Σουβάλοβ, οι οποίοι επέσειαν τον κίνδυνο αγγλο-ρωσικής ρήξης.

¹⁵³ Ο πρίγκιπας Αλεξάντρ Μπάττενμπεργκ ήταν ανηψίος του τσάρου Αλεξάνδρου II και μετά τη Συνθήκη του Βερολίνου προτάθηκε από τον τσάρο και επιλέγει για το θρόνο της Βουλγαρικής ηγεμονίας.

Καταγράφει την πεποίθησή του ότι αντί για την εσπευσμένη υπογραφή ανακωχής θα έπρεπε να κινηθούν αποφασιστικά προς την Κωνσταντινούπολη, καθώς η ανάμειξη Αγγλίας και Αυστροουγγαρίας σε συνδυασμό με την αμηχανία της ρωσικής ηγεσίας θα μπορούσε να ακυρώσει όλα όσα είχαν επιτευχθεί. Αναφερόμενος μάλιστα σε έντονη συζήτηση που είχε με τον Μεγάλο Πρίγκιπα Νικολάι Νικολάγιεβιτς επ' αυτού τού καταλογίζει βιασύνη, απροσεξία και ευθύνες για την επιδείνωση της θέσης τους, αποδίδοντας βέβαια σε κάποιο βαθμό τα σφάλματα της ρωσικής ηγεσίας σε αρνητικές επιρροές ορισμένων μελών του Αρχηγείου και ξένων που ερχότανε σε επαφή με το Αρχηγείο. Παραθέτει επιστολές από το Υπουργείο Εξωτερικών που καταδεικνύουν ότι το τελευταίο είχε μεν αρχίσει να συνειδητοποιεί το διπρόσωπο ρόλο Αγγλίας και Αυστροουγγαρίας, αλλά με ατολμία τού υπεδείκνυε να αποφύγει οριστική διευθέτηση ζητημάτων που θα μπορούσαν να προκαλέσουν αντιδράσεις από την πλευρά της Ευρώπης (όπως λ.χ. το θέμα του προσδιορισμού των συνόρων των χωρών που επεκτείνονταν ή αυτονομούνταν).¹⁵⁴ Παρουσιάζει ως ατόπημα τη συναφθείσα τον Ιανουάριο του 1877 Συνθήκη μεταξύ Ρωσίας και Αυστροουγγαρίας και τη διεξοδική ενημέρωσή της κυβέρνησή της σχετικά με τις προθέσεις της Ρωσίας μέχρι και τις αρχές του 1878, πράγματα που η Βιέννη εκμεταλλεύτηκε στο έπακρο. Εκθέτει εν συνεχεία πώς, ερμηνεύοντας ως επισφαλής τη στάση του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών και της στρατιωτικής ηγεσίας, προσπαθεί να πείσει τον -φοβούμενο αγγλική επέμβαση- Μεγάλο Πρίγκιπα Νικολάι Νικολάγιεβιτς και τον Γκορτσακόβ για πρόωξη του στρατού προς πλεονεκτικότερη θέση. Παραθέτει

¹⁵⁴ Αξιοσημείωτη λ.χ. είναι η προτροπή του Γκορτσακόβ προς τον Ιγκνάτιεβ να επιδείξει επιμονή στα θέματα τα σχετικά με τη Βουλγαρία, αλλά απόλυτη υποχωρητικότητα στο θέμα των Στενών). Ό.π., σσ. 88-89 και 92-93: «το ζήτημα των Στενών είναι τόσο λεπτό και ανακινεί τόσες προκαταλήψεις, ώστε είναι απαραίτητο να το θίξετε πάρα πολύ προσεκτικά.....».

αναφορά του προς τον τελευταίο όπου του επισημαίνει ότι η διαχωριστική γραμμή που συμφωνήθηκε κατά την ανακωχή άφηνε εκτός της προσεχούς βουλγαρικής επικράτειας τις περιοχές Μοναστηρίου, Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Μελένικου κ.λπ., που ήταν ζωτικής σημασίας για την μελλοντική οικονομική ανάπτυξη της Βουλγαρίας, στην οποία θα διασφάλιζαν έξοδο προς το Αιγαίο,¹⁵⁵ και ότι οι ειρηνικές διαπραγματεύσεις με το ρωσικό στρατό να βρίσκεται προ των πυλών της Κωνσταντινούπολης θα καθιστούσαν την Πύλη πολύ πιο υποχωρητική. Αναφέρει ότι εντέλει ανατέθηκε στον Μ. Κ. Ονού (Μ. Κ. Οηγ), πρώτο δραγουμάνο¹⁵⁶ της ρωσικής πρεσβείας, να μεταβεί στην Κωνσταντινούπολη για να επιτύχει επίσπευση των συνομιλιών, να διαγνώσει την κατάσταση που διαμορφωνόταν εκεί και ενδεχομένως να προσεταιριστεί την Πύλη ενόψει της άφιξης αγγλικής ναυτικής δύναμης στα Στενά, προκειμένου να συμφωνηθεί η προώθηση του ρωσικού στρατού μέχρι τα υψώματα έξω από την Κωνσταντινούπολη. Παραθέτει επίσης το περιεχόμενο συνομιλιών που είχε με εκπροσώπους της Σερβίας, του Μαυροβουνίου, της Ρουμανίας και των υποδούλων Ελλήνων και Αρμενίων αναφορικά με τις δικές τους απαιτήσεις και προσδοκίες ενόψει των ειρηνευτικών διαπραγματεύσεων καθώς και τη σχετική αναλυτική αναφορά που απηύθυνε στον Γκορτσακόβ στις 3 Φεβρουαρίου 1878. Σημειώνει ότι ενημέρωσε επίσης τον τελευταίο τόσο για την αρνητική επίδραση της εμφάνισης αγγλικού στόλου στα Δαρδανέλια, όσο και την ανασταλτική, όσον αφορά τη σύναψη και υλοποίηση της ειρηνευτικής Συνθήκης, συναίνεση από την πλευρά της Ρωσίας για σύγκληση Συνεδρίου, όπου με τη συμμετοχή ευρωπαϊκών Δυνάμεων θα διαρρυθμιζότανε τα διαφιλονικούμενα ζητήματα. Ακολούθως

¹⁵⁵ Ο.π., σσ. 96-97.

¹⁵⁶ 'Διερμηνέα'.

παρουσιάζει την εξέλιξη των συνομιλιών με τον τούρκο πληρεξούσιο Σαβφέντ Πασά, που χαρακτηρίζοντας αδιανόητο τον όρο για αναγνώριση αυτόνομης Βουλγαρίας επέμενε αρχικά στην υλοποίηση μεταρρυθμίσεων ως καλύτερη λύση για τους βαλκάνιους χριστιανούς της οθωμανικής αυτοκρατορίας και εν συνεχεία στον περιορισμό της προβλεπόμενης έκτασής της. Διαπιστώνοντας την αμφιταλαντευόμενη στάση του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών, σχολιάζει την σύγκλιση αγγλικής, αυστροουγγρικής και γερμανικής πολιτικής ενόψει της σύναψης Συνθήκης, με σκοπό να μειωθούν κατά το δυνατόν τα οφέλη που θα μπορούσε να αποκομίσει η Ρωσία επί τη βάση της Συνθήκης αυτής. Συνεχίζοντας βέβαια επισημαίνει ότι τελικά το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών απογοητευμένο πιθανόν από τη στάση των ευρωπαϊκών Δυνάμεων συντάχθηκε με την άποψή του για μεταφορά των διαπραγματεύσεων σε σημείο εγγύτερο προς την Κωνσταντινούπολη και για απαρέγκλιτη υποστήριξη του αρχικού σχεδίου Συνθήκης που είχε εγκριθεί στην Πετρούπολη. Αναφέρει ότι η τουρκική ηγεσία δεν απέκρουσε το αίτημα για μετακίνηση του στρατού προς το Βόσπορο, ανέβαλλε όμως διαρκώς μια οριστική απάντηση και σχετικές οδηγίες προς τον πληρεξούσιό της. Έτσι οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν στην Αδριανούπολη και ο Ιγκνάτεβ περιγράφει το πώς αντιμετώπισαν οι τούρκοι εκπρόσωποι το κάθε ζήτημα χωριστά και με αφορμή το ζήτημα των αποζημιώσεων σχολιάζει το πώς η εμπλοκή των ευρωπαϊκών Δυνάμεων στο Ανατολικό διασταυρωνόταν με την οικονομική κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία λαμβάνοντας δάνεια που δεν μπορούσε να αποδώσει αναγκαζόταν να εκχωρεί σταδιακά στους δανειστές της όλες τις σημαντικές προσόδους της, αλλά και την ελευθερία των πολιτικών της κινήσεων. Σημειώνει ότι η Πύλη

προσπαθούσε με κάθε τρόπο να παρατείνει τη διάρκεια των συνομιλιών, πράγμα που το αποδίδει στην προσδοκώμενη από την πλευρά της τουρκικής ηγεσίας κοινή ανάμειξη Αυστροουγγαρίας και Μεγάλης Βρετανίας. Περιγράφει τη σταδιακή διαπραγμάτευση και επεξεργασία επιμέρους ζητημάτων (εδαφικών, διοικητικών κ.λπ.) και το τι συμφωνήθηκε μεταξύ πληρεξουσίων επ' αυτών. Ακολούθως επισημαίνει ότι η άφιξη αγγλικών θωρηκτών στα Πριγκηπόννησα έδινε ένα εξυπηρετικό πρόσχημα στη ρωσική ηγεσία για να αποφασίσει την προέλαση του στρατού της ως την Κωνσταντινούπολη και παραθέτει την σχετική τηλεγραφημένη επικοινωνία Τσάρου - Πύλης - Λονδίνου επ' αυτού. Περιγράφει την εντατική επικοινωνία τουρκικής και ρωσικής ηγεσίας με τους πληρεξουσίους όλων των εμπλεκομένων στη διάρκεια της πρώτης εβδομάδας του Φεβρουαρίου, μέχρι που αποφασίστηκε η μεταφορά του Γενικού Αρχηγείου στον Άγιο Στέφανο. Σχολιάζει αναλυτικά το πόσο αυξήθηκε η αγγλική επιρροή στην Πύλη το διάστημα εκείνο -μέσω του αγγλόφιλου βεζίρη Αχμέτ Βεφίκ (Ahmet - Vefik) Πασά, τις ποικίλες αντιδράσεις που προκάλεσε ο ερχομός των αγγλικών θωρηκτών στη θάλασσα του Μαρμαρά και τη συρροή μεγάλου αριθμού μουσουλμάνων προσφύγων από την ευρωπαϊκή πλευρά της Αυτοκρατορίας στην Κωνσταντινούπολη, όπου διαβιούσαν σε συνθήκες εξαθλίωσης. Παρουσιάζει ακόμη την ατμόσφαιρα απογοήτευσης και μοιρολατρικής σχεδόν ενδοτικότητας από την τουρκική ηγεσία, όπως του τη μετέφεραν οι αναφορές του δραγουμάνου Ονού, όταν πλέον το Γενικό Αρχηγείο μεταφερότανε στον Άγιο Στέφανο. Σχολιάζει την ευθυνόφοβη και γεμάτη υπεκφυγές στάση του Γκορτακόβ στα επανειλημμένα αιτήματά του Ιγκνάτιεβ για σαφείς οδηγίες αναφορικά με συγκεκριμένα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα, η οποία δυσχέραινε την επίτευξη

οριστικής συνεννόησης με την τουρκική πλευρά. Αναφορικά με την επαναλαμβανόμενη υπόδειξη του Γκορτσακόβ να μην αποκλίνει από τις οδηγίες που έλαβε αναχωρώντας από την Πετρούπολη σημειώνει:

*«Επομένως, έβλεπε το σχέδιο Συνθήκης που ο Ιγκνάτιεβ έφερε από την Πετρούπολη ως υποχρεωτική για τους πληρεξουσίου, δεσμευτική γι' αυτούς οδηγία, πράγμα που κατ' επανάληψη αναφέρει στα τηλεγραφήματά του. Πώς λοιπόν μετά την επικύρωση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου οι διπλωμάτες μας στις ευρωπαϊκές Αυλές και δη ο κόμης Σουβάλοβ μπορούσαν να αποποιηθούν όσα όριζε η Συνθήκη και να συμφωνήσουν ακουσίως αρκετά εύκολα για την αλλαγή τους με το πρόσχημα ότι δεν αποτελούν παρά καρπό των αυτόβουλων φαντασιώσεων του Υπασπιστή Ιγκνάτιεβ;...».*¹⁵⁷

Διακόπτει ενίοτε την αναλυτική αφήγηση των γεγονότων της παραμονής της υπογραφής της Συνθήκης για να σχολιάσει σε εκτενείς παρεκβάσεις, αρκετά πικρόχολες, το πόσο επιζήμια υπήρξε για τη Ρωσία η αφοσίωση και η εμπιστοσύνη του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών στις προθέσεις της Αυστροουγγαρίας, στη συνεννόηση με τη Γερμανία και τη Μεγάλη Βρετανία κ.λπ.

Βέβαια, παραπέμποντας στις οδηγίες που ελάμβανε μετά τη μεταφορά του Αρχηγείου στον Άγιο Στέφανο αναγνωρίζει ότι η στάση της Πετρούπολης ήταν τις ημέρες εκείνες πιο αποφασιστική και λιγότερο ενδοτική. Σημειώνει όμως ότι η αποστολή του Σαντουλάχ Μπέη – αγγλόφιλου με πανισλαμιστικούς προσανατολισμούς κατά τον Ιγκνάτιεβ-επιβράδυνε και υπονόμει τη γρήγορη επίτευξη συμφωνίας. Επισημαίνει πάντως ότι τα ζητήματα που απαιτούσαν πιο επίμονη και μακρόχρονη διαπραγμάτευση ήταν αυτά των συνόρων Βουλγαρίας και Σερβίας και των πολεμικών αποζημιώσεων. Ειδικά για τη Σερβία θεωρεί ότι η αδιαλλαξία της Πύλης απηχούσε επιταγές της Αυστροουγγαρίας που ενδιαφερότανε να παραμείνουν υπό οθωμανική εξουσία εδάφη που θα διασφάλιζαν τον έλεγχο από μέρους της τής Βοσνίας, της Ερζεγοβίνης και των

¹⁵⁷ Ό.π., σ. 175 σημ. 1.

συγκοινωνιακών αρτηριών προς το Αιγαίο. Προχωρώντας σημειώνει ότι αναπροσάρμοσε τελικά το σχέδιο οριοθέτησης της Σερβίας με τρόπο που α) να ικανοποιούνται εν μέρει οι τουρκικές απαιτήσεις και β) να στερεί από την Αυστροουγγαρία το τυπικό πρόσχημα για κατάληψη της Βοσνίας – Ερζεγοβίνης (όπως προβλεπότανε στη ρωσοαυστριακή σύμβαση της 3^{ης} Ιανουαρίου 1877 για την περίπτωση που θα καθίσταντο όμορες η Σερβία με το Μαυροβούνιο). Με αφορμή το ζήτημα αυτό περιγράφει την επικοινωνία του με τον απεσταλμένο του πρίγκιπα Μίλαν (Milan) της Σερβίας σχετικά με το τι ήταν δυνατό να απαιτηθεί για τη Σερβία και επ’ ευκαιρία σχολιάζει την εχθρότητα και τις αντεκδικήσεις Σερβίας – Βουλγαρίας, κυρίως αναφορικά με τη Μακεδονία. Επισημαίνει μάλιστα ότι η μελλοντική τους επαφή με τις δύο αυτές χώρες θα πρέπει να προωθήσει τη μεταξύ τους σύγκλιση και άμβλυνση των διαφορών τους και παραθέτει σχετική σημείωσή του προς τον Γκορτσακόβ, όπου σχολιάζει το θέμα ως εξής: *«Η Ρωσία, κατά την άποψη του Ιγκνάτιεβ, θα μπορούσε να προετοιμάσει σταδιακά τη δημιουργία μιας αμυντικής Ανατολικής Συμμαχίας υπό την καθοδήγηση και με επικεφαλής τη Ρωσία, ως αντιστάθμισμα στις γερμανο-μαγιαρικές επιδιώξεις για κατάληψη και κατάργηση της αυθύπαρκτης αυτονομίας των ομοφύλων μας. Η υλοποίηση αυτής της σκέψης συνιστούσε τον τελικό στόχο των πολιτικών ενεργειών του Ιγκνάτιεβ στην Κωνσταντινούπολη. Τα ενδιαφέροντα τόσο του Μαυροβουνίου, της Σερβίας, της Βουλγαρίας, της Ρουμανίας και της Ελλάδας, όσο και της Ρωσίας θα διασφαλιζονταν από μια αμυντική συμμαχία που θα διαφύλασσε την αμοιβαία ασφάλειά τους από τις επιθετικές διεκδικήσεις της εχθρικής προς εμάς ευρωπαϊκής πολιτικής».*¹⁵⁸ Συνεχίζοντας αναφέρεται στη φημολογία και τις διαρροές περί των διαπραγματεύσεων που τροφοδοτούσαν τον οθωμανικό και ευρωπαϊκό τύπο, με αποτέλεσμα να οξύνονται τα πνεύματα στην Κωνσταντινούπολη. Αναφερόμενος έπειτα σε επισκέψεις που δεχότανε από πολυάριθμους εκπροσώπους εθνοτήτων και θρησκευτικών δογμάτων περιγράφει αναλυτικά την

¹⁵⁸ Ό.π., σ. 195.

επικοινωνία του με εκπροσώπους του Ελληνικού Βασιλείου, του Ορθοδόξου κλήρου της Κωνσταντινούπολης και με την εκεί ελληνική πρεσβεία, επισημαίνοντας ότι η πρόσδεσή τους στις επιταγές κάποιων ευρωπαϊκών Δυνάμεων δεν επέτρεψε στους Έλληνες να συνταχθούν έγκαιρα με τη Ρωσία και τους βαλκάνιους Σλάβους, ώστε από κοινού να επιτύχουν περισσότερα. Αναφέρει επίσης ότι στις συνομιλίες και τα συμφωνηθέντα με τους Τούρκους συμπεριελήφθησαν και κάποιες ρυθμίσεις για τους Αρμενίους που, έτσι, για πρώτη φορά αναγνωριζότανε ως ιδιαίτερη χριστιανική λαότητα της ασιατικής πλευράς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επανερχόμενος στη συνέχεια στο πόσο χρονοβόρες και άγονες είχαν καταστεί οι διαπραγματεύσεις για τα σύνορα Σερβίας και Βουλγαρίας και για τις πολεμικές αποζημιώσεις, καθώς η ρωσική πλευρά δεν ήθελε να υπαναχωρήσει περισσότερο, ενώ η τουρκική υποστηριζότανε προφανώς από αυστριακούς και άγγλους υποβολείς, καταθέτει τις ενστάσεις του Μεχμέτ Αλή (Mehmed Ali) –στρατιωτικού αρμόδιου για την τοπογραφική διευθέτηση των συνοριακών ζητημάτων- σχετικά με την επέκταση της Βουλγαρίας ως το Αιγαίο. Τονίζει ότι ειδικά για τη Θεσσαλονίκη οι Τούρκοι αρνούσανται οιαδήποτε διαπραγμάτευση επικαλούμενοι μεταξύ άλλων ότι το ελληνικό στοιχείο υπερτερούσε αριθμητικά στην πόλη. Παρουσιάζει σε σχέση μ' αυτό τη δέουσα αντίδραση από μέρους της Ρωσίας ως εξής: *«Εμείς εδώ θα έπρεπε να υποχωρήσουμε σχετικά με την πόλη της Θεσσαλονίκης και να υποσχεθούμε ότι κατά την οριστική χάραξη του συνόρου η επιτροπή θα λάβει υπόψη την εθνικότητα της πλειοψηφίας του μεθοριακού πληθυσμού, έτσι ώστε να διευκολύνουμε την επίτευξη του βασικού σκοπού, του να παράσχουμε δηλ. νότια πρόσβαση προς τη θάλασσα στην πλούσια ηγεμονία που δημιουργούνταν στην καρδιά της Τουρκίας και προοριζόταν να ελέγχει τα βαλκανικά περάσματα, να κρατά τουτέστιν το κλειδί των Βαλκανίων στα χέρια της».*¹⁵⁹ Εξηγεί

¹⁵⁹ Ό.π., σσ. 214-215.

μάλιστα ότι με τον τρόπο αυτό «προσπάθησε να δώσει τη δυνατότητα ειρηνικής επιτόπου οριοθέτησης μεταξύ Ελλήνων και Βουλγάρων, ικανοποιώντας τους πρώτους και παρέχοντας στη Βουλγαρία ένα αδιαφιλονίκητο, ισχυρό και δίκαιο νότιο σύνορο. Η Θεσσαλονίκη είχε συμπεριληφθεί στην (προβλεπόμενη) επικράτεια της Βουλγαρίας ως τόπος τιμημένος από τους Φωτιστές των Σλάβων, Αγίους Κύριλλο και Μεθόδιο. Έλαβα όμως υπόψη τις οδηγίες του καγκελαρίου να αφήσω την πόλη στους Τούρκους όπως και την Αδριανούπολη, εάν αυτό επέφερε τη συγκατάθεση της Πύλης για όλο το υπόλοιπο σύνορο της Βουλγαρίας».¹⁶⁰ Συνεχίζοντας εκθέτει αναλυτικά τις σκέψεις του για το πώς θα μπορούσε να διευθετηθεί το ζήτημα του καθεστώτος των Στενών, ώστε μακροπρόθεσμα να διασφαλίζονται τα ρωσικά συμφέροντα και επισημαίνει επιλογές και γεγονότα που λειτούργησαν ανασχετικά όσον αφορά την προνομιακή για τη Ρωσία ρύθμισή του. Επανερχόμενος στην πορεία των διαπραγματεύσεων περιγράφει πώς χειρίστηκε το ζήτημα των πολεμικών αποζημιώσεων τόσο σε επίπεδο περιεχόμενου, όσο και σε επίπεδο διαπραγματευτικών μεθοδεύσεων και παραθέτει το κείμενο του πρωτοκόλλου που υπεγράφη στις 18 Φεβρουαρίου 1878 σχετικά με το ύψος και το είδος των πολεμικών αποζημιώσεων. Παραθέτει επίσης τα κείμενα των αναφορών που ελάμβανε από τον Ονού τις ημέρες κατά τις οποίες συνεχιζόταν οι διαπραγματεύσεις στον Άγιο Στέφανο, όπου ο Ονού ενημέρωνε για τις επαφές του με την τουρκική ηγεσία, για τη στάση εκπροσώπων των ξένων πρεσβειών, για τις διαθέσεις που έβλεπε να διαμορφώνονται στα περιβάλλοντα αυτά σχετικά με την έγκριση ή όχι των συμφωνημένων στον Άγιο Στέφανο και για την εκπεφρασμένη επιθυμία του Σουλτάνου για επίσπευση της υπογραφής της Συνθήκης. Εκθέτει στη συνέχεια τις απόψεις του για το ποιοι θα ήταν οι ασφαλέστεροι τρόποι καταβολής των αποζημιώσεων προς τη Ρωσία και επικρίνει το ρωσικό Υπουργείο Οικονομικών που μετέθετε για αργότερα

¹⁶⁰ Ο.π., σημ. 3.

το διεξοδικό διακανονισμό του ζητήματος αυτού. Συνεχίζοντας σχολιάζει με συντριβή την ειδοποίηση που έλαβε τη 18^η Φεβρουαρίου (π. ημ.) με την κατηγορηματική εντολή να χαρακτηριστεί η επικείμενη Συνθήκη 'προκαταρκτική' καθώς έβλεπε, όπως λέει, το ιδανικό για το οποίο είχε εργαστεί 14 χρόνια να ματαιώνεται.¹⁶¹ Σημειώνει πάντως ότι την επομένη υπεγράφη η Συνθήκη και παραθέτει τα τηλεγραφήματα με τα οποία ανακοίνωνε τη σύναψή της στους Γκορτσακόβ, Γκιρς κ.ά. Αναφέρει εν συνεχεία ζητήματα που επεδίωξε να τακτοποιήσει πριν την αναχώρησή του, όπως η παράδοση τουρκικών φρουρίων, η απρόσκοπτη και γρήγορη επιστροφή των ρωσικών στρατευμάτων στη Ρωσία, η χάραξη των νέων συνόρων κ.λπ. Περιγράφει τις συναντήσεις που είχε στην Κωνσταντινούπολη με εκπροσώπους του διπλωματικού σώματος και την εντύπωση που προκάλεσε η απόφασή του να αποφύγει συναντήσεις με τους διπλωματικούς εκπροσώπους Γαλλίας και Μ. Βρετανίας. Επισημαίνει, βέβαια, ότι η στάση της αγγλικής πρεσβείας παρέμενε εχθρική, καθώς επιχειρούσε να προσεταιριστεί τους Έλληνες, τους Τούρκους κ.ά. αναφορικά με το ενδεχόμενο ανοιχτής αντιπαράθεσης με τη Ρωσία. Συνεχίζοντας αναφέρεται σε συζητήσεις που είχε κατά τη διάρκεια του ταξιδιού τους προς τη Ρωσία με τον τούρκο Υπουργό Στρατιωτικών Ρεούφ Πασά (Reouf Pasha), τον επιφορτισμένο με την επικύρωση της Συνθήκης στην Πετρούπολη. Αφηγείται επίσης το πόση βαρύτητα έδινε στον τόπο και τον τρόπο ανταλλαγής εθιμοτυπικών επισκέψεων μεταξύ Γενικού Διοικητή των ρωσικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Βαλκανική και Σουλτάνου από επικοινωνιακή άποψη και σχολιάζει με απογοήτευση ότι οι σχετικές παραινέσεις του αγνοήθηκαν

¹⁶¹ Ο επιμελητής μάλιστα της εν λόγω έκδοσης των απομνημονευμάτων, Α. Μπασμάκοβ, χαρακτηρίζει αντεθνική την επιλογή αυτή του Γκορτσακόβ, που προδιέγραφε τις εξελίξεις στο Συνέδριο του Βερολίνου. Ο.π., σ. 241, σημ. 1.

μετά την αναχώρησή του. Παραθέτει εξάλλου την επεξηγηματική αναφορά του προς τον Γκορτσακόβ σχετικά με το περιεχόμενο κάθε άρθρου χωριστά και των επιμέρους σημείων τους (με ποιο σκεπτικό συμφωνήθηκε, περιορισμούς που προέκυπταν από άλλες συνθήκες και πράξεις, τις σχετικές αντεκδικήσεις, τις προοπτικές, τοπογραφικούς και δημογραφικούς παράγοντες που υπαγόρευαν τις συγκεκριμένες επιλογές, τις προτεραιότητες των εμπλεκόμενων χωρών, ενδεχόμενες ενστάσεις των ευρωπαϊκών Δυνάμεων, τις εκατέρωθεν απαιτήσεις και τα αιτήματα άλλων ενδιαφερομένων πλευρών, των αντιρρήσεων και των επιχειρημάτων που διατυπώθηκαν από κάθε πλευρά κ.λπ.), προκειμένου

α) να γίνει σαφές στο Υπουργείο Εξωτερικών κάτω από ποιες περιστάσεις συμφωνήθηκε ο κάθε όρος και κυρίως β) να είναι σε θέση το Υπουργείο να τοποθετηθεί επίσημα σχετικά με τη λογική και την αναγκαιότητα κάθε όρου, αλλά και να ελιχθεί στη συνέχεια με άνεση όσον αφορά την περαιτέρω διαχείρισή τους. Αναφορικά λ.χ. με το άρθρο VI γράφει μεταξύ άλλων τα εξής: *«(Βουλγαρία. Το σπουδαιότερο απ' όλα την παρούσα στιγμή είναι να πραγματοποιηθεί χωρίς αναβολή και το ταχύτερο δυνατόν η επί τόπου χάραξη των συνόρων της ηγεμονίας. Ο επίτροπός μας ο αρμόδιος για τη χάραξη των συνόρων θα πρέπει να έχει στη διάθεσή του μερικούς αξιωματικούς του Γενικού Επιτελείου και τοπογράφους, όπως και μερικούς υπαλλήλους του Υπουργείου Εξωτερικών, ώστε να είναι σε θέση να επιμερίσει τις εργασίες της χάραξης συνόρων σε τρεις υποεπιτροπές που θα αρχίσουν αμέσως την εργασία τους: μία ανάμεσα στη Μαύρη Θάλασσα και την οροσειρά της Ροδόπης ή άλλη με κατεύθυνση προς τη Θεσσαλονίκη, και η τρίτη στο δυτικό σύνορο της ηγεμονίας. Χωρίς αυτές τις ενέργειες δεν είναι δυνατόν να περιμένουμε ότι θα μπορέσει να συντελεστεί η οριστική χάραξη των συνόρων σε τόσο μεγάλη έκταση εντός τριών μηνών, όπως θα ήταν το επιθυμητό για την επιτυχή διευθέτηση του ζητήματος. Εξάλλου είναι απόλυτη ανάγκη η χάραξη των συνόρων να μην παραταθεί επί μακρόν, διότι κάθε περιπλοκή δεν θα μπορούσε παρά να συντελέσει στην επιτυχή εξέλιξη ραδιουργιών που επιχειρούν να εκμεταλλευτούν τις προκαταλήψεις των Ελλήνων, των Αλβανών και των Κουτσοβλάχων εναντίον των Βουλγάρων. Θα πρέπει ιδιαίτερος να διαφυλάξουμε τη συνοριακή γραμμή της Βουλγαρίας από τέτοιες*

τροποποιήσεις που θα απομάκρυναν την ηγεμονία από τη θάλασσα και συγκεκριμένα από τον όρμο της Καβάλας, από τον κόλπο του Ορφανού, τις εκβολές του ποταμού Καρασού και δη του ποταμού Στρούμα, όπου αναμφίβολα θα πρέπει να περνάει κατά συνέπεια ο σιδηρόδρομος που θα παράσχει στη βουλγαρική Μακεδονία επικοινωνία με τη θάλασσα και εν τέλει από τις εκβολές του ποταμού Βαρδάρη και το τμήμα εκείνο του κόλπου της Θεσσαλονίκης που σύμφωνα με τη Συνθήκη εκχωρείται στη νέα ηγεμονία.».¹⁶² Αναφέρει ότι η επικύρωση της Συνθήκης στην Πετρούπολη πραγματοποιήθηκε την 4^η Μαρτίου (π.ημ.) του 1878 και ότι την 7^η Μαρτίου (π.ημ.) ο ίδιος υπέβαλλε στον Γκορτσακόβ συνοπτικό απολογισμό των συμφωνηθέντων στις συνομιλίες που είχε με τον Ρεούφ Πασά στην Πετρούπολη για θέματα που αφορούσαν την ανταλλαγή αιχμαλώτων, την εκκένωση των φρουρίων που έπρεπε να παραδοθούν στους Ρώσους, την αποχώρηση των στρατευμάτων από εδάφη που ανήκαν στον αντίπαλο, την απομάκρυνση της αγγλικής ναυτικής μοίρας από τη θάλασσα του Μαρμαρά κ.ο.κ.

Σχολιάζοντας εν συνεχεία την απομάκρυνση του από το πεδίο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στη Βαλκανική επισημαίνει ότι εκτός από την ασυμβατότητα των προθέσεων του με τις προθέσεις των Γερμανών και άλλων ευρωπαϊκών Δυνάμεων σημαντικός ήταν ο ρόλος που έπαιξαν οι μηχανορραφίες ρώσων αξιωματούχων που προέβησαν σε σχετικές κινήσεις με αποκλειστικό κριτήριο την προσωπική αντιπάθεια ή τις δικές τους φιλοδοξίες. Υποστηρίζει μάλιστα ότι αυτή η τάση να κυριαρχούν οι προσωπικές εμπάθειες παραμερίζοντας κάθε έννοια καθήκοντος και πατριωτισμού αποτελεί μια σταθερή συνιστώσα της ρωσικής κακοδαιμονίας. Επισημαίνει επίσης ότι εκτός από σημαντικές προσωπικότητες της Ρωσίας πρωταγωνιστικό ρόλο στη μεθόδευση της

¹⁶² Ό.π., σσ. 277-279. Όταν αναφέρει τους ποταμούς Καρασού και Στρούμα, εννοεί πιθανότατα τους ποταμούς Στρυμόνα και Νέστο. Και οι δύο μέχρι και το 19^ο αι. έφεραν παράλληλα την ονομασία 'Kara su'. Βλ. στην ιστοσελίδα <http://www.sightseers.gr/cms/> του προγράμματος "Περιηγητές της Μακεδονίας" της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

απομάκρυνσή του από τις περαιτέρω εξελίξεις (και φυσικά από τη θέση του στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης) έπαιξαν και οι διπλωματικοί εκπρόσωποι Αγγλίας και Γερμανίας, αλλά και της τουρκικής ηγεσίας που γνώριζε πολύ καλά ότι κανείς άλλος δεν θα υπερασπιζότανε τόσο επίμονα και αποτελεσματικά την εφαρμογή των όρων της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Όσον αφορά το ρωσικό περίγυρο αναφέρεται ειδικά στις κινήσεις του συνεργάτη του Νέλιντοβ και του ρώσου επιτρόπου στη Βαλκανική, πρίγκιπα Ιμερετίνσκι (Α. Κ. Ιμερετινский), επιφορτισμένου με την χάραξη των βουλγαρικών συνόρων, που αμφότεροι εποφθαλμιούσαν τη θέση του στην πρεβεία της Κωνσταντινούπολης. Σημαντικό θεωρεί εξάλλου και το ρόλο του Μεγάλου Πρίγκιπα, Γενικού Διοικητή των Δυνάμεων της Βαλκανικής, Νικολάι Νικολάγιεβιτς που μερίμνησε να διαβιβαστούν στον τσάρο οι διαδόσεις ότι ούτε ο διπλωματικός κόσμος στην Κωνσταντινούπολη, ούτε ο Σουλτάνος ο ίδιος δεν επιθυμούν την επιστροφή του Ιγκνάτιεβ που ήταν τόσο επίμονος και δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη σε κανέναν. Δεν παραλείπει βέβαια να σχολιάσει ότι το αποτέλεσμα της απομάκρυνσής του από τα τεκταινόμενα σε σχέση με την Συνθήκη και την εφαρμογή της ήταν επιζήμιο για τη Ρωσία, καθώς οι Τούρκοι απαλλαγμένοι από το άγρυπνο βλέμμα του μπορούσαν ανεμπόδιο να συνταχθούν με τις επιταγές των άλλων Δυνάμεων και όσων εκείνες υπαγόρευαν σε βάρος των συμφερόντων της Ρωσίας. Συνάμα υπογραμμίζει με απογοήτευση ότι στην Πετρούπολη θεωρούσανε μη ικανοποιητική τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου για το ρωσικό λαό, καθώς δεν αντιμετώπιζε με αρκετά ριζικό τρόπο το Ανατολικό Ζήτημα, αλλά και δεν αντιστοιχούσε στις τεράστιες θυσίες του ρωσικού λαού κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τονίζει μάλιστα ότι πολλοί δεν αναγνώρισαν τη σημασία της παρά μόνον όταν διάβασαν τα

λυσσαλέα δημοσιεύματα του ευρωπαϊκού τύπου εναντίον του εμπνευστή της και τα πρωτόκολλα του Συνεδρίου του Βερολίνου. Επανερχόμενος στις εξελίξεις μετά την επίσημη επικύρωση της Συνθήκης παραθέτει αναφορά της 29^{ης} Μαρτίου (π.ημ.) του ρώσου δραγουμάνου Ονού, όπου περιγράφεται μια δυσοίωνη για τη Ρωσία κατάσταση στην Κωνσταντινούπολη: ανασυγκρότηση των τουρκικών στρατευμάτων και εκπαίδευσή τους, ψυχραιμία από την πλευρά της ηγεσίας και συντονισμός της με τις διαθέσεις της Μ. Βρετανίας, ενδοτικότητα από πλευράς του ρωσικού Γενικού Αρχηγείου, ανησυχία για την εγγύτητα των τουρκο-βουλγαρικών συνόρων με την οθωμανική πρωτεύουσα κ.ο.κ. Με απογοήτευση περιγράφει όσα έγιναν μετά την αναχώρησή του για τη Ρωσία και έδειχναν ότι οι οδηγίες και οι προειδοποιήσεις του αγνοήθηκαν εντελώς. Παραθέτει επίσης αναφορά του Νόβικοβ από την Αυστρία, στην οποία ο τελευταίος μεταφέρει τη δυσφορία της Βιέννης για τις 'απαράδεκτες' διαστάσεις της Βουλγαρίας. Μ' αυτήν την αφορμή επικρίνει τη συστηματικά εχθρική στάση της Αυστροουγγαρίας ακόμη και μετά τη σύναψη της σύμβασης της 3^{ης} Ιανουαρίου του 1877. Παρουσιάζει τη διμερή –ρωσοαυστριακή- επικοινωνία των δύο τελευταίων ετών και κυρίως μετά την πτώση της Πλέβνας και αποδίδει σε αυστριακές απαιτήσεις το χαρακτηρισμό της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ως 'προκαταρκτικής'. Σε μια αναδρομική επίσης αφήγησή του εκθέτει τις κινήσεις του ρωσικού Υπουργείου Εξωτερικών που θεωρεί ότι υπήρξαν καθοριστικές για τις περαιτέρω εξελίξεις. Παραθέτει για παράδειγμα απόρρητο σημείωμα που είχε αποστείλει ο Γκορτσακόβ στους διαπιστευμένους στις ευρωπαϊκές αυλές διπλωμάτες μετά την έναρξη των διαπραγματεύσεων στην Αδριανούπολη, με το οποίο αποσαφήνιζε στους υποτιθέμενους συμμάχους τις προθέσεις, τους στόχους και το σκεπτικό

των όρων που θα συμπεριελάμβανε η προκαταρκτική Συνθήκη ειρήνης για ζητούμενα όπως ο βαθμός αυτονόμησης της Βουλγαρίας, οι ενστάσεις κυβερνήσεων σχετικά με την αναγκαιότητα δημιουργίας μιας μεγάλης αυτόνομης Βουλγαρίας, την προσωρινή κατοχή της Βουλγαρίας από ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις, το θέμα των αποζημιώσεων και το συναρτώμενο μ' αυτές θέμα της Βεσσαραβίας, το ζήτημα των Στενών και τη μοίρα της Κωνσταντινούπολης, για την οποία (ο Γκορτσακόβ) θεωρούσε επισφαλές να ανακηρυχθεί 'ελεύθερη πόλη'. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι την 11^η Μαρτίου (π.ημ.) έλαβε εντολή από τον τσάρο, που είχε στο μεταξύ συνειδητοποιήσει την ασυνεπή στάση της Βιέννης, να μεταβεί επειγόντως στη Βιέννη και να διασαφηνίσει το συντομότερο τι αφορούσαν οι διαμαρτυρίες της και από πού προέκυπταν, αφού προηγουμένως θα ελάμβανε αναλυτική και πλήρη ενημέρωση από τον Γκορτσακόβ σχετικά με επίσημες ή μυστικές επαφές και συνεννοήσεις Ρωσίας - Αυστροουγγαρίας την τελευταία διετία. Σημειώνει μάλιστα ότι πολλές από αυτές τις συνεννοήσεις και συμφωνίες δεν είχαν τεθεί ποτέ υπόψη του μέχρι τότε, όπως λ.χ. η συνάντηση του Νόβικοβ με τον Αντράσσυ και τον Στάλμπεργκ (πρεσβευτή της Γερμανίας στη Βιέννη) την 22^α Φεβρουαρίου (π.ημ.) / 6^η Μαρτίου (ν.ημ.) του 1878 όπου παρουσιάζονταν αναλυτικά οι ενστάσεις του Αντράσσυ σχετικά με τους όρους της Συνθήκης. Εν συνεχεία αναφέρεται στους διπλωματικούς διαξιφισμούς μεταξύ Μ. Βρετανίας και Ρωσίας στα τέλη Μαρτίου του 1878, στο πλαίσιο των οποίων ο Γκορτσακόβ έδινε σχεδόν απολογητικές διευκρινίσεις αναφορικά με τα προβλεπόμενα από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, κατά των οποίων είχε καταφερθεί σε επιστολή του ο Σαλίσμπερυ. Επικαλούμενος βέβαια προηγηθείσες συνθήκες και συνεννοήσεις εκτιμά την στάση της Βρετανίας τη στιγμή εκείνη

ακατανόητη, αν όχι απροσχημάτιστα υστερόβουλη. Παραθέτει το περιεχόμενο σημειώματός του προς τον Γκορτσακόβ μετά από εντολή του τελευταίου την 3^η / 15^η Απριλίου –βασισμένη σε ανησυχητικές αναφορές του Νέλιντοβ- να τον διαφωτίσει για ορισμένα θέματα. Στο σημείωμα αυτό τονίζει ότι η αναβλητικότητα και η αναποφασιστικότητα από την πλευρά των Ρώσων για τη δρομολόγηση της εφαρμογής των όρων της Συνθήκης έδινε το περιθώριο στην Πύλη να ανανήψει από τον πρότερο πανικό της και να προβάλλει πιο σθεναρή αντίσταση και κωλύματα στην εφαρμογή τους. Με αφορμή διαπιστώσεις για όσα ελάμβαναν χώρα το κρίσιμο εκείνο διάστημα (Άνοιξη – Καλοκαίρι) του 1878 καταθέτει την εκτίμησή του ότι δεν ήταν δυνατή η παραμονή του στη διπλωματική υπηρεσία και η περαιτέρω ενασχόλησή του με το θέμα της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, καθώς το γενικότερο κλίμα τόσο από πλευράς πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας όσο και διπλωματών έτεινε στο να χαμηλώσουν οι τόνοι των ρωσικών διεκδικήσεων, να συντονιστεί η Ρωσία με τις προθέσεις της Ευρώπης παραιτούμενη από τα συμφέροντά της και τη διεκδίκηση σημαντικής επιρροής στη Βαλκανική κ.λπ., πράγμα που εκφράστηκε ξεκάθαρα –όπως λέει- με την αποστολή του πρίγκιπα Ιμερετίνσκι από το Γενικό Αρχηγείο (ευρισκόμενο στον Άγιο Στέφανο) στην Πετρούπολη προκειμένου να επισπευθεί η απομάκρυνση του Ιγκνάτιεβ. Εν συνεχεία παραθέτει το επίσημο σημείωμα που συνέταξε κατ' εντολή του τσάρου για τον αντικαταστάτη του στην πρεσβεία της Κωνσταντινούπολης Α. Μπ. Λομπανόβ – Ροστόβσκι (Α. Β. Лобанов-Ростовский), όπου μεταξύ άλλων τονίζεται ότι αφ' ης στιγμής αντηλλάγησαν επίσημες επικυρώσεις της Συνθήκης έπρεπε να τεθούν σε εφαρμογή όλοι οι όροι, για τους οποίους δεν υπήρχε επιφύλαξη περαιτέρω εξέτασής τους και υπαγωγής τους σε ευρωπαϊκή συναινετική

απόφαση (όπως, άλλωστε, προέβλεπε και το διεθνές δίκαιο). Στο ίδιο σημείωμα αναφερόμενος σε αντιδράσεις που αναμένεται να συναντήσει ο νέος πρεσβευτής από την πλευρά των Ελλήνων κατά τη χάραξη των συνόρων της Βουλγαρίας του συστήνει να επικαλεστεί το 15^ο άρθρο της Συνθήκης, που προέβλεπε για τις επαρχίες με ελληνικό πληθυσμό *«ειδική οργάνωση με την εισαγωγή οργανικού νόμου παρόμοιου μ' αυτόν που θεσπίστηκε το 1868 στην Κρήτη, που θα λαμβάνει υπόψη τις επιθυμίες του τοπικού πληθυσμού και θα είναι προσαρμοσμένος στις τοπικές ανάγκες.»* Σημειώνει μάλιστα ότι η συγκεκριμένη διατύπωση *«παρέχει τη δυνατότητα αρκούντως ευρείας ερμηνείας, ώστε να επιτύχουν αρκετή αυτονομία. Θα εξαρτάται πλέον από την καλή διάθεση των Δυνάμεων να παράσχουν στους Έλληνες μια τέτοια τοπική οργάνωση που θα διασφάλιζε την ευημερία τους. Από την πλευρά μας εμείς ευχαρίστως θα συνταχθούμε με όλες τις προτάσεις που θα τείνουν προς την επίτευξη αυτού του στόχου.»*¹⁶³ Του διευκρινίζει ότι ο άμεσος στόχος είναι να καθησυχάσουν τους Έλληνες και να αμβλύνουν κατά το δυνατόν την υφιστάμενη εχθρότητα μεταξύ αυτών και των Βουλγάρων, συμβουλεύοντάς τον μάλιστα να *«εκμεταλλευτεί το εντυπωσιακά ευμετάβολο του χαρακτήρα των Ελλήνων»* επιστρατεύοντας γενικόλογες υποσχέσεις για το μέλλον. Του επισημαίνει μάλιστα ότι μπορεί πλέον προς την κατεύθυνση της ομαλοποίησης των σχέσεων να υποστηρίξει την άρση του εκκλησιαστικού σχίσματος επικαλούμενος το γεγονός ότι η Εξαρχία έχει πλέον συνδεθεί με μια ηγεμονία με σαφώς καθορισμένη εδαφική επικράτεια κ.λπ., πράγμα που της δίνει τη δυνατότητα να αντιμετωπιστεί όπως και οι λοιπές αυτοκέφαλες εκκλησίες (Ρωσίας, Ελλάδας, Ρουμανίας). Ολοκληρώνει εν συνεχεία την παρουσίασή του σχετικά με την κατάσταση που διαμορφώθηκε το διάστημα εκείνο με τη διαπίστωση ότι η δραστηριότητα της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη τον Απρίλιο του 1878 έδειχνε ότι προφανώς ο αντικαταστάτης του κάθε άλλο

¹⁶³ Ο.π., σ. 357.

παρά συµμεριζότανε τις απόψεις και τις προτεραιότητες του προκατόχου του όσον αφορά τις σχέσεις µε την Πύλη και τους χριστιανούς της Ανατολής, αλλά και τα ρωσικά –ηθικά και υλικά- συµφέροντα.

Γ.4. ПОСЛЕ САН СТЕΦАНО [ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΣΤΕΦΑΝΟ]: ΟΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕВ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΤΟΥ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ.

Το κείμενο¹⁶⁴ αυτό που επίσης κυκλοφόρησε το 1916 από το τυπογραφείο του Α. Σ. Σουβόριν (Α. С. Суворин) «Новое Время», επιμελημένο και σχολιασμένο από τον Α. Α. Μπασμάκοβ, αποτελεί τη συνέχεια των απομνημονευμάτων του Ιγκνάτιεβ που αναφέρονται στις επίσημες διεθνείς πράξεις µε τις οποίες συνδέθηκε η λήξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-78 και είναι αυτό µε το οποίο ολοκληρώνεται ο κύκλος των καταγεγραµµένων αναµνήσεων του σχετικά µε τα γεγονότα πριν και αµέσως µετά τον πόλεµο αυτό. Βέβαια ο ίδιος ούτε συµμετείχε στις εργασίες του Συνεδρίου ούτε είχε άµεση, επίσηµη και διεξοδική ενηµέρωση για όσα ελάμβαναν χώρα κατά τη διεξαγωγή του. Η πληροφόρηση που διαθέτει προέρχεται από την αλληλογραφία του µε συναδέλφους από το διπλωµατικό σώµα και το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών, από συναδέλφους του διπλωµάτες άλλων χωρών µε τους οποίους είχε το επόµενο διάστηµα µη επαγγελµατική επικοινωνία κ.λπ. Έτσι η παρουσίασή του εστιάζεται κυρίως σε όσα προηγήθηκαν της Σύγκλησης του Συνεδρίου, όπου είχε προσωπική συµµετοχή, και στα αποτελέσµατά του, αλλά και σε κρίσεις και διαπιστώσεις σχετικά µε αστοχίες και εσφαλµένες επιλογές της ρωσικής πλευράς που κατά την

¹⁶⁴ Игнатъев Н. П., *После Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатъева*, Πετρούπολη, Εκδ. Α. С. Суворина «Новое время», 1916.

άποψή του επέτρεψαν μια ταπεινωτική για τη Ρωσία αναθεώρηση της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου.

Ξεκινά με την επίσκεψή του στη Βιέννη στα μέσα Μαρτίου του 1878 μετά από εντολή του τσάρου, προκειμένου να διευκρινιστούν οι αυστροουγγρικές απαιτήσεις και επισημαίνει ότι η αδυναμία αμοιβαίας «κατανόησης» μεταξύ των δύο χωρών εδραζότανε στην υιοθέτηση αντιτιθέμενων οπτικών και στη σύγκρουση συμφερόντων, αλλά και στις ασαφείς διατυπώσεις της σύμβασης της 3^{ης} Ιανουαρίου του 1877 που επέτρεπαν κατά βούληση ερμηνείες. Καταγράφοντας συγκεκριμένα περιστατικά που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια των συνομιλιών που είχε στη Βιέννη επιχειρεί να καταδείξει την υστεροβουλία, την κακόβουλη προσέγγιση, την ανειλικρίνεια του Υπουργού Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας, αλλά και τη μετριοπαθέστερη στάση του βασιλιά της, Φραγκίσκου Ιωσήφ. Αποδίδει την εχθρότητα του αυστροουγγρικού Υπουργείου Εξωτερικών α) στις προσωπικές φιλοδοξίες του κόμη Αντράσσυ και β) στην προσπάθεια προώθησης των συμφερόντων της Βιέννης στη Βαλκανική. Παραθέτει συνοπτική τηλεγραφική αναφορά του προς τον Γκορτσακόβ για την έκβαση των συνομιλιών που είχε με τον Φραγκίσκο Ιωσήφ και τον κόμη Αντράσσυ, αλλά και την αναλυτική εμπιστευτική αναφορά του προς το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών όπου εξηγεί διεξοδικά το πόσο καίριας σημασίας ήταν για τη Βιέννη ο επανακαθορισμός των συνόρων των υπό διαμόρφωση σλαβικών χωρών της Βαλκανικής προκειμένου να διασφαλιστούν οι οδοί επικοινωνίας της Αυστροουγγαρίας με τη Θεσσαλονίκη. Σχολιάζει μάλιστα τόσο το ότι ο κόμης Αντράσσυ προσπαθώντας να γίνει πειστικότερος ή πιεστικότερος προς τον ίδιο (τον Ιγκνάτιεβ) επικαλούνταν διαρκώς το ενδεχόμενο σχηματισμού αντιρρωσικού ευρωπαϊκού συνασπισμού και πολέμου κατά

της Ρωσίας, όσο και το ότι η πολιτική της Βιέννης έτεινε στο να μεταστρέψει προς όφελος της Αυστροουγγαρίας όλα τα πλεονεκτήματα που αποκόμισε η Ρωσία με τον πόλεμο και τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου. Σημειώνει ότι λίγο πριν την αναχώρησή του από τη Βιέννη αντηλλάγησαν αμοιβαίες διαβεβαιώσεις για το αβάσιμο των φημολογούμενων στρατιωτικών εκατέρωθεν προετοιμασιών.

Διαπιστώνοντας βέβαια τη ριζική διάσταση θέσεων, αναγνωρίζει ότι αν δεν καθίστατο δυνατή η αντικατάσταση του Υπουργού Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας, η ρωσική πλευρά θα ήταν αναγκασμένη να προχωρήσει σε αναδιαπραγμάτευση κάποιων όρων και υποχωρήσεις προς την Αυστροουγγαρία, καθώς η τελευταία εξελάμβανε ως ασφαλέστερο μέσο προώθησης των προς τον νότο συμφερόντων της τη διεξαγωγή Συνεδρίου. Επισημαίνει ότι μεγάλη σημασία απέδιδε η Βιέννη στην προσάρτηση της Βοσνίας - Ερζεγοβίνης, καθώς και τη συρρίκνωση της έκτασης του Μαυροβουνίου, μιας και η επέκτασή του με βάση της Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου θα συνεπαγότανε περιπλοκές στη χάραξη σιδηροδρομικής γραμμής που θα εξασφάλιζε την επικοινωνία Αυστρίας - Αιγαίου. Παρουσιάζει ακολούθως τις ενστάσεις - διεκδικήσεις της Αυστροουγγαρίας αναφορικά με τη Σερβία, τη Βουλγαρία κ.ο.κ. και σημειώνει ότι κάποιες αξιώσεις, όπως λ.χ. το ανατολικό σύνορο Βουλγαρίας, στοχεύανε στο να κερδίσει η Βιέννη τη συναίνεση της Μ. Βρετανίας για υλοποίηση των σχεδίων της σχετικά με τη Βοσνία - Ερζεγοβίνη. Συνεχίζοντας σημειώνει ότι μετά την επάνοδό του στην Πετρούπολη και την αναφορά του προς τον τσάρο, όπου φαινότανε τα σφάλματα της μέχρι τότε ρωσικής πολιτικής, η αντιπάθεια προς το άτομό του ενέτεινε τις προσπάθειες απομάκρυνσής του. Παραθέτει επίσης υπόμνημα του (της 15^{ης}/ 27^{ης} Μαρτίου του 1878) προς τον τσάρο και το

Υπουργείο Εξωτερικών, όπου καταγράφονται οι δηλώσεις και οι προτάσεις του κόμη Αντράσσυ που εν πολλοίς ανέτρεπαν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (κατάληψη Βοσνίας - Ερζεγοβίνης από την Αυστρία, διαμελισμός Βουλγαρίας κ.λπ.). Τις προτάσεις βέβαια αυτές τις περιγράφει ως απαράδεκτες καθώς η Αυστροουγγαρία θα γινότανε έτσι άμεσα και μακροπρόθεσμα ο αποδέκτης όλων των πλεονεκτημάτων που κερδήθηκαν από τη Ρωσία με τόσες θυσίες κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ειδικότερα, σχετικά με την ξεκάθαρη πρόθεση της Βιέννης να μην δεχθεί μια τόσο εκτεταμένη Βουλγαρία (παρά ή διαμελισμένη, ή με νότιο σύνορο τον Αίμο) και τις αντίστοιχες ενστάσεις της Μ. Βρετανίας με το πρόσχημα ότι μια τόσο μεγάλη Βουλγαρία καθιστά επισφαλή τα ελληνικά συμφέροντα στην περιοχή, προτείνει -στο υπόμνημά του- ότι θα μπορούσε παράλληλα να συμφωνηθεί η παραχώρηση όλων των νησιών του Αιγαίου, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας στο Ελληνικό Βασίλειο. Αναφερόμενος και σε άλλες επαφές που είχε ευρισκόμενος στη Βιέννη σημειώνει την πρόταση που του έγινε για παροχή υποστήριξης από τις ΗΠΑ σε περίπτωση αγγλο-ρωσικού πολέμου, την επίσκεψη του εκπροσώπου των Κρητών Παρθενίου Κελαϊδή κ.λπ. Παρουσιάζει εν συνεχεία αναφορά του προς τον τσάρο, όπου καταθέτοντας τις απόψεις του για τα αυστρουγγρικά αιτήματα περί διχοτόμησης της Βουλγαρίας, περί του επανακαθορισμού των συνόρων της, περί της μείωσης της διάρκειας παραμονής των ρωσικών στρατευμάτων στη Βουλγαρία, περί των εκτάσεων που σκόπευε να καταλάβει η Αυστροουγγαρία σε Ερζεγοβίνη και Μαυροβούνιο κ.λπ. εξηγεί ότι τα αιτήματα αυτά εξυπηρετούσαν θεωρητικά τη διασφάλιση των εμπορικών οδών προς το Αιγαίο, ουσιαστικά όμως αποσκοπούσαν στο να περικυκλωθούν από την Αυστρία τα εδάφη της Σερβίας και του Μαυροβουνίου και να περιέλθουν

σταδιακά υπό τον απόλυτο έλεγχο της. Αποδοκιμάζει παρεμπιπτόντως την εσπευσμένη ενδοτικότητα του ρώσου επιτετραμμένου στη Βιέννη, Γιε. Π. Νόβικοβ, αναφορικά με τα ζητήματα αυτά, όπως αυτή προβάλλει μέσα από το περιεχόμενο των τηλεγραφημάτων που ο τελευταίος έστειλε καθημερινά στην Πετρούπολη στις αρχές Απριλίου του 1878. Σχολιάζει επίσης συνομιλίες που είχε το ίδιο διάστημα με τον Βίσμαρκ ο ρώσος πρεσβευτής στο Βερολίνο, Π. Π. Ουμπρί (P. P. Ubril), κατά τις οποίες ο γερμανός καγκελάριος φέρεται να υποστηρίζει ότι οι αιτούμενες από τη Βιέννη αλλαγές στη διαμόρφωση των συνόρων δεν ήταν τόσο υπερβολικές, ώστε να προκαλούν τόσο επίμονες και οξείες αντιπαραθέσεις. Παραθέτει ακόμη το σημείωμα που υπέβαλε στον τσάρο αναφορικά με τις τοποθετήσεις του Βίσμαρκ, στο οποίο εξέθετε το πώς θα μπορούσαν να έχουν τις λιγότερες δυνατές απώλειες από υποχωρήσεις και τροποποιήσεις, στις οποίες όπως φαινότανε θα ήταν αναπόφευκτο να προβούν. Σημειώνει ότι η διπλωματική επικοινωνία των ημερών εκείνων έδειχνε ότι εν όψει του Συνεδρίου Γερμανοί και Άγγλοι προτιμούσαν διμερείς προκαταρκτικές διαπραγματεύσεις. Σχολιάζει βέβαια ότι οι ρώσοι διπλωμάτες προφανώς δε συμεριζότανε το δικό του πάθος για την υποστήριξη της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου, καθώς κάτι τέτοιο θα απαιτούσε σκληρές, επίμονες και μακρές διαπραγματεύσεις. Επισημαίνει βέβαια ότι αυτήν την τάση ενδοτικότητας και συντονισμού με τις επιδιώξεις των ευρωπαϊκών Δυνάμεων δεν την ενστερνιζότανε η ρωσική ηγεσία στο σύνολό της. Ενδεικτικά παραθέτει σημείωμα που είχε λάβει προ του πολέμου από τον Κ. Π. Πομπεντονόστσεβ,¹⁶⁵ όπου μεταξύ άλλων

¹⁶⁵ Константин П. Победоносцев: ηγετική φυσιογνωμία της συντηρητικής παράταξης της ρωσικής ηγεσίας, σύμβουλος του Υπουργείου Δικαιοσύνης και μέλος της Συγκλήτου, ο στενότερος σύμβουλος του επόμενου τσάρου, Αλεξάνδρου του ΙΙΙ. Βλ. στο σχετικό λήμμα της *Большая Советская Энциклопедия* στον ιστότοπο АКАДЕИМК, στην

αναφέρονται τα εξής: «Όλες οι ειδήσεις από τη Βιέννη υποστηρίζουν σθεναρά τις φήμες για συναφθείσα ήδη συμφωνία να παραδοθούν στη διάθεση της Αυστρίας η Βοσνία, η Ερζεγοβίνη, η Παλαιά Σερβία και η Τουρκική Κροατία.¹⁶⁶ Αυτό το τελευταίο απομεινάρι καθολικισμού τείνει βέβαια προς την Κροατία με τον επίσκοπό της τον Στροσμάγιερ. Αλλά η Βοσνία, η Ερζεγοβίνη και η Παλαιά Σερβία, Ορθόδοξες στο μεγαλύτερο μέρος τους και που χωρίς αυτές ούτε η Σερβία ούτε το Μαυροβούνιο δεν έχουνε κανένα μέλλον, από την τουρκική υποτέλεια θα περάσουν σε μια χειρότερη, στην ηθική υποτέλεια της Αυστρίας και του Πάπα» και παρακάτω : «Το ρωσικό αίμα, το ρωσικό χρήμα και στο σύνολό του το ανιδιοτελές ρωσικό ανδραγάθημα της Ρωσίας θα συντελεστεί για το συμφέρον της Αυστρίας, για να προσαρτηθούν σ' αυτήν και τη Ρωμαϊκή Κουρία τρεις Ορθόδοξες σλαβικές επαρχίες και να καταστραφεί όλο το μέλλον των Ορθοδόξων εκείνων ηγεμονιών που ξεκίνησαν τον αιματηρό αγώνα».¹⁶⁷ Παραθέτει αναφορά του Νέλιντοβ των αρχών Απριλίου, όπου περιγράφεται η αξιοθρήνητη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η Ρωσία, αδυνατώντας ν' απαιτήσει εφαρμογή των ορών της Συνθήκης από την Πύλη, η οποία αφενός αντιλαμβανόταν τη διπλωματική απομόνωση της Ρωσίας και αφετέρου ευελπιστούσε στην υποστήριξη των άλλων Δυνάμεων. Συνεχίζοντας σημειώνει ότι όταν του ζητήθηκε από τον Γκορτσακόβ να διατυπώσει την άποψή του για το εύρος και το περιεχόμενο των υποχωρήσεων στις οποίες θα μπορούσαν να προβούν, απάντησε κατηγορηματικά ότι δεν ήταν διατεθειμένος να συμβάλει στο να ακυρωθεί το περιεχόμενο μιας Συνθήκης, για την οποία τόσο αγωνίστηκε και μόχθησε, αλλά προκειμένου να βρεθεί μια λιγότερο επαχθής λύση πρότεινε στον Γκορτσακόβ να ζητήσει τη μεσολάβηση της Γερμανίας και της Ιταλίας για την διευθέτηση της ρωσο-αυστριακής και της αγγλο-ρωσικής αντιπαλότητας αντίστοιχα. Παραθέτει επίσης σημείωμα που απηύθυνε προς το Υπουργείο Εξωτερικών όταν του

<http://dic.academic.ru/searchall.php?SWord=%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%88&from=ru&to=xx&submitFormSearch=%D0%9D%D0%B0%D0%B9%D1%82%D0%B8&stype=0> .

¹⁶⁶ Αναφέρεται σε εδάφη κατοικούμενα από Κροάτες, τα οποία υπαγότανε διοικητικά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

¹⁶⁷ Игнатъев Н. П., *После Сан-Стефано*, σ. 68.

παρουσίασαν τις αγγλικές απαιτήσεις στις οποίες ήταν δεδομένο ότι θα υπαναχωρούσαν, για το πώς θα μπορούσαν να αμβλυνθούν οι αρνητικές για τη Ρωσία συνέπειες από τις υποχωρήσεις αυτές. Ακολούθως παρουσιάζει το περιεχόμενο διεξοδικής αναφοράς του για δυνητικούς, αξιόπιστους τρόπους καταβολής και αποπληρωμής των πολεμικών αποζημιώσεων (μέσω ευρωπαϊών πιστωτών, μέσω μεταβίβασης μεγάλου μέρους των προσόδων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην κυριότητα της Ρωσίας κ.ά) βασιζόμενος σε προτάσεις που του είχαν τεθεί υπόψη. Συνεχίζοντας την αφήγηση για όσα έλαβαν χώρα μετά τα μέσα Απριλίου του 1878 αποδίδει τον ορισμό του Σουβάλοβ ως 2^{ου} πληρεξουσίου για το Συνέδριο α) στις πολύ καλές σχέσεις του τελευταίου με τον Βίσμαρκ και στην επιστολή του Σουβάλοβ περί κατηγορηματικών αντιρρήσεων του Μπήκονσφιλντ για την υποψηφιότητα του Ιγκνάτιεβ. Παραθέτει διεξοδικά τις απαιτήσεις της Ρουμανίας επισημαίνοντας την εχθρική και διπρόσωπη στάση της έναντι της Ρωσίας όπως εκφράστηκε μέσα από την ρουμανοαυστριακή προσέγγιση. Επανέρχεται επανειλημμένα στο αίτημα της Αυστρίας για δημιουργία δύο χωριστών ηγεμονιών και όχι απλώς διχοτομημένης Βουλγαρίας σχολιάζοντας το πού κατέτεινε η υλοποίησή του. Σημειώνει πάντως ότι η τοποθέτησή του περί του ζητήματος αυτού ήταν μια από τις τελευταίες παρεμβάσεις αναφορικά με τη διπλωματική διαχείριση των ζητημάτων που ανέκυπταν από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, καθώς από τη 15^η Απριλίου (π.ημ.) σταμάτησαν να του κοινοποιούν τη διπλωματική σχετική αλληλογραφία και να ζητούν την άποψή του.

Αναφερόμενος γενικά στις εργασίες του Συνεδρίου σχολιάζει ότι στη διάρκειά του συνεχώς αυξανόταν οι απαιτήσεις Μ. Βρετανίας και Αυστροουγγαρίας διευκρινίζοντας ότι αντλούσε σχετική ενημέρωση από

επιστολές του Γκιρς και του Νέλιντοβ. Αναφέρεται με απαξιωτικό ύφος στη στάση τόσο των εκπροσώπων των άλλων Δυνάμεων, όσο και αυτών της Ρωσίας, στον οποίων την ανικανότητα και την άγνοια επιρρίπτει την ευθύνη για την πλήρη αναθεώρηση της Συνθήκης, την ακύρωση όλων ουσιαστικά των θετικών για τη Ρωσία όρων της, αλλά και την εισαγωγή νέων επιβαρυντικών ρυθμίσεων. Συνοψίζοντας περί των αποτελεσμάτων του Συνεδρίου του Βερολίνου γράφει: *«Η κατάληξη του Συνεδρίου του Βερολίνου επιβεβαίωσε αυτό που είχα προβλέψει και για το οποίο είχα προειδοποιήσει από την περίοδο της επίσκεψής μου στη Βιέννη: η αλλαγή των συνόρων της Βουλγαρίας και οι υποχωρήσεις μας ήταν απαραίτητες στην Αυστρία και την Αγγλία κυρίως για να εξουδετερωθεί η δική μας υπεροχή στη Βαλκανική χερσόνησο και για να απαιτηθούν από την Τουρκία, δίκη αποζημίωσης για την υποστήριξη των υποτιθέμενων συμφερόντων της, η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη για την Αυστρία, και η Κύπρος και το δικαίωμα να κάνει κουμάντο στις περιοχές με αρμενικό πληθυσμό για τη Μεγάλη Βρετανία.»*.¹⁶⁸ Εν συνεχεία, αναφέρεται σε συζητήσεις που είχε με διπλωμάτες της Ιταλίας, της Γαλλίας και της Γερμανίας μετά το Συνέδριο, οι οποίοι του μετέφεραν την εικόνα που είχαν σχηματίσει για προσυμφωνημένη μεταξύ Ρωσίας αφενός και Αυστρίας και Αγγλίας αφετέρου ανατροπή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Σχολιάζει μάλιστα ότι οι ρώσοι πληρεξούσιοι επιστρέφοντας στην Πετρούπολη παρουσίασαν με ασαφή και ωραιοποιημένο τρόπο στον τσάρο την έκβαση του Συνεδρίου. Παράλληλα, όμως, περιγράφει και τη συντριβή και τη λύπη του τελευταίου, από τον οποίο οι ρώσοι διπλωμάτες, επισείοντας την απειλή ενδεχόμενου πολέμου με αντιρρωσικό ευρωπαϊκό συνασπισμό, εκμαιεύανε την έγκρισή του για διαδοχικές υποχωρήσεις. Σημειώνει μάλιστα πως ο τσάρος του ζήτησε να συντάξει αναλυτική έκθεση όπου θα αποσαφηνιζότανε πλήρως οι διαφορές μεταξύ των όσων οριζότανε στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου

¹⁶⁸ Ό.π., σ. 99.

και όσων είχαν αποφασιστεί στο Συνέδριο του Βερολίνου, της οποίας τις βασικές διαπιστώσεις παρουσιάζει στο κείμενό του. Κλείνοντας αυτόν τον κύκλο απομνημονευμάτων εξετάζει τις εξελίξεις αυτές στην βαλκανική-ανατολική πολιτική της Ρωσίας στο γενικότερο πλαίσιο και τη διαχρονία της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής επισημαίνοντας ότι: *«Πραγματικά, όλα τα δεινά που έπληξαν τη Ρωσία την εποχή του Κριμαϊκού και Ανατολικού πολέμου προέρχονται κυρίως από το ότι κυνηγούσαμε ευρωπαϊκές συμμαχίες και από τη δουλοπρεπή λατρεία μας για την Ευρώπη. Το Υπουργείο Εξωτερικών φανταζότανε ότι εμείς μπορούμε να είμαστε αλληλέγγυοι στην Ανατολή με τα ευρωπαϊκά συμφέροντα, ότι υποχρεούμαστε να τα διαφυλάττουμε ενεργώντας μεγαλόψυχα με ανυστερόβουλη απάθεια, χάνοντας από τον ορίζοντά μας τον δικό μας ιστορικό στόχο και παραγκωνίζοντας τα ζωτικά μας συμφέροντα.»*¹⁶⁹ Και εν κατακλείδι σημειώνει: *«Η Ρωσία έχει απολέσει πολλές ευνοϊκές ευκαιρίες για περιφρούρηση των αμετάβλητων συμφερόντων της στην ανατολή, έχει αφήσει πολύ χρόνο να χαθεί και έκανε πολλές μάταιες θυσίες· αρκεί όμως να έχουμε συνειδητοποιημένη πολιτική και σκληρή ηγεσία και θα εμφανιστούν νέες ευκαιρίες. Σύμμαχός μας και φίλος μας στην Ευρώπη μπορεί να θεωρηθεί εκείνος μόνον, του οποίου τα ουσιαστικά συμφέροντα δεν αντιφάσκουν με τα δικά μας, ο οποίος θα μπορέσει σε δεδομένη στιγμή να μας συνδράμει συνειδητά, ή ακόμη κι ασυναίσθητα, να προσεγγίσουμε ευνοϊκή επίτευξη του ιστορικού μας στόχου: απόκτηση των Στενών, κυριαρχία στην Βασιλεύουσα και απελευθέρωση και συνένωση υπό ρωσική ηγεσία των Σλάβων πάνω στα ερείπια της Τουρκίας και της Αυστρίας.»*¹⁷⁰

Παρακολουθώντας κανείς τα σχόλια, τις κρίσεις και τις επισημάνσεις που κατατίθενται στα κείμενα αυτά σχετικά με τους προσανατολισμούς, τις προτεραιότητες και τις συνέπειες των επιλογών της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής στη Βαλκανική, αντιλαμβάνεται γιατί βγήκαν από την αφάνεια και δημοσιεύτηκαν μετά την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν ετίθοντο πλέον υπό διακύβευση και επαναδιαπραγμάτευση πολλά από τα ζητήματα που είχαν τεθεί επ' ευκαιρία του ρωσο-τουρκικού πολέμου του 1877-1878 (βλ. πίνακας 2 και ενότητα Δ.)

¹⁶⁹ Ό.π., σ. 106.

¹⁷⁰ Ό.π., σ. 109.

Δ. ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1875-1878.

Ο ρώσος διπλωμάτης Ν. Π. Ιγκνάτιεβ εμφανίζεται ως μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, όχι μόνον γιατί όσοι έγραψαν γι' αυτόν εμφορούνται από εντελώς διαφορετικά κίνητρα, αισθήματα, ιδέες, οπτικές και απόψεις για τα ζητήματα της ρωσικής εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής, αλλά και επειδή οι ίδιες οι επιλογές, οι ενέργειες και οι καταγεγραμμένες απόψεις του δεν ακολουθούν σταθερή πρόσδεση σε κάποια ιδεολογικο-πολιτική πλατφόρμα.¹⁷¹ Τα μόνα ενδεχομένως στοιχεία που σταθερά συνοδεύουν τις αφηγήσεις περί του βίου και της δράσης του είναι η 'πανσλαβιστική' διάσταση των προσανατολισμών του και ο αδιαπραγμάτευτος πατριωτισμός του. Βέβαια, κάθε αξιοσημείωτη προσωπικότητα διαμορφώνεται μέσα στα συμφραζόμενα τα κοινωνικοπολιτικά, τα ιστορικά, τα ιδεολογικά, τα πολιτισμικά της εποχής και της περιοχής όπου έζησε και έδρασε και συχνά προσδιορίζεται από τις προτεραιότητες και τους στόχους που επιβάλλει η επαγγελματική του σταδιοδρομία. Επειδή πάντως θα ήταν παρακινδυνευμένο και επισφαλές στα πλαίσια της παρούσας εργασίας να κατατεθούν ισχυρισμοί περί της ιδεολογικής του συγκρότησης, συστράτευσης ή μη με ρεύματα και παρατάξεις κ.λπ. θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε ορισμένες

¹⁷¹ Βλ. Горинов М. М., ό.π., σσ.4-8 και MacKenzie D., ό.π., σσ. 681-703. Πβ. επίσης το χαρακτηριστικό τίτλο του άρθρου του Хорхордин В. Г. 'Реакционер или реформатор?' ['Αντιδραστικός ή μεταρρυθμιστής;'], στο *Силуэты минувшего*, Томск, 1996.

ασφαλέστερα διαγνώσιμες αντανακλάσεις στη συλλογιστική του, όπως αυτή κατατίθεται στα απομνημονεύματά του.

Η κοινωνική του προέλευση, το οικογενειακό του περιβάλλον, η αγωγή και η εκπαίδευση που έλαβε, η θητεία του στο στρατό και το διπλωματικό σώμα, οι επιστημονικές και τεχνολογικές πρόοδοι της εποχής του, οι κοινωνικές ανακατατάξεις της εποχής και της χώρας του, οι πολιτικές και πολιτειακές περιστάσεις και ιδέες που κυκλοφορούσαν, οι πολιτισμολογικές προσεγγίσεις και φιλοσοφικές αναζητήσεις των συγχρόνων του, οι οικονομικές συγκυρίες στη χώρα του και παγκοσμίως, οι αρχές και οι προτεραιότητες της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, την οποία επί μακρόν υπηρέτησε, άφησαν πιθανότατα το αποτύπωμά τους ή τον ιδιαίτερο 'φωτισμό' τους στον τρόπο που επεξεργαζότανε, παρουσίαζε και αποτιμούσε ή ερμήνευε τα γεγονότα της εποχής του.

Συγκεκριμένα η αριστοκρατική του καταγωγή, η εκπαίδευση και η ανατροφή του, οι οικογενειακοί δεσμοί με την τσαρική οικογένεια, όπως περιγράφονται στην ενότητα Β.1. του παρόντος καθιστούν αναμενόμενο τον πατριωτισμό και την αφοσίωση στο πρόσωπο του τσάρου και το θεσμό της μοναρχίας - απολυταρχίας που εκείνος ενσαρκώνει, στοιχεία που επανειλημμένα επανέρχονται και κατονομάζονται ρητά, όταν αναφέρεται σε κίνητρα και κριτήρια των επιλογών και των ενεργειών του.

Δ.1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΛΟΓΙΚΕΣ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ, ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΟΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΒΙΟ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ ΤΟΥ 19^{ου} αι.

Βέβαια η ρωσική (τσαρική - αυτοκρατορική) μοναρχία στη διάρκεια του 19^{ου} αι. και δη στη διάρκεια του βίου του Ιγκνάτιεβ εκφράστηκε και υπηρετήθηκε με διαφορετικούς τρόπους από τρεις διαδοχικούς τσάρους,

το Νικόλαο Ι, τον Αλέξανδρο ΙΙ (Τσάρο 'Ελευθερωτή') και τον Αλέξανδρο ΙΙΙ (Τσάρο 'Ειρηνοποιό') (βλ. εικ.7,8,9 και πίνακα 1) , εκ των οποίων με τους δύο τελευταίους ο Ιγκνάτιεβ είχε στενή συνεργασία, λόγω επαγγελματικού προφίλ και υπηρεσιακής θέσης.

Την εποχή του Νικολάου Ι (1825-1855) υπήρξε μια στροφή προς συντηρητικότερες μεθοδεύσεις με στόχο την ενδυνάμωση της προσωπικής εξουσίας του τσάρου: συγκεντρωτισμός, ενίσχυση και επέκταση γραφειοκρατίας και αστυνόμευσης, περιορισμός του ρόλου του Κρατικού Συμβουλίου και αύξηση των αρμοδιοτήτων της Αυτοκρατορικής Γραμματείας, ένταση της λογοκρισίας, αυξημένος έλεγχος στα εκπαιδευτικά ιδρύματα κ.λπ.¹⁷²

Επί Αλεξάνδρου ΙΙ (1855-1881) με δεδομένη την έντονη πλέον λαϊκή δυσφορία και τη διαπίστωση των αδυναμιών της χώρας -ιδίως μετά την ήττα στον Κριμαϊκό πόλεμο- που καθιστούν επιτακτική την ανάγκη αλλαγών υιοθετείται μια λιγότερο αντιδραστική τακτική στην άσκηση της εξουσίας και δρομολογούνται μεταρρυθμίσεις σε πολλούς τομείς του κρατικού βίου: στη διοίκηση, στη δικαιοσύνη, το στρατό, την εκπαίδευση, που διαπνέονται από κάπως πιο «προοδευτικό» πνεύμα (πβ. επί παραδείγματι τη χαλάρωση της λογοκρισίας, τα εκλεγμένα τοπικά συμβούλια κ.ά.), με κορυφαία στιγμή, βέβαια, αυτήν της κατάργησης της δουλοπαροικίας το 1861 (εξ ου και η προσωυμία «τσάρος ελευθερωτής»)¹⁷³.

Την εποχή του Αλεξάνδρου ΙΙΙ (1881 - 1894) που αναλαμβάνει τη ηγεσία μετά τη δολοφονία του πατέρα του, Αλεξάνδρου ΙΙ, η τσαρική εξουσία αναδιπλώνεται σε συντηρητικότερες επιλογές, καθώς μάλιστα η συσσωρευμένη επί δεκαετίες δυσφορία εντείνεται αθροιστικά μετά από

¹⁷² Βλ. *История России* (2009⁽³⁾), σσ. 200-222.

¹⁷³ Ό.π., σσ. 250-256.

τις αποτυχίες τόσο των αναποτελεσματικών μεταρρυθμιστικών προσπαθειών, αλλά και την απογοητευτική κατάληξη του ρωσοτουρκικού πολέμου. Εκδηλώνονται προσπάθειες περιφρούρησης του θεσμού της χωρίς περιορισμούς μοναρχίας, εκρωσισμού των απομακρυσμένων περιοχών της αυτοκρατορίας και διάδοσης της Ορθόδοξης πίστης, αυστηρότερου ελέγχου της εκπαίδευσης, γενίκευσης της λογοκρισίας και αποσόβησης οιασδήποτε ενδεχόμενης σύρραξης σε διεθνές επίπεδο, αλλά και εξέγερσης στο εσωτερικό.¹⁷⁴

Με τη μία ή την άλλη μορφή πάντως η επίσημη, κρατική ιδεολογία ήταν αυτή που εκπορευότανε από το τσαρικό, μοναρχικό καθεστώς και προσέβλεπε στην επιβεβαίωση και διαιώνισή του. Χωρίς να είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό και πόση έκταση ενστερνιζότανε τους προσανατολισμούς της, παρακολουθούμε ωστόσο τη σταθερή και αδιαπραγμάτευτη αφοσίωση του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ τόσο στο θεσμό όσο και στο πρόσωπο του εκάστοτε τσάρου.

Άλλωστε, στην τεράστια, πολυπολιτισμική, ισχυρή στο εξωτερικό και ανεκτική στο εσωτερικό Ρωσική Αυτοκρατορία ο κρατικός αυτοκρατορικός πατριωτισμός αποτελούσε μια συνεκτική πολιτική ιδεολογία.¹⁷⁵

Από τις αρχές του 19^{ου} αι., και κυρίως μετά τη νίκη της Ρωσίας στον Πατριωτικό Πόλεμο του 1812 εκδηλώνεται αυξημένο ενδιαφέρον για τη γνώση της ρωσικής ιστορίας ως σημαντικού συστατικού στοιχείου του εθνικού πολιτισμού (Ίδρυση Εταιρείας Ιστορίας και Αρχαιοτήτων, έκδοση μνημείων παλαιορωσικής γραμματείας, έκδοση πολύτομων έργων ρωσικής Ιστορίας κ.ο.κ.), και παρακολουθείται μια άνοδος της εθνικής αυτοσυνειδησίας που τροφοδοτείται από τον έντυπο διάλογο σχετικά με

¹⁷⁴ Ο.π., σσ. 257-258.

¹⁷⁵ Για το πώς διασταυρώνεται η ρωσική εθνική ιδέα με διάφορες εκδοχές του σλαβοφιλικού λόγου, με την επίσημη κρατική πολιτική, με τη ρωσική εξωτερική πολιτική κ.λπ., βλ. Διάλλα Ά., ό.π.. σσ. 17-67.

το μέλλον της Ρωσίας, τη θέση της στην Παγκόσμια Ιστορία κ.λπ., καθώς μάλιστα η επικοινωνία με την ευρωπαϊκή δύση επ' ευκαιρία του πολέμου αυτού αναδεικνύει μια αποκλίνουσα πορεία της Ρωσίας στον κοινωνικοπολιτικό βίο και μια υστέρηση στον οικονομικό, στρατιωτικό κ.ά. τομείς, διαπιστώσεις που θα οδηγήσουν σε ενστάσεις και αιτήματα σχετικά με το πολιτειακοκοινωνικό προφίλ της χώρας, (όπως η εξέγερση των Δεκεμβριστών το 1825), που σημειωτέον διατυπωνότανε και υποστηριζότανε κυρίως από μέλη της ρωσικής αριστοκρατίας. Η αμφισβήτηση του θεσμού της τσαρικής μοναρχίας κινητοποίησε την αντίδραση τόσο από μέρους συντηρητικών κύκλων που έσπευδαν να περιφρουρήσουν το απαραβίαστο του θεσμού, αλλά και από μέρους του νεοαναρρηθέντος τσάρου (Νικολάου Ι) που έλαβε σειρά μέτρων για την ενίσχυσή του. Μεταξύ άλλων νομοθετήθηκαν περιορισμοί που καθιστούσαν κλειστό, αυστηρά ταξικό το εκπαιδευτικό σύστημα. Μάλιστα, προκειμένου για την ιδεολογική θεμελίωση της ρωσικής μοναρχίας ο Υπουργός Εθνικής Παιδείας κόμης Σ. Σ. Ουβάροβ αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του στο Υπουργείο, το 1833, εισηγήθηκε τη θεωρία του «επίσημου εθνικού πνεύματος» που συνίστατο στον συγκερασμό τριών συστατικών: Μοναρχία, Ορθοδοξία, Εθνικό Πνεύμα, θεωρία που απηχούσε το ρομαντικό εθνικισμό της εποχής. Επρόκειτο για ιδέα που καλλιεργήθηκε από δημοσιολόγους και καθηγητές του Πανεπιστημίου της Μόσχας, προπαγανδίστηκε από τον τύπο και διέτρεχε το εκπαιδευτικό σύστημα για δεκαετίες γαλουχώντας πολλές γενιές με απόψεις περί πολιτισμικής ιδιοτυπίας της Ρωσίας, αναγκαιότητας του θεσμού της αυτοκρατορικής μοναρχίας κ.λπ.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Βλ. *История России (2009⁽³⁾)*, σσ. 222-232.

Από τις πρώτες δεκαετίες του 19^{ου} αι. αρχίζουν εξάλλου να διαμορφώνονται πολιτικοί προσανατολισμοί χωρίς αρχικά να εκπροσωπούνται από παρατάξεις με ξεκάθαρη οργανωτική δομή, ευρεία βάση και ακριβές περιεχόμενο, πράγμα άλλωστε που παρεμποδιζότανε από τα ισχύοντα απαγορευτικά και τιμωρητικά μέτρα. Σταδιακά, ωστόσο, κάποια κοινωνικοπολιτικά ρεύματα σκέψης καθίστανται διακριτά, για να εκφραστούν σαφέστερα και πιο συγκροτημένα κατά το β' μισό του 19^{ου} αι.: Συντηρητικοί, Φιλελεύθεροι, Ριζοσπάστες (Ριζοσπαστικοί Δημοκράτες). Κοινή τους προοπτική η πρόοδος, η ισχύς, το γόητρο της Ρωσίας. Οι Συντηρητικοί, απολογητές και στυλοβάτες του υφιστάμενου καθεστώτος, οι Φιλελεύθεροι εισηγητές και υπέρμαχοι μεταρρυθμίσεων αναγκαίων για την ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη της χώρας, οι Ριζοσπάστες, εκφραστές μιας αντιμοναρχικής ιδεολογίας, επικριτές της καθεστηκυίας κοινωνικοπολιτικής τάξης, με αιτήματα για κοινωνική δικαιοσύνη, εκδημοκρατισμό της διοίκησης κ.λπ. Από τις ομάδες των τελευταίων προέκυψαν σταδιακά και υποστηρικτές «προοδευτικότερων» πολιτικών προσανατολισμών, όπως ο ιδιότυπος κοινοτικός σοσιαλισμός του Α. Ι. Γκέρτσεν κ.λπ., που προϋπέθεταν ανατροπή του υπάρχοντος καθεστώτος κ.ο.κ.¹⁷⁷

Από το α' μισό του 19^{ου} αι. σημειώνεται επίσης μεγάλη ανάπτυξη της λογοτεχνίας και της γραμματείας γενικότερα, στοιχείο που συνετέλεσε καθοριστικά στο να χαρακτηριστεί ο αιώνας αυτός «χρυσός αιώνας» για το ρωσικό πολιτισμό. (Пушкин, Гоголь, Тургенев, Достоевский, Толстой, Лермонтов κ.ά.)¹⁷⁸. Η θεματολογία των κειμένων περιστρέφεται γύρω από τη ρωσική πραγματικότητα και τις θεμελιώδεις αρχές που προσδιορίζουν την περαιτέρω ανάπτυξη της χώρας και του λαού της,

¹⁷⁷ Ο.π., σσ. 222-257.

¹⁷⁸ [Πούσκιν, Γκόγκολ, Τουργκένιεβ, Ντοστογιέβσκι, Τολστόι, Λέρμοντοβ κ.ά.].

όπως τα ανθρωπιστικά ιδεώδη, η έννοια του πολίτη, το αίσθημα εθνικής αυτοσυνείδησης, η αναζήτηση κοινωνικής δικαιοσύνης, η θρησκευτικότητα, ο πατριωτισμός κ.λπ.¹⁷⁹ Εκδίδονται πολύτομα λεξικά για τη ρωσική και την εκκλησιαστική σλαβική, ενώ οι βάσεις για τη μελέτη της ιστορίας της ρωσικής γλώσσας έχουν τεθεί ήδη από το 18^ο αι. με το έργο του Μ. Β. Λομονόσοβ (М. В. Ломоносов). Το συγγραφικό έργο του τσέχου Ιωσήφ Ντομπρόβσκι (Иосиф Добровский), θεμελιωτή της Σλαβολογίας στα τέλη 18^{ου} - αρχές 19^{ου} αι., το οποίο ήταν πολύ γνωστό στη Ρωσία, έδωσε το έναυσμα για την ίδρυση πανεπιστημιακών εδρών Σλαβολογίας στα πανεπιστήμια της Πετρούπολης, της Μόσχας και του Καζάν ήδη από τη δεκαετία του 1840. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ντομπρόβσκι ήτανε ένας από τους εκπροσώπους της 'τσεχικής Αναγέννησης' που εκδηλώθηκε ως μια ιδιότυπη αντίδραση στην αντι-εθνικιστική και αντι-σλαβική πολιτική των Αψβούργων. Συνάμα κυκλοφορούν πολυσέλιδα λογοτεχνικά περιοδικά, βελτιώνεται η τυπογραφία και εμφανίζονται ιδιωτικά τυπογραφεία κ.ο.κ. Αναπτύσσεται επίσης πολύ η εθνογραφική έρευνα, η μελέτη του παραδοσιακού βίου, του λαϊκού πολιτισμού, της προφορικής δημιουργίας και η σχετική γνώση διαδίδεται -εκτός από τα πανεπιστήμια- και μέσα από τις εκδόσεις φορέων όπως η Ρωσική Γεωγραφική Εταιρεία κ.ά.¹⁸⁰

Κατά το β' μισό του 19^{ου} αι., μετά την ήττα στον Κριμαϊκό πόλεμο και τη διεθνή απομόνωση της Ρωσίας, καθώς οι ενδογενείς αδυναμίες της χώρας ήταν προφανείς και παραδεκτές απ' όλους και οι κοινωνικοί τριγμοί

¹⁷⁹ Όπως, μάλιστα, χαρακτηριστικά ανέφερε ο Μ. Γκόρκι (М. Горкий) «Στη Ρωσία κάθε συγγραφέας ήταν όντως και ξεκάθαρα ξεχωριστός, αλλά όλους τους συνέδεε μια επίμονη επιδίωξη: να κατανοήσουν, να αισθανθούν, να μαντέψουν το μέλλον της χώρας, τη μοίρα του λαού της, τον ρόλο της στη ζωή...». Βλ. *История русской литературы XI-XIX века*, (επιμ. Л. Громов, Александр Курилов), εκδ. «Владос», Μόσχα, 2000, τόμ. 2, σ. 209.

¹⁸⁰ Βλ. *История России (2009⁽³⁾)*, σσ. 242-246., Иванов В. В., *Историческая грамматика русского языка*, εκδ. Просвещение, Μόσχα, 1990⁽³⁾, σσ. 29-32, Чекмонас, В.Н. *Введение в славянскую филологию*, εκδ. «Mokslas», Βίλνιους, 1988, σσ. 260-265.

εντονότερα αισθητοί, ξεκινά άνωθεν (από την τσαρική ηγεσία και τις τάξεις των ευγενών, των υψηλόβαθμων αξιωματούχων και γραφειοκρατών, στελεχών του κρατικού μηχανισμού) μια σειρά μεταρρυθμιστικών μεθοδεύσεων και μια διαδικασία φιλελευθεροποίησης, που μεταξύ άλλων αντικατοπτρίστηκε στους τομείς της εκπαίδευσης και της διακίνησης ιδεών και πληροφοριών. Μέσα από το δημοσιολογικό διάλογο φαίνονται εναργέστερα διατυπωμένες και περισσότερο κατασταλαγμένες οι κοινωνικοπολιτικές απόψεις και προσανατολισμοί της εποχής εκείνης στη Ρωσία. Και ενώ παρατηρείται μια σύγκλιση των διαφορετικών ρευμάτων ως προς το αίτημα για αναμόρφωση της χώρας, η αργή και μάλλον ανεπιτυχής πορεία των μεταρρυθμίσεων όξυνε τις αντιπαραθέσεις. Οι Συντηρητικοί εμμένουν στη θεωρία του «επίσημου εθνικού πνεύματος» και της μοναρχίας ως βασικού πυλώνα της ρωσικής κρατικότητας, της Ορθοδοξίας ως βασικής συνιστώσας του πνευματικού της βίου, απαιτούν διατήρηση των προνομίων της αριστοκρατίας κ.λπ. Οι Φιλελεύθεροι επιζητούν κοινή με το δυτικό μοντέλο οδό ανάπτυξης της χώρας, εισαγωγή συνταγματικών αρχών, προώθηση των μεταρρυθμίσεων, ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας, κατάργηση ταξικών προνομίων, δηλώνοντας πρόθυμοι να συνεργαστούν με τον τσάρο, όπως φαίνεται από εισηγήσεις μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που του απευθύνουν. Οι ριζοσπάστες αναπτύσσουν αντικυβερνητική δράση τασσόμενοι κατηγορηματικά ενάντια στη μοναρχία και απαιτούν ριζική κοινωνικοπολιτική αναμόρφωση με βίαιες (επαναστατικές) μεθόδους. Υπήρχαν βέβαια και πιο προωθημένες προς την κατεύθυνση της ανατροπής της καθεστηκυίας τάξης απόψεις, αντιτιθέμενες στην καπιταλιστική ανάπτυξη, την κοινωνική αδικία κ.λπ., οι οποίες προωθούνταν όμως κυρίως από έντυπα

και οργανώσεις που εδρεύανε στο εξωτερικό αφού, οι εκπρόσωποι-εκφραστές τους διώκονταν, φυλακίζονταν, εκτοπίζονταν, καταδικαζότανε σε καταναγκαστικά έργα κ.ο.κ.¹⁸¹

Στη Ρωσία του 19^{ου} αι. με τα παραπάνω κοινωνικοπολιτικά ρεύματα διαπλέκονται κάποιες πολιτισμολογικές - φιλοσοφικές θεωρήσεις που καθώς συντάσσονται ή αντιτίθενται με τους εκάστοτε πολιτικούς προσανατολισμούς δημιουργούν ένα ποικιλόμορφο και μεταβαλλόμενο τοπίο κοσμοαντιλήψεων και οραμάτων. Πρόκειται για μια ιδεολογική διαμάχη που εκδηλώθηκε στα μορφωμένα στρώματα της ρωσικής κοινωνίας και συγκεκριμένα για την εκτεταμένη αντιπαράθεση Δυτικιστών (западники) και Σλαβοφίλων (славянофилы) που θέτουν στη βάση της αναζήτησης προοπτικών ανάπτυξης και ισχυροποίησης της χώρας ζητήματα πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού. Οι τοποθετήσεις τους αφορούσαν την ιστορική πορεία και την κοινωνικοπολιτισμική εξέλιξη της Ρωσίας. Οι Δυτικιστές υποστήριζαν ως πιο τελεσφόρα προοπτική την ανάπτυξη της χώρας εντός του ρεύματος του (δυτικο)ευρωπαϊκού πολιτισμού, προβάλλανε την ευρωπαϊκού περιεχομένου εκπαίδευση ως μόνη οδό εκσυγχρονισμού και αντιλαμβανότανε την ιδιότυπη ιστορική εξέλιξη της χώρας ως υστέρηση. Οι Σλαβόφιλοι από την άλλη υπερτονίζανε την ιδιοτυπία της ιστορικής εξέλιξης της Ρωσίας ως μοναδικό και αυθύπαρκτο παράδειγμα, αποτιμούσανε αρνητικά τις καπιταλιστικές δομές προσγράφοντάς τους την εξαθλίωση του λαού και την έκλυση των ηθών, αναγνωρίζοντας ωστόσο την αναγκαιότητας βιομηχανικής, τεχνολογικής και εμπορικής ανάπτυξης. Εξιδανικεύανε την προ του Μ. Πέτρου ιστορική πορεία της Ρωσίας εμμένοντας σε στοιχεία όπως η συμπόρευση τσάρου - λαού με τη μεσολάβηση των συμβουλίων

¹⁸¹ Βλ. *История России (2009⁽³⁾)*, σσ. 274-281.

«ζέμσκι», το πνεύμα συλλογικότητας (σε αντιδιαστολή προς το δυτικό ατομικισμό), η βαθιά πνευματικότητα της Ορθοδοξίας και τοποθετούνταν ενάντια στην υποταγή-υπαγωγή σε αλλότρια μοντέλα, γι' αυτό και έδιναν μεγάλη βαρύτητα στη μελέτη της ρωσικής ιστορίας, του παραδοσιακού πολιτισμού κ.λπ. Επρόκειτο για μια αντιπαράθεση που εκδηλώθηκε αρχικά (δεύτερο τέταρτο 19^{ου} αι.) μέσα στις τάξεις των Φιλελευθέρων. Σταδιακά, όμως, μετά την ταπεινωτική ήττα στον Κριμαϊκό πόλεμο και την αγκυλωμένη και βραδεία πορεία των μεταρρυθμιστικών κινήσεων, οι ιδέες σχετικά με τη σλαβική συνιστώσα της ρωσικότητας, η θεωρία του «επίσημου εθνικού πνεύματος», τα απότοκα ενός συντηρητικού ρομαντισμού ιδεολογήματα περί ενότητας του σλαβικού κόσμου, εντός του οποίου ο μόνος λαός που διέθετε κρατική υπόσταση ήταν οι Ρώσοι, πράγμα που προσδιόριζε και την αλληλέγγυα αποστολή του αναφορικά με τους υπόλοιπους Σλάβους, εντάχθηκαν στην επιχειρηματολογία των συντηρητικά σκεπτόμενων κύκλων, χωρίς ωστόσο να ταυτιστούν ποτέ εντελώς με τις κοινωνικοπολιτικές θεωρήσεις των τελευταίων. Την περίοδο αυτή και ενώ οι προσεγγίσεις των φιλελευθέρων συγκλίνουν περισσότερο με την προοπτική των Δυτικιστών που οραματίζονται μια αναμόρφωση μέσα από την υιοθέτηση ευρωπαϊκών προτύπων ανάπτυξης και διαχείρισης (εισαγωγή συνταγματικών αρχών και δημοκρατικών ελευθεριών, συνέχιση και επέκταση των μεταρρυθμίσεων, ενθάρρυνση της επιχειρηματικότητας και παγίωση καπιταλιστικών δομών κ.λπ.), η εμπειρία της εχθρικής επέμβασης αντιρρωσικού ευρωπαϊκού συνασπισμού στη βόρεια Μαύρη θάλασσα κατά τον Κριμαϊκό πόλεμο, αλλά και κατά την πολωνική εξέγερση του 1863, και η συνακόλουθη αίσθηση ανασφάλειας και απώλειας του μέχρι τότε διεθνούς status της χώρας κ.ο.κ. συμβάλλουν αφενός στην εκδήλωση και καλλιέργεια του

ρωσικού εθνικισμού και αφετέρου στην αναθεώρηση των κριτηρίων επιλογής συμμάχων στο εξωτερικό. Και εδώ οι απόψεις περί σλαβικής κοινής καταγωγής και αμοιβαιότητας που υπαγόρευαν αλληλεγγύη προσφέροντας έτσι στη Ρωσία προοπτική μιας εθνικής αποστολής κ.λπ., στρέφουν την προσοχή προς τους βαλκάνιους Ορθοδόξους Σλάβους. Θα πρέπει βέβαια να σημειωθεί ότι οι αφηγήσεις περί σλαβικής ενότητας, κοινής πολιτισμικής πορείας κ.λπ. υπονομευότανε από διάφορες παραμέτρους της περιβάλλουσας πραγματικότητας, όπως το αγκάθι του πολωνικού ζητήματος, ο καθολικισμός κάποιων σλαβικών λαών κ.ά., οπότε τα στοιχεία που ερμηνεύθηκαν ως συνιστώσες αμοιβαιότητας ήταν κυρίως το Ορθόδοξο δόγμα, η γλωσσική συγγένεια, η γραμματειακή παράδοση. Η αμοιβαιότητα βέβαια την εποχή εκείνη συγκυριακά επαληθευότανε από το γεγονός ότι την ίδια περίοδο οι βαλκάνιοι Σλάβοι εκδηλώνουν την τάση τους για αποδέσμευση από την ξένη κυριαρχία και για εθνική ολοκλήρωση επικαλούμενοι αντίστοιχα πολιτισμικά περιεχόμενα και προσβλέποντας στην συνδρομή κάποιας ισχυρής κρατικής οντότητας.¹⁸²

Όπως επισημαίνει στο βιβλίο της η Άντα Διάλλα (2009), από τα μέσα του 19^{ου} αι. η ανάπτυξη του τύπου ευνοεί τη δημοσιογραφία πολιτικού προσανατολισμού και τα περιοδικά καθίστανται βασική συνιστώσα στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, ενώ παράλληλα βήμα δημόσιου λόγου και μάλιστα ενώπιον ευαισθητοποιημένων ακροατηρίων παρέχουν οι πολυάριθμες κοινωνικές οργανώσεις με επιστημονικό, καλλιτεχνικό, φιλανθρωπικό προφίλ. Από το βήμα αυτό άνθρωποι μορφωμένοι, με πολιτικές ανησυχίες, συναισθανόμενοι το χρέος τους έναντι της χώρας και

¹⁸² Βλ. *История России (2009⁽³⁾)*, σσ. 274-276, Διαλλά Ά., ό.π., σσ. 40-109. Για το εξελισσόμενο περιεχόμενο και τις πολιτικές αντανάκλασεις των απόψεων Σλαβοφίλων και Δυτικιστών κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αι. βλ. και Saunders D., *Russia in the age of reaction and reform 1801-1881*, εκδ. LONGMAN, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1992, σσ. 164-169.

του λαού της διατυπώνουν απόψεις, προτάσεις, διαπιστώσεις και αναπτύσσουν δράση με σκοπό να κινητοποιήσουν ευρύτερα στρώματα της ρωσικής κοινωνίας, αναδεικνύοντας ως όχημα αναμόρφωσης την εθνική ιδέα και τις ρομαντικές συνυποδηλώσεις της περί προκαθορισμένου προορισμού που έχει να εκπληρώσει η χώρα. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο το Ανατολικό Ζήτημα προβάλλεται ως κεφαλαιώδες, μιας και μέσα από τις τοποθετήσεις περί της επιβεβλημένης και αποτελεσματικής πολιτικής διεθνών σχέσεων αναδιαμορφώνεται η ρωσική αυτοεικόνα. Και στο βαθμό που η ευρωπαϊκή ρωσοφοβία εισπράττεται ως απειλητική, παράγει ευρωφοβικά αντανάκλαστικά που ενισχύουν τις σλαβοφιλικά προσανατολισμένες εκφράσεις του ρωσικού εθνικισμού, ο οποίος σημασιοδοτούσε ως εθνική αποστολή την απελευθέρωση των Σλάβων από τον ξένο ζυγό. Επιτελώντας τον ιστορικό προορισμό της βέβαια, σύμφωνα με την προοπτική των σλαβοφίλων διανοουμένων, η Ρωσία θα μπορούσε να προσβλέπει σε ένα σημαντικότερο διακύβευμα: αυτό της αποκατάστασης του κύρους της διεθνώς. Βέβαια η ρητορική του υποτιθέμενου εθνικού προορισμού συνιστούσε δυνητική απειλή για δύο όμορες της πολυεθνικές αυτοκρατορίες που περιελάμβαναν και σλαβικούς πληθυσμούς (Αυστροουγγρική και Οθωμανική), αλλά και για την ευρωπαϊκή ισορροπία δυνάμεων, ενώ η γενικότερη επεκτατική πολιτική της φάνταζε επισφαλής για τα βρετανικά συμφέροντα. Έτσι το εστιασμένο ενδιαφέρον της Ρωσίας για το σλαβικό κόσμο και την Ορθόδοξη Ανατολή (το οποίο θα πάρει τη μορφή θεσμοθετημένης διάστασης των διμερών σχέσεων της με την οθωμανική αυτοκρατορία)¹⁸³ θα περιγραφεί μέσα από παραμορφωτικές

¹⁸³ Μετά τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) που αναγνώριζε στη Ρωσία το δικαίωμα προστασίας των χριστιανών εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

προβολές της δυτικής ρωσοφοβικής προπαγάνδας ως «πανσλαβισμός».¹⁸⁴

Ο όρος βέβαια για τα δεδομένα της εποχής μάλλον ως σχήμα λόγου θα μπορούσε να εκληφθεί, διότι οι μόνοι Σλάβοι, τους οποίους θα μπορούσε να συσπειρώσει γύρω της ήταν αυτοί των Βαλκανίων.¹⁸⁵

Πολυγραφότατοι μάλιστα διανοούμενοι της εποχής που θεωρήθηκαν εκπρόσωποι αυτών των «πανσλαβιστικών» τάσεων όπως ο Ν. Για. Ντανιλιέβσκι (Н. Я. Данилевский) και ο Α. Ν. Πύπιν (А. Н. Пыпин) επισημαίνουν ότι για την δυτικοευρωπαϊκή αντίληψη της εποχής τον κίνδυνο εξ ανατολών δεν ενσαρκώνουν πλέον το Ισλάμ και οι Οθωμανοί, αλλά η Ρωσία και ο σλαβοορθόδοξος κόσμος.¹⁸⁶ Άλλοι γνωστοί δημοσιολόγοι βέβαια, όπως ο στρατηγός Ρ. Α. Φαντέεβ¹⁸⁷ (Р. А. Фадеев) και ο δημοσιολόγος Ι. Σ. Ακσάκοβ (И. С. Аксаков)¹⁸⁸ δεν περιορίζονται σε θεωρητικές επισημάνσεις και εκτιμήσεις, αλλά επιχειρούν να προωθήσουν τη σλαβική ιδέα ως άξονα της εξωτερικής πολιτικής, προσπάθεια άλλωστε που πρακτικά υποστηρίζεται και από τη δράση των

¹⁸⁴ Διάλλα Α., ό.π. σσ. 70-111.

¹⁸⁵ Σχετικά με τον όρο «πανσλαβισμός» ο Прокудин, Β. Α. στη σύνοψη της διδακτορικής του διατριβής με τίτλο *Идея славянского единства в политической мысли России XIX века : генезис, основные направления и этапы развития* [Η ιδέα της σλαβικής ενότητας στην πολιτική σκέψη της Ρωσίας του 19^{ου} αι.: γένεση, βασικές κατευθύνσεις και στάδια ανάπτυξης] που υποστηρίχθηκε στο Κρατικό Πανεπιστήμιο Μόσχας (МГУ М. В. Ломоносова) το 2007 αναφέρει: « Ο όρος 'πανσλαβισμός' πρωτοεμφανίζεται μεταξύ των δεκαετιών '30 και '40 του 19^{ου} αι. στο πλαίσιο της αυστριακής εσωτερικής προπαγάνδας σε άρθρα γερμανών και αυστριακών δημοσιολόγων, οι οποίοι τον ταυτίζουν με την απειλή του αυτοκρατορικού επεκτατισμού της Ρωσίας σε σλαβικές περιοχές της Αυστριακής Αυτοκρατορίας και του εκρωσισμού των τελευταίων.Εν συνεχεία ο όρος αυτός υιοθετήθηκε από σλάβους συγγραφείς με μια θετική πλέον σημασία. Χρησιμοποιήθηκε παράλληλα με όρους όπως 'σλαβική ενότητα', 'σλαβική αμοιβαιότητα' «σλαβική ιδέα» σε εργασίες ιδεολόγων της σλαβικής ενότητας ουσιαστικά ως συνώνυμό τους». Βλ. στην αναρτημένη σύνοψη της διατριβής στην <http://www.dissercat.com/content/ideya-slavjanskogo-edinstva-v-politicheskoi-mysli-rossii-xix-veka-genezis-osnovnye-napravleni#ixzz32WnePOyn>

¹⁸⁶ Διάλλα Α., ό.π., σσ. 96-98.

¹⁸⁷ Εκτός από το πολύ αξιόλογο συγγραφικό του έργο σχετικά με τις γεωπολιτικές προτεραιότητες Ρωσίας κ.λπ. συμμετείχε και ως εθελοντής στις πολεμικές συγκρούσεις των ετών 1876-1878, πράγμα που τον ενέταξε στους επιφανέστερους εκπροσώπους των πανσλαβιστικών προσεγγίσεων. Βλ. *Советский энциклопедический словарь*, ό.π., στο λήμμα 'Р. А. Фадеев'.

¹⁸⁸ Ένας από τους επιφανέστερους εκπροσώπους του σλαβοφιλικού κινήματος και δη της πανσλαβιστικής προοπτικής του. Βλ. *Советский энциклопедический словарь*, ό.π., στο λήμμα 'И. С. Аксаков'.

Σλαβικών αγαθοεργών επιτροπών.¹⁸⁹ Παρουσίαζαν το Ανατολικό Ζήτημα ως το πεδίο αντιπαράθεσης δυτικής Ευρώπης και Ρωσίας και το προέβαλλαν ως επί της ουσίας σλαβικό ζήτημα.¹⁹⁰ Και η πλευρά όμως που υποστήριζε σταθερά τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας και την από κοινού με την Ευρώπη διαχείριση του Ανατολικού Ζητήματος δεν ήταν άμοιρη ερμηνειών και θεωρήσεων που συνέδεαν το κρατικό συμφέρον με την τύχη των βαλκανίων Σλάβων. Η Ά. Διάλλα¹⁹¹ σημειώνει σχετικά ότι από το 17^ο αι. που η Ρωσία επέλεξε να συντονιστεί με την δυτικοευρωπαϊκή εξωτερική πολιτική εντασσόμενη στον αντιοθωμανικό συνασπισμό, τοποθετούσε την ουσία της αντιπαλότητας στο αντιθετικό δίπολο (χριστιανική) Ευρώπη - (αλλόδοξη) Ασία και ως εκ τούτου, ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας της επέβαλλε την «ιερή» υποχρέωση να υπερασπίζεται το ευρωπαϊκό (με όρους θρησκευτικούς, φυλετικούς, ιστορικούς κ.λπ.) στοιχείο από την καταπίεση που του ασκούσε το ασιατικό. Παραπέμπει μάλιστα στη σχετική ανάλυση του ιστορικού του β' μισού του 19^{ου} αι. Σ. Μ. Σολοβιόβ (С. М. Соловьев) που κατέτεινε στο ότι το ιστορικό καθήκον της Ρωσίας στο Ανατολικό Ζήτημα απέρρεε από την οργανική σύνδεσή της με την Ευρώπη και συνίστατο στο να υποστηρίξει τον αγώνα των άλλων (υποδουλωμένων ακόμη) Σλάβων να διεκδικήσουν την αυτόνομη ανάπτυξή τους. Παραθέτει επίσης την απάντηση του Α. Ν. Πύπιν (Пыпин А. Н.) στις δυτικοευρωπαϊκές αιχμές περί ρωσικού επεκτατισμού στη Βαλκανική: *«η Ρωσία, παρά τα αποτελέσματα των νικηφόρων πολέμων της είχε επωφεληθεί λίγα πράγματα: αντιθέτως ήταν πολύ*

¹⁸⁹ Το 1858 δημιουργείται στη Μόσχα η Σλαβική Αγαθοεργός Εταιρεία / Επιτροπή (Славянское благотворительное общество / Славянский благотворительный комитет), το 1868 ιδρύεται παράρτημά της στην Πετρούπολη και το 1869 στο Κίεβο. Οι επιτροπές αυτές ανέπτυσαν εκπαιδευτικές πρωτοβουλίες, όπως η συλλογή και αποστολή βιβλίων σε Σλάβους εκτός Ρωσίας, η εξασφάλιση υποτροφιών για τη φοίτησή τους σε ρωσικά εκπαιδευτικά ιδρύματα κ.λπ.

¹⁹⁰ Διάλλα, ό.π., σσ. 134-200.

¹⁹¹ Ό.π., σσ. 203-214.

«μεγαλόθυμη» και δεν εναντιώθηκε στην ακεραιότητα της Τουρκίας» και σχετικά με το ρωσικό ενδιαφέρον για τους Ορθοδόξους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας «εάν δεν ήταν ζήτημα ειλικρινούς ενδιαφέροντος, τότε ήταν ζήτημα κοσμιότητας να ενδιαφερθεί για την Εκκλησία στην οποία ανήκει ο λαός της· το ίδιο άλλωστε έπραττε και η Γαλλία διατηρώντας τη Ρώμη για τον πάπα».¹⁹²

Δ.2. ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΡΩΣΙΚΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ.

Από τη δεκαετία, βέβαια, του 1860 και μετά οι σλαβοφιλικές ιδέες τυγχάνουν συγκεκριμένης επεξεργασίας από ορισμένους σημαντικούς εκπροσώπους του σλαβοφιλικού ρεύματος, όπως λ.χ. ο Ι. Σ. Ακσάκοβ -που ήταν και επικεφαλής της Σλαβικής Επιτροπής της Μόσχας- και μετασχηματίζονται σε «πανσλαβιστικές» διδαχές και προτροπές με την έννοια ότι υπερτονίζουν την -υποτιθέμενη- εθνική αποστολή της Ρωσίας να απελευθερώσει και να συνενώσει υπό την αιγίδα της τους χριστιανικούς λαούς της Βαλκανικής. Όπως προαναφέρθηκε αυτοί ήταν και οι μόνοι Σλάβοι με τους οποίους θα μπορούσαν να συγκλίνουν με αισθήματα αμοιβαιότητας, λόγω κυρίως του παράγοντα της Ορθοδοξίας που συνιστούσε αμοιβαίο εκατέρωθεν επιχείρημα, αλλά και της συγκεκριμένης συγκυρίας στο πλαίσιο της οποίας διασταυρωνόταν τα ρωσικά συμφέροντα στη Βαλκανική με τα εθνικοαπαλευθερωτικά κινήματα των βαλκανίων Σλάβων. Οι λαοί αυτοί εμφορούμενοι από προσδοκίες απορρέουσες από μια αντίληψη χαρακτηριστική και γενικευμένη στον ευρωπαϊκό (πολιτικό) βίο του 19^{ου} αι., «την αρχή των εθνοτήτων», προσέβλεπαν και απευθυνότανε στη Ρωσία παραπέμποντας

¹⁹² Τα αποσπάσματα που προέρχονται από το βιβλίο του Пыпин А. Н. *Панславизм в прошлом и настоящем* [Ο πανσλαβισμός στο παρελθόν και το παρόν] (1878). Αγία Πετρούπολη, 1913 παρατίθενται από την Ά. Διάλλα (2009) μεταφρασμένα στην σημείωση 45 της σ. 214 του βιβλίου της.

στη θρησκευτική, φυλετική ή θρησκευτικοφυλετική συνάφεια, υπαγορεύοντας εν μέρει στη ρωσική εξωτερική πολιτική αρχές, στο όνομα των οποίων θα μπορούσε να ενεργεί αναφορικά με τη διαχείριση του Ανατολικού Ζητήματος (πβ. σχετική επιστολή του Μητροπολίτη Στρατιμίροβιτς εκ μέρους και προς βοήθεια των εξεγερμένων Σέρβων το 1804). Η ρωσική ηγεσία βέβαια -όπως και αρκετοί διανοούμενοι που συμμερίζονταν τις σλαβοφιλικές αντιλήψεις- δεν έτρεφαν αυταπάτες όσον αφορά τη δυνητική αφοσίωση των Σλάβων αυτών, ή τη δυνατότητα ελέγχου των ηγετικών ριζοσπαστικών ελίτ στις περιοχές αυτές. Ωστόσο δεν αποθάρρυναν την καλλιέργεια και την κυκλοφορία τέτοιων απόψεων ίσως γιατί, όπως επισημαίνεται από ρώσους και δυτικούς μελετητές της περιόδου εκείνης (β' μισό 19^{ου} αι.), η ρωσική ηγεσία τις θεωρούσε πλέον αξιοποιήσιμες προς όφελος της εξωτερικής της πολιτικής και σε κάποιο βαθμό τις χειραγωγούσε προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα κρατικά (ίσως και δυναστικά) συμφέροντα. Ενδεικτική αυτής της στάσης είναι η χρήση και από τον ίδιο τον τσάρο Αλέξανδρο II της φράσης «Η ιερή μας αποστολή». Το γεγονός ότι επίσημες φωνές επικαλούνταν επιχειρήματα πανσλαβιστικού περιεχομένου δεν σημαίνει ότι συμμεριζότανε τα σχετικά χιμαιρικά ιδεολογήματα· αναδεικνύει μάλλον τις προτεραιότητες της ρωσικής πολιτικής, μια από τις οποίες την εποχή εκείνη ήταν η προώθηση συμμαχιών με τους βαλκανικούς λαούς ενόψει των ζητημάτων που έθεταν η προϊούσα -και μάλλον ανήκεστη- εξασθένιση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και οι ευρωπαϊκές βλέψεις και ανταγωνισμοί στην περιοχή.

Φαίνεται ότι η πανσλαβιστική συνθηματολογία και οι σχετικές διαθέσεις που εκδηλωνότανε τόσο στη ρωσική κοινωνία (ως πιεστικά αιτήματα μιας κοινής γνώμης, εν πολλοίς κατευθυνόμενης από τη δημοσιολογική

προώθηση τέτοιων απόψεων), όσο και στο περιβάλλον των βαλκανίων Σλάβων, αξιοποιήθηκαν ενδεχομένως προσχηματικά από τη ρωσική ηγεσία στο βαθμό που εξυπηρετούσαν τη διεξαγωγή της εξωτερικής της πολιτικής, αλλά και από τη ρωσική διπλωματία που επεξεργαζόμενη πιο ρεαλιστικά τα σημεία των καιρών μετακινείται από την πολιτική προστασίας των Ορθοδόξων γενικά, στην υποστήριξη ειδικότερα των Ορθοδόξων Σλάβων.¹⁹³

Η Ρωσία, ούσα ένα υπερεθνικό κρατικό μόρφωμα που επί αιώνες λόγω της γεωγραφικής της (επ)έκτασης και της σθεναρής παρουσίας τόσο στην Ευρώπη, όσο και στον ευρύτερο ασιατικό κόσμο απέκτησε status Μεγάλης Δύναμης, εκδήλωνε ως σταθερούς γεωπολιτικούς στόχους της την ακεραιότητα και σταθερότητα των συνόρων της και μάλιστα μέσω της ενσωμάτωσης μεικτών πληθυσμιακά, διαφιλονικούμενων περιοχών, προκειμένου να περιχαρακώνεται αδρά και με τους μικρότερους δυνατούς κλυδωνισμούς η επικράτειά της. Ο συγκερασμός δεδομένων όπως η πολυπολιτισμικότητα, η γεωγραφική θέση και εξάπλωση, η θρησκεία κ.λπ. παρέχουν την ιδεαλιστική θεμελίωση των παραπάνω γεωπολιτικών προσανατολισμών στην αντίληψη που σταδιακά διαμορφώθηκε από τον 15^ο αι. και παρέπεμπε στο ρόλο της ως κέντρου του χριστιανικού κόσμου, ρόλου που της κληροδοτήθηκε από τη Ρώμη και

¹⁹³ Βλ. Толстых, А. П., 'Некоторые аспекты...', σσ. 99-101. Στο άρθρο του ο Толстых, А. П., παραπέμπει σε κείμενα και γεγονότα της εποχής που καταδεικνύουν το πόσο προφανώς ουτοπικές ακουγότανε στη Ρωσία τότε οι πανσλαβιστικές προσδοκίες που, ωστόσο, τεχνηέντως επιστρατεύθηκαν από τη ρωσική ηγεσία και διπλωματία για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένη πολιτική στόχευση. Για την εργαλειακή αξιοποίηση πανσλαβιστικών απόψεων συγκεκριμένα από τον Ιγκνάτιεβ βλ. Блуднова, Е. Ю., 'Н. П. Игнатьев о восточном (балканском) вопросе' [Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ σχετικά με το ανατολικό (Βαλκανικό) Ζήτημα], στο περ. *ВЕСТНИК РОССИЙСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ДРУЖБЫ НАРОДОВ*, σειρά *Международные отношения*, 2006, Νο 1 (6), σσ. 95-97. Για τους επαναπροσδιορισμούς των στόχων και των στρατηγικών της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής προς νότο και προς δυσμάς κατά το 19^ο αι. βλ. Ключевский, В. О., *Русская история. Полный курс лекций*, [Ρωσική Ιστορία. Πλήρης κύκλος διαλέξεων] Μόσχα, 1993, σσ. 371-373, (πρωτοκυκλοφόρησε στην Πετρούπολη το 1904-1922). Βλ. επίσης Тυровский Р. Ф., 'Русская геополитическая традиция' [Ρωσική γεωπολιτική παράδοση], στο περ. *Вестник Московского Университета*, σειρά. 12, *Политические науки*, 1996, Νο5, σσ.59-64.

την Κωνσταντινούπολη. Ιδίως μετά την άλωση της Πόλης, όταν ανέκυπτε το ζήτημα της ηγεμονίας επί του Ορθόδοξου κόσμου, σε κείμενα της εποχής, ο Μεγάλος Πρίγκιπας Ιβάν III αναφέρεται ως «αυτοκράτωρ», και εμφανίζεται ο δικέφαλος αετός. Η ιδέα αυτή στις αρχές του 16^{ου} αι. διατυπώνεται ξεκάθαρα μέσα από το σχήμα «Μόσχα - Τρίτη Ρώμη» που προσδίδει και μια εσχατολογική διάσταση στους σταθερούς στόχους της επίσημης κρατικής εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Προϊόντος μάλιστα του 16^{ου} αι., επί Ιβάν IV (του Τρομερού) διαγράφονται πιο αδρά οι γεωπολιτικοί στόχοι της Μεγάλης Ρωσίας: α) απορρόφηση ασταθών μεταβατικών ζώνων και τέως αντιπάλων, β) αγώνας για διέξοδο στη θάλασσα κ.λπ. και παγιώνονται διαστάσεις της κρατικότητας όπως το μοναρχικό καθεστώς, η σύζευξη Ορθοδοξίας - αυτοκρατορικής εξουσίας κ.ά. Η υιοθέτηση μάλιστα της άποψης περί «ελέω Θεού» τσαρικής εξουσίας υποστήριζε ως σταθερή αρχή του πολιτικού βίου την προάσπιση της μοναρχίας και της Ορθόδοξης θρησκείας, στοιχείο που υπαγορεύει συντηρητικές επιλογές στην εξωτερική πολιτική (πβ. συμμετοχή στην 'Ιερά Συμμαχία'). Από την αντίληψη περί «Τρίτης Ρώμης» που επιβεβαιωνότανε από την αύξουσα ισχύ και το διεθνές κύρος της χώρας (που εκτός των άλλων προέβαλλε και μέσα από τις στρατιωτικές κ.λπ. επιτυχίες έναντι του αλλόδοξου -ισλαμικού- επεκτατισμού) αναδύεται σταδιακά η ιδέα περί απελευθερωτικής αποστολής της Ρωσίας όσον αφορά τους χριστιανικούς λαούς τους υπόδουλους στους Οθωμανούς. Συγκυριακά ο ρόλος αυτός πραγματώνεται με τις νίκες στον πόλεμο κατά του Ναπολέοντα και την «απελευθέρωση» της Ευρώπης, ανατροφοδοτώντας την ιδεαλιστική προοπτική της εξωτερικής πολιτικής. Η μεσσιανική αυτή προοπτική διοχετεύτηκε σε σχεδιασμούς που αφορούσαν την επέκταση της ρωσικής επιρροής προς τα νοτιοδυτικά (σχέσεις με Σέρβους,

Μαυροβουνίους και Μολδοβλαχία επί Μεγάλου Πέτρου, «ελληνικό σχέδιο» Αικατερίνης της Μεγάλης κ.ο.κ.) και αφορούσαν τη σύγκλιση και υποστήριξη προς Ορθοδόξους λαούς, μιας και το βαθύ ρήγμα μεταξύ Ορθοδοξίας και Καθολικισμού δεν άφηνε και πολλά περιθώρια για μακροπρόθεσμες προσεγγίσεις με πληθυσμούς άλλης δογματικής υπαγωγής. Προς την κατεύθυνση της σύσφιξης των σχέσεων με λαούς που προηγουμένως ανήκαν στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, το 17^ο αι. πραγματοποιείται στη Ρωσία εκκλησιαστική μεταρρύθμιση που επιδίωκε να επιφέρει τάξη και ομοιομορφία στο εκκλησιαστικό τελετουργικό και τα εκκλησιαστικά βιβλία με πρότυπο τους κανόνες της ελληνορθόδοξης εκκλησίας.¹⁹⁴ Σταθερός, στρατηγικός στόχος της Ρωσίας υπήρξε από αιώνες ο έλεγχος των Στενών, αντίληψη που επί αιώνες υπήρξε στην ρωσική εξωτερική πολιτική συνυφασμένη με την αντίληψη περί ενότητας της Ορθοδοξίας.

Ειδικά, τώρα, σε σχέση με το Ανατολικό Ζήτημα ο έλεγχος των Στενών ήταν στόχος, που θα μπορούσε να διασφαλιστεί με την κυριαρχία όχι μόνον επί των ίδιων των Στενών, αλλά και της ενδοχώρας από τα Καρπάθια ως τον Καύκασο. Βέβαια, δεδομένων πλέον, και των ενδιαφερόντων και των άλλων Δυνάμεων στην περιοχή, κατά το β' μισό του 19^{ου} αι., φαινότανε ενδεχομένως πιο ρεαλιστική η σταθεροποίηση της ηθικής και πολιτικής επιρροής επί των λαών της βαλκανικής και της Μ. Ασίας, ώστε να αποτελέσουν μακροπρόθεσμα αξιόπιστους συμμάχους που δεν θα προσχωρούσαν στο στρατόπεδο των ανταγωνιστών της Ρωσίας.¹⁹⁵ Η

¹⁹⁴ Вл. Туровский Р. Ф., 'Русская геополитическая традиция' [Ρωσική γεωπολιτική παράδοση], στο περ. *Вестник Московского Университета*, σειρά. 12, Политические науки, 1996, Νο5, σσ.51-62, Ключевский, В. О., ό.π., σσ. 368-372 και *История России (2009⁽³⁾)*, σσ. 80, 107-108, 114-115, 135, 155, 172-177.

¹⁹⁵ Вл. Тодев И., 'Граф Игнатиев и принципът за единство на православието' [Ο κόμης Ιγκνάτιεβ και η αρχή της ενότητας της Ορθοδοξίας], στο περ. *Исторически преглед*, 1991, Νο 7, σσ. 78-80.

πολιτικοποίηση της θρησκείας ήταν φαινόμενο διάχυτο κατά το 19^ο αι. στην Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή. Το θρήσκευμα μπορούσε να αξιοποιηθεί από την άποψη αυτή, προς την κατεύθυνση της ρητορικής της θεμελίωσης δικαιωμάτων και διεκδικήσεων, χωρίς όμως πια να είναι από μόνο του αρκετό.

Ε. ΤΟ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΜΕΝΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΓΙΑ ΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ Ν. Π. ΙΓΚΝΑΤΙΕΒ.

Το απομνημονευματογραφικό έργο του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ για αρκετές δεκαετίες έμεινε στην αφάνεια, είτε φυλασσόμενο σε αρχαιακές συλλογές, είτε μερικώς δημοσιευμένο σε παλιές εκδόσεις (περιοδικά και βιβλία) των αρχών του 20^{ου} αι. Ωστόσο οι εξελίξεις που σημειώθηκαν στο χώρο της ΝΑ Ευρώπης γενικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αι. και τις αρχές του 21^{ου} και ειδικότερα στη Ρωσία (τέως συστατικής μονάδας της Σοβιετικής Ένωσης, και νυν της Ρωσικής Ομοσπονδίας) είχαν ως αποτέλεσμα να ανανεωθεί από πολλές πλευρές το ενδιαφέρον για το έργο του ρώσου διπλωμάτη, για τη ρωσική εξωτερική πολιτική στα τέλη του 19^{ου} αι., για τον ρωσο-τουρκικό πόλεμο 1877-78 κ.λπ.

- Το 1987 κυκλοφορεί στη Νέα Υόρκη το βιβλίο του канаδού πολιτικού και ακαδημαϊκού, δισέγγονου του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, Michael Ignatieff, *The Russian album*, εκδ. Viking, New York, 1987, το οποίο μεταφράζεται και κυκλοφορεί στην Πετρούπολη το 1996 : Игнатъев М. И., *Русскиѹ альбом: Семейная хроника* [Ρωσικό Άλμπουμ: Οικογενειακό Χρονικό], Αγία Πετρούπολη, εκδ. Журнал «Нева», 1996.

- Το 1998 κυκλοφορεί το βιβλίο των Donaldson R. H. και J. L. Noguee *The foreign Policy of Russia. Changing Systems, Enduring Interests*, εκδ. Armonk N.Y. : M.E. Sharpe, 1998, που το 2014 έκανε την 5^η του έκδοση.

-Το 2001 κυκλοφορεί το έργο του Chapman T., *Imperial Russia. 1801-1905.*, εκδ. Routledge, Λονδίνο, 2001.

- Το 1998 κυκλοφορεί το συλλογικό έργο *Imperial Russia. New History for the Empire*, (επιμ. Jane Burbank and David L. Ransel), εκδ. University Press, Indiana, 1998, το οποίο στοχεύει σε μια προσπάθεια αναθεώρησης του τρόπου μελέτης και διδασκαλίας της ρωσικής ιστορίας, και στο οποίο

φιλοξενείται η εργασία του Knight Nathaniel 'Science, Empire, and Nationality: Ethnography in the Russian Geographical Society, 1845—1855'.

- Το 2000 κυκλοφορεί το δίτομο έργο του Wortman Richard S., *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. Vol. I—II.*, εκδ. Princeton University Press, 1995—2000, που αφορά την περίοδο από τα τέλη του 17^{ου} ως τις αρχές του 20^{ου} αι.

- Το 2002 κυκλοφορεί το βιβλίο του MacKenzie, D., *Count N.P. Ignat'ev: The Father of lies?*, εκδ. East European Monographs, Νέα Υόρκη, 2002.

Από τη δεκαετία του 1990 κ. εξ. στο πλαίσιο της επανατοποθέτησης της ρωσικής ιστορικής επιστήμης σε ζητήματα διπλωματικής και πολιτικής ιστορίας και των γενικότερων κοινωνικοπολιτικών ανακατατάξεων, στη Ρωσία εκδηλώνεται ένα ενδιαφέρον από ρώσους ερευνητές για τη φυσιογνωμία και τη διπλωματική δραστηριότητα του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, αλλά και για ζητήματα της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής και διεθνών σχέσεων, με τα οποία συδέθηκε το όνομά του.

- Ήδη το 1991 κυκλοφορεί η εργασία της Лебедева О.В., Проблемы панславизма в Чехии и России в первой половине XIX века [Ζητήματα πανσλαβισμού στην Τσεχία και τη Ρωσία στο πρώτο μισό του 19^{ου} αι.], στο *Нация и национальниѝ вопрос в странах Центральной и Юго-Восточной Европы во второй половине XIX начале XX века* [Έθνος και εθνικό ζήτημα στις χώρες της Κεντρικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης το δεύτερο μισό του 19^{ου} αι.], Μόσχα, 1991.

- Το 1999 δημοσιεύονται από το ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΡΩΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών (στο εξής ΡΑΕ) οι επιστολές του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ, του 1877, από το βαλκανικό μέτωπο προς τη σύζυγό του με κατατοπιστική εισαγωγή της Β. Χεβρόλινα και επιμέλεια του Α. Α.

Улунян: Игнатъев Н. П., *Походные письма 1877 года.*, Μόσχα, εκδ. РОССПЭН, 1999.

- Λίγα χρόνια νωρίτερα είχε δημοσιευτεί στα πρακτικά διεθνούς συνεδρίου στο Χάρκοβο (Ουκρανία) η μελέτη του Καлашников Ο. Β., 'Деятельность российского посольства в Константинополе и болгарский церковный вопрос' [Η δραστηριότητα της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη και το βουλγαρικό εκκλησιαστικό πρόβλημα], στο *Материалы международной конференции молодых историков* [Πρακτικά του διεθνούς συνεδρίου νέων επιστημόνων], Харьков, 1994.

- Το 1996 κυκλοφορεί το βιβλίο της Зотова Μ.Β., *Россия в системе международных отношений XIX в.* [Η Ρωσία στο σύστημα διεθνών σχέσεων του 19^{ου} αι.], Μόσχα, εκδ. Мир книги, 1996.

-Το 2000 κυκλοφορεί το συλλογικό έργο των Гросул В. Я., Итенберг Г. С., Твардовская В. А., Шацилло К. Ф., Эймонтова Р. Г., *Русский консерватизм XIX столетия. Идеология и практика* [Ο ρωσικός συντηρητισμός του 19^{ου} αιώνα. Ιδεολογία και πρακτική], εκδ. Прогресс-Традиция, Μόσχα, 2000.

- Το 2002, στο τέταρτο τεύχος του περιοδικού *НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ* της Ρ.Α.Ε. (Российская академия наук и Институт всеобщей истории РАН). δημοσιεύεται η μελέτη της Хевролина В. Μ., 'Министерство Иностранных Дел России в 1856-1878 гг.' [Το Υπουργείο Εξωτερικών της Ρωσίας την περίοδο 1856-1878], *НОВАЯ И НОВЕЙШАЯ ИСТОРИЯ*, No 4, 2002.

- Το 2004 κυκλοφορεί στη Μόσχα από το Ινστιτούτο Ρωσικής Ιστορίας της ΡΑΕ το βιβλίο της Хевролина В.Μ., *Росси́йский дипломат граф Никола́й Па́влович Павлович Игна́тьев* [Ο Ρώσος διπλωμάτης κόμης Νικολάι Πάβλοβιτς

Ιγκνάτιεβ] στη σειρά "История международных отношений и внешней политики России", εκδ. ИРИ РАН, Μόσχα, 2004.

Ανάλογο ενδιαφέρον εκδηλώνεται και στη Βουλγαρία απ' όπου προέρχεται η μελέτη της βουλγάρας δημοσιογράφου Κ. Κανεβα, *Рыцарь Балкан граф Н.П. Игнатъев* [Ο Ιππότης των Βαλκανίων κόμης Ν. Π. Ιγκνάτιεβ] που εκδίδεται αρχικά σε ρωσική μετάφραση από τις εκδόσεις Центрополиграф το 2006 (στη σειρά «Россия забытая и неизвестная»), πριν κυκλοφορήσει στα βουλγαρικά. Εν συνεχεία, σε διεθνές επιστημονικό συνέδριο για τις ρωσοβουλγαρικές σχέσεις που οργανώνεται στη Σόφια το 2008 (Международна Научна Конференция, «България и Русия – между признателността и прагматизма»), στον κύκλο που αφορούσε την ίδρυση του σύγχρονου βουλγαρικού κράτους και τις σχέσεις με τη Ρωσία την περίοδο 1878-1934 παρουσιάζεται ανακοίνωση του Илия Τοдев, με τίτλο Граф Игнатиев и раждането на съвременна България [Ο κόμης Ιγκνάτιεβ και η γέννηση της σύγχρονης Βουλγαρίας].

Επίσης, το Μάρτιο του 2004, στο Βουλγαρικό Πολιτιστικό Κέντρο της Μόσχας, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 126 χρόνων από την απελευθέρωση της Βουλγαρίας από τον τουρκικό ζυγό οργανώθηκε και παρουσιάστηκε έκθεση φωτογραφίας για τη ζωή και τη διπλωματική δράση του Ιγκνάτιεβ. Το υλικό είχε συγκεντρώσει η βουλγάρρα δημοσιογράφος Κ. Κάνεβα, η οποία και έστησε την έκθεση.

Αλλά και τα απομνημονεύματά του για την περίοδο 1875-1878 μεταφρασμένα στα βουλγαρικά κυκλοφόρησαν στη Σόφια το 1986 με επιμέλεια και σημειώσεις του Ιβάν Ίλτσεβ: *Игнатъев Н. П. Записки (1875-1878)*, μτφρ. Велислава Димитрова, εκδ. Издательство на отечествения фронт, Σόφια, 1986.

Βέβαια κατά την τελευταία δεκαπενταετία σε ρωσικά πανεπιστημιακά τμήματα Ιστορίας, Πολιτικών Επιστημών κ.ά. απαντώνται ολοένα και περισσότερες διατριβές με θεματολογία που άμεσα ή έμμεσα άπτεται της δραστηριότητας και του συγγραφικού έργου του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ. Ενδεικτικά παρατίθενται οι εξής τίτλοι:

-‘Теория "Официальной народности" в России первой половины XIX века :Историко-политологический аспект’ [Η θεωρία της «επίσημης εθνότητας» στη Ρωσία το πρώτο μισό του 19^{ου} αι.: Ιστορικοπολιτολογική άποψη] (Лавриненко, А. Н., Μόσχα, 2001).

-‘Государственно-дипломатическая деятельность Н.П. Игнатъева в 1856-1878 гг.’ [Η κρατική - διπλωματική δράση του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ τα έτη 1856-1878] (Толстых, А. П., Μόσχα, 2005).

-‘Идея славянского единства в политической мысли России XIX века :генезис, основные направления и этапы развития’ [Η ιδέα της σλαβικής ενότητας στην πολιτική σκέψη της Ρωσίας το 19^ο αι.: γένεση, βασικές κατευθύνσεις και στάδια ανάπτυξης]. (Прокудин, Б. А., Μόσχα, 2007).

-‘Мемуары Н.П. Игнатъева как исторический источник’ [Τα απομνημονεύματα του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ ως ιστορική πηγή], (Блуднова, Е. Ю., Μόσχα, 2007).

-‘Восточный вопрос и российская дипломатия в 1864 -1871 гг. (по материалам записок графа Н.П. Игнатъева)’ [Το Ανατολικό Ζήτημα και η ρωσική διπλωματία 1864 - 1871 (με βάση το υλικό των Σημειώσεων του Ν. Π. Ιγκνάτιεβ)], (Мцхвариашвили А. Д., Κρασνοντάρ, 2013).

Η πρώτη δημοσίευσή των Σημειώσεων του Ιγκνάτιεβ για την περίοδο 1864 - 1878 γίνεται μεσούντος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν μείζονος σημασίας γεωπολιτικά ζητήματα τίθενται προς ένοπλη και

διπλωματική επίλυση. Έκτοτε το ερευνητικό ενδιαφέρον για τα κείμενα αυτά θα αναθερμανθεί, μετά τις γεωπολιτικές ανακατατάξεις που ακολουθούν την πτώση του τείχους του Βερολίνου και τη διάλυση της ΕΣΣΔ. Τα ζητήματα πάντως που τίγονται στις *Σημειώσεις* του σχετικά με τη ρωσική εξωτερική πολιτική επανέρχονται και σήμερα, εν έτει 2014, στην επικαιρότητα με αφορμή την αποσταθεροποιημένη κατάσταση στην Ουκρανία στο πλαίσιο της οποίας διεκδικήθηκε και προωθήθηκε η ένωση της Κριμαίας με τη Ρωσία κ.λπ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές: δημοσιευμένες:

- Игнатъев Н. П., Записки графа Н. П. Игнатъева στο *Исторический Вестник*, 1914, τ. 135. - No 1. - σσ. 49-75, No 2, σσ. 441-462, No 3 σσ. 805-836, τ. 136, No 4, σσ. 50-85, No 5, σσ. 430-468, No 6, σσ. 825-863, τ. 137, No 7, σσ. 54-93.
- Игнатъев Н. П., Путешествие графа Игнатъева из Константинополя в Петербург после Константинопольской конференции στο *Русская Старина*, 1915, τ. 161, No 1, σσ. 30-46.
- Игнатъев Н. П., Поездка графа Игнатъева по европейским столицам перед войной 1877-1878 г. στο *Русская Старина* 1914 τ. 157, No 3, σσ. 491-516, τ. 158, No 4, σσ. 4-19, No 5, σσ. 238-248, No 6, σσ. 443-458, τ. 159, No 7, σσ. 5-18, No 8, σσ. 195-206, No 9, σσ. 402-407, και στο *Историческая летопись*. 1916, τόμ. 8.
- Игнатъев Н. П., *Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатъева*, Πετρούπολη, εκδ. Тип. τ-ва Α. С. Суворина «Новое время», 1916.
- Игнатъев Н. П., *После Сан-Стефано. Записки графа Н. П. Игнатъева*, Πετρούπολη, εκδ. Тип. τ-ва Α. С. Суворина «Новое время», 1916.
- Игнатъев Н. П., *Походные письма 1877 года.*, Μόσχα, εκδ. ΡΟССПЭН, 1999.

Βιβλία (Μονογραφίες, εγχειρίδια, μελέτες, απομνημονεύματα κ.λπ.)

- Διάλλα, Α., *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.
- ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τ. ΙΓ' (Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881), Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1977.
- Μακρυγιάννης Ι., *Στρατηγού Μακρυγιάννη Απομνημονεύματα*, εκδ. Ζαχαρόπουλος Σ.Ι., 1998.
- Νικόλτσιος Β., Γούναρης Β. (επιμ.) *Από το Σαραντάπορο στη Θεσσαλονίκη, μετάφραση Κενάν Μεσσαρέ, Θεσσαλονίκη, 2002* (απομνημονεύματα του Στρατηγού Χασάν Ταχσίν Πασά).
- Χριστοδούλου Χρ., *Μουσταφά Κεμάλ, ο βίος και η πολιτεία του στη Θεσσαλονίκη*, εκδ. Εξάντας, 2007⁽¹²⁾.
- Географический Атлас СССР*, (επιμ. Гулюк, Г. И.), Главное управление геодезии и картографии при Совете Министров СССР, Μόσχα, 1988.
- Иванов В. В., *Историческая грамматика русского языка*, εκδ. Просвещение, Μόσχα, 1990.
- Ильчев, И.(επιμ.), *Игнатъев Н. П. Записки (1875-1878)*, μτφρ. Велислава Димитрова, εκδ. Издательство на отечественния фронт, Σόφια, 1986.
- История России* (επιμ. Орлов Α.С. κ.ά.) Учебник, Московский государственный университет (στο εξής МГУ) имени М. В. Ломоносова, Исторический факультет, εκδ. «ПРОСПЕКТ», Μόσχα, 2009⁽³⁾.
- История русской литературы XI-XIX века, (επιμ. Л. Громов, Александр Курилов), εκδ. «Владос», Μόσχα, 2000, τόμος 2^{ος}.
- Ключевский, В. О., *Русская история. Полный курс лекций*, [Ρωσική Ιστορία. Πλήρης κύκλος διαλέξεων] Μόσχα, 1993.
- Лукоянов И. В., *Н. П. Игнатъев и его воспоминания, Н. П. Игнатъев Земский собор* [Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ και τα Απομνημονεύματά του / Ν. Π. Ιγκνάτιεβ Σύνοδος Ζέμσκι], Αγία Πετρούπολη και Κισινιόβ, εκδ. «Нестор», 2000.

- Μιροнова Ι. Α. *Μεθοδολογία της μελέτης των απομνημονευμάτων του 19^{ου} αι. Εγχειρίδιο*, Μόσχα, Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР, 1988.
- Освобождение Болгарии от турецкого ига, документы в трех томах: Борьба России и болгарского народа за создание болгарского государства, документы, 1878-1879 (επιμ.) Институт славяноведения, εκδ. Академии наук СССР, Μόσχα 1961-1964.
- Тартаковский А.Г. *1812 год и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения.*[То έτος 1812 και η ρωσική απομνημονευματογραφία. Απόπειρα προσέγγισής της ως πηγαϊκού υλικού], Μόσχα, εκδ. Наука, 1980.
- Хевролина, В. М., *Российский дипломат граф Николай Павлович Игнатъев*, Μόσχα, εκδ. «Ин-т рос. истории РАН», 2004.
- Чекмонас, В.Н. *Введение в славянскую филологию*, εκδ. «Mokslas», Βίλνιους, 1988.
- Якушкин И. Д., *Записки, статьи, письма декабриста И. Д. Якушкина*, εκδ. Академии наук СССР, 1951.
- Fairbank J. K., *China: A New History*, εκδ. «The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1998.
- MacKenzie, D., *Count N.P. Ignat'ev: The Father of lies?*, εκδ. East European Monographs, New York, 2002.
- Mitrasca M., *Moldova. A Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers*, εκδ. «Algora Publishing», Νέα Υόρκη, 2002.
- Quataert, D., *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*, (μτφρ. Σαρηγιάννης Μ). εκδ. Αλεξάνδρεια, 2006.
- Saunders D., *Russia in the age of reaction and reform 1801-1881*, εκδ. LONGMAN, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1992.
- Stavrianos L. S., *The Balkans since 1453*, εκδ. Hurst & Company, Λονδίνο, 2000.
- Zürcher, E. J., *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, (μτφρ. Κεχριώτης Β.) εκδ. Αλεξάνδρεια, 2004.

Άρθρα σε εφημερίδες, περιοδικά κ.ά., - Ανακοινώσεις σε πρακτικά συνεδρίων κ.α.

- Блуднова, Е. Ю., «Мемуары Н.П. Игнатъева как исторический источник» [Τα απομνημονεύματα του κόμη Ν.Π. Ιγκνάτιεβ ως ιστορική πηγή], στο περ. *Вестник РУДН (Российского Университета Дружбы Народов)*, Серия «История России», 2006. № 3 (7),
- Блуднова, Е. Ю., «Н. П. Игнатъев о восточном (балканском) вопросе» [Ο Ν. Π. Ιγκνάτιεβ σχετικά με το ανατολικό (Βαλκανικό) Ζήτημα], στο περ. *Вестник РУДН (Российского Университета Дружбы Народов)*, Серия Международные отношения, 2006, No 1 (6).
- Дмитриев С. С., «Мемуаристика как феномен культуры» [Η απομνημονευματογραφία ως φαινόμενο του πολιτισμού], στο περ. *ИСТОРИЯ СССР*, No 6, Νοέμβριος - Δεκέμβριος 1981.
- Οπου Α., «Memoirs of count Ignatyev» [Τα απομνημονεύματα του κόμη Ιγκνάτιεβ], στο περ. *The Slavonic (and East European) Review*, 1931-32, том. 5.

-Семевский М. И., «Графъ Николай Павловичъ Игнатъевъ- одинъ изъ сподвижниковъ Царя-Освободителя» [Ο κόμης Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ - ένας από τους συνοδοιπόρους του Τσάρου - Απελευθερωτή], στο περ. *Русская старина*, том. 65 (Ιαν. - Μαρ. 1890), Αγ. Πετρούπολη, 1890.

-Тодев И., 'Графъ Игнатиев и принципът за единство на православието' [Ο κόμης Ιγκνάτιεβ και η αρχή της ενότητας της Ορθοδοξίας], στο περ. *Исторически преглед*, 1991, № 7.

-Толстых, А.П. 'Некоторые аспекты воздействия славянофильских и панславистских идей на дипломатию России 50—70 годов XIX века' [Ορισμένες όψεις της επιρροής σλαβοφιλικών και πανσλαβιστικών ιδεών στη διπλωματία της Ρωσίας τις δεκαετίες '50 - '70 του 19^{ου} αι. στο *Сборник трудов молодых ученых ВГУ* (Воронежский государственный университет), τευχ.2 (История)- Воронеж, 2004.

-Туровский Р. Ф., 'Русская геополитическая традиция' [Ρωσική γεωπολιτική παράδοση], στο περ. *Вестник Московского университета*, σειρά. 12, Политические науки, 1996, №5.

-Хорхордин В. Г. 'Реакционер или реформатор?' ['Αντιδραστικός ή μεταρρυθμιστής;'], στο συλλογικό έργο *Силуэты минувшего*, Томск, 1996.

- Μητσάκης, Κ. 'Ιρκούτσκ: Το ... Παρίσι της Σιβηρίας', ενθ. Ταξίδι, εφημ. *ΕΘΝΟΣ*, 07.02.2013.

Διατριβές (αυτορεферат / συνόψεις)

-Горинов М. М., *Государственная и общественная деятельность графа Н.П. Игнатъева (1879-1908)* [Η κρατική και κοινωνική δραστηριότητα του κόμη Ν. Π. Ιγκνάτιεβ (1879-1908)], Московский государственный университет имени М.В.Ломоносова, 2007.

-Кочуков С. А., *Общество, правящая элита, армия Российской империи и Русско-турецкая война 1877-1878 гг.*[Η κοινωνία, η ηγετική ελίτ, ο στρατός της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και ο Ρωσο-τουρκικός πόλεμος του 1877-1878], *Саратовский государственный технический университет имени Гагарина Ю.А.*, 2012.

-Прокудин, Б. А., *Идея славянского единства в политической мысли России XIX века :генезис, основные направления и этапы развития* [Η ιδέα της σλαβικής ενότητας στην πολιτική σκέψη της Ρωσίας του 19^{ου} αι.: γένεση, βασικές κατευθύνσεις και στάδια ανάπτυξης], МГУ М. В. Ломоносова, 2007.

-Сучалкин Е. А., *Русско-турецкая война 1877-1878 гг. в оценках российских современников* [Ο Ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1877-1878 μέσα από τις αποτιμήσεις ρώσων συγχρόνων του], Белгородский государственный национальный исследовательский университет, Белгород, 2013.

Λεξικά, εγκυκλοπαίδειες

-Μαρκαντωνάτου, Γ., ΕΠΙΤΟΜΟ ΛΕΞΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ, εκδ. GUTENBERG, Αθήνα, 1985.

-Μπαμπινιώτης, Γ., ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 1998.

-ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ, ΙΝΣ – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη, 1998.

-*Большой толковый словарь русского языка*, (επιμ. Кузнецов С. А.), εκδ. «Норинт», Αγία Πετρούπολη, 1998.

- Литература и язык. Современная иллюстрированная энциклопедия [Γραμματεία και Γλώσσα. Σύγχρονη εικονογραφημένη εγκυκλοπαίδεια], (επιμ. Горкин Α.Π.), Μόσχα, εκδ. «РОСМЭН», 2006.
- Советский Энциклопедический Словарь*, (επιμ. Α.Μ. Прохоров κ.ά.) εκδ. «Советская энциклопедия», Μόσχα, 1980.
- Политология: словарь-справочник* (επιμ. Μ. Α. Василик κ.ά.), εκδ. «Гардарики», Μόσχα, 2001.
- Литературная энциклопедия*, том. 7, Луначарский Α. Β. (επιμ.), εκδ., «Советская Энциклопедия», Μόσχα, 1934.

Δικτυογραφία:

- ΑΚΑΔΕΜΙΚ (<http://dic.academic.ru>): ιστότοπος που φιλοξενεί λεξικά και εγκυκλοπαίδειες.
- ΑΚΑΔΕΜΙΚ, Большая советская энциклопедия [Μεγάλη σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια] (<http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse>).
- ΑΚΑΔΕΜΙΚ, *Литературная энциклопедия: Словарь литературных терминов* [Γραμματειακή Εγκυκλοπαίδεια. Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων] (http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_literature/3845)
- ΑΚΑΔΕΜΙΚ, Географическая энциклопедия [Γεωγραφική Εγκυκλοπαίδεια] (http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_geo)
- ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА (feb-web.ru): Ηλεκτρονική βιβλιοθήκη, όπου είναι διαθέσιμα σε ηλεκτρονική μορφή αξιόλογα έργα της ρωσικής γραμματείας.
- ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА, Словарь литературных терминов [Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων] (feb-web.ru/feb/slt/abc/lt1/lt1-1511.htm)
- ГРАМОТА.РУ (<http://www.gramota.ru>): διαδικτυακή πύλη για τη ρωσική γλώσσα.
- ГРАМОТА.РУ, *Большой толковый словарь русского языка* [Μεγάλο Ερμηνευτικό Λεξικό της Ρωσικής Γλώσσας] (www.gramota.ru/slovari/info/bts).
- «dissercat: (<http://www.dissercat.com>) Ηλεκτρονική βιβλιοθήκη διατριβών.
- Online Etymology Dictionary* (<http://www.etymonline.com/bio.php>).
- ВОЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА (<http://militera.lib.ru/>): ιστότοπος ρωσικής πολεμικής γραμματείας.
- ВОЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА, Игнатъев Н.Π. *Походные письма 1877 года* [Ιγκνάτιεβ Ν. Π., *Οι επιστολές εκστρατείας του έτους 1877*]. (http://militera.lib.ru/db/ignatyev_np/index.html)
- Институт Славяноведения Российской Академии Наук (<http://www.inslav.ru>): η ιστοσελίδα του Επιστημονικο - Ερευνητικού ιδρύματος 'Ινστιτούτο Σλαβολογίας της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών'.
- UNESCO. Org (<http://en.unesco.org>): ιστοσελίδα της οργάνωσης.
(Σε όλους τους προαναφερθέντες δικτυακούς τόπους η τελευταία πρόσβαση έγινε την 23^η Ιουνίου 2014, την παραμονή της εκτύπωσης της παρούσας εργασίας).

Παραθέματα

Αποσπάσματα από ρωσικά (ή βουλγαρικά) βιβλία, δημοσιεύματα, λεξικά, διατριβές, από τις *Σημειώσεις* του Ιγκνάτιεβ κ.λπ. παρατίθενται στην παρούσα διπλωματική εργασία με πλάγια στοιχεία μικρότερου μεγέθους μεταφρασμένα από την συντάκτρια της εργασίας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο ρώσος διπλωμάτης Ν. Π. Ιγκνάτιεβ αφιέρωσε το μεγαλύτερο μέρος της σταδιοδρομίας του στην υπηρεσία της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης της διεθνούς παρουσίας και της επιρροής της Ρωσίας στο χώρο της Βαλκανικής κατά το β' μισό του 19^{ου} αι. έως και τη λήξη του ρωσο-τουρκικού πολέμου 1877-78. Επιστέγασμα των προσπαθειών του υπήρξε η σύναψη της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Σχετικά με τη θητεία του στο διπλωματικό σώμα (πρεσβευτής στην Κωνσταντινούπολη) από την περίοδο όξυνσης του Ανατολικού Ζητήματος (1875-77) έως και τη σύγκληση του Συνεδρίου του Βερολίνου ο Ιγκνάτιεβ άφησε εκτεταμένες *Σημειώσεις* αναμνήσεων (απομνημονεύματα), όπου παρουσιάζονται, σχολιάζονται και αποτιμώνται τα γεγονότα της περιόδου εκείνης μέσα από την προσωπική ματιά του, απηχούνται κοινωνικοπολιτικές και ιδεολογικές αντιπαραθέσεις, και απόψεις στη χώρα του την εποχή εκείνη, αναδεικνύονται οι προτεραιότητες της επίσημης εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας, φωτίζονται όψεις της διεθνούς διπλωματικής διαχείρισης του Ανατολικού Ζητήματος κ.λπ. Η προσωπική εμπλοκή του συντάκτη των *Σημειώσεων* αυτών στα τεκταινόμενα και ο εμπλουτισμός της αφήγησης με άφθονο τεκμηριωτικό υλικό (επιστολές, επίσημες αναφορές κ.ά.) και οι επισφαλείς διαχρονικά ισορροπίες στο χώρο της Βαλκανικής επαναφέρουν τα κείμενα αυτά στην επικαιρότητα κάθε φορά που οι διεθνείς αντιπαλότητες στο χώρο της ΝΑ Ευρώπης εγκυμονούν ανατροπές και συγκρουσιακές περιστάσεις.

The Russian Diplomat Nikolai Pavlovich Ignatiev: Ideological Foundations and Historiographical Content in his Memoirs of the Period 1875-1878

The Russian diplomat N. P. Ignatiev spent most of his career in the employment of the Russian foreign service. He focused on rebuilding the Russian international presence and influence in the Balkans during the second half of the 19th century and most particularly until the end of the Russo-Turkish War, 1877-78. The crowning accomplishment of his efforts was the Treaty of San Stefano. Concerning his years in the diplomatic corps (he was the Russian Ambassador in Constantinople) during the critical years of the Eastern Question (1875-1877) up until the convening of the Council of Berlin, Ignatiev kept extensive notes and memoirs where he presented, discussed and evaluated important events of the period. His writings reflect, emphasize and clarify the sociopolitical and ideological conflicts and opinions in his own country, the priorities of official Russian foreign policy, and aspects of the international diplomatic treatment of the Eastern Question. The personal involvement of the writer of *The Notes* in the events narrated and the wealth of information and actual data (letters, official documents etc) as well as the delicate political balances maintained in the Balkans make these documents useful whenever international conflicts in Southeastern Europe threaten to escalate.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικ. 1. Τα χανάτα της Χίβα και της Μπουχάρα, ανατολικά της Κασπίας.

<http://navoine.ru/redbuhara.html>

Εικ. 2. Η Ρωσική Αυτοκρατορία με τις προσαρτηθείσες το 19^ο αι. περιοχές.

Εικ. 3. Η ροή του ποταμού Αμούρ και οι εκβολές του στη θάλασσα της Ιαπωνίας βορείως της Κίνας (Μαντζουρίας)

http://www.geodysseo.org/english/pages/tracking/route/Asia/Usuri&Amur/Pge_Route_AS_Usuri&Amur_01.htm

Εικ. 4. Ο ρώσος διπλωμάτης Νικολάι Πάβλοβιτς Ιγκνάτιεβ

<http://www.rusdiplomats.narod.ru/ignatev-np.html>

Εικ. 5. Το κτήριο όπου στεγαζόταν η στρατιωτική σχολή «пажеский корпус»

http://www.bratishka.ru/archiv/2007/6/2007_6_13.php

Εικ. 6. Οι περιοχές της Μολδοβλαχίας, Βεσσαραβίας και Δοβρουσάς (19^{ος} αι.)

<https://www.google.gr/search?q=map+of+basarabia&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ei=BkR1U800J4aQOK-zgYgD&ved=0CC4QsAQ&biw=1280&bih=855#imgdii=>

Εικ. 7. Ο τσάρος Νικόλαος ο Α΄

<https://picasaweb.google.com/lh/photo/cjtG8O3fi6ytHnFkiCCF8bS8PhfYnu3XrN-AKeRnR3s?feat=embedwebsite>

Εικ. 8. Ο τσάρος Αλέξανδρος ο Β΄

http://hrono.ru/biograf/bio_a/alexand2.php

Εικ. 9. Ο τσάρος Αλέξανδρος ο Γ΄

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_III

Εικ. 10. Ο ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1877-1878

<http://www.distedu.ru/mirror/hist/lesson-history.narod.ru/mapr3.htm>

Εικ.11. Η μεγάλη Βουλγαρία του Αγίου Στεφάνου

http://discovertheworld.narod.ru/Countries/Bulgaria/Bulgaria_history.htm

Εικ.12. Τα Βαλκάνια μετά τις αποφάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου

<http://users.sch.gr/symfo/sholio/istoria/kimena/1878.sinthiki-Berolinu.htm>

Πίνακας 1: Οι τσάροι της Ρωσικής Αυτοκρατορίας το 19^ο αι.

- Αλέξανδρος Ι, ο πρώτος γιος του Παύλου Ι (1777-1825): στέψη 1801
- Νικόλαος Ι, αδελφός του Αλεξάνδρου Ι (1896-1855): στέψη 1825
- Αλέξανδρος ΙΙ, γιος του Αλεξάνδρου Ι (1818-1881) στέψη 1856
- Αλέξανδρος ΙΙΙ, γιος του Αλεξάνδρου ΙΙ (1845-1894) στέψη 1883
- Νικόλαος ΙΙ, γιος του Αλεξάνδρου ΙΙΙ (1868-1918) στέψη 1896

Πίνακας 2 : Ρωσο-τουρκικοί πόλεμοι το 19^ο αι.

- Ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1806-1812 (Νίκη Ρωσίας - Συνθήκη Βουκουρεστίου 1812)
- Ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1828-1829 (Νίκη Ρωσίας - Συνθήκη Αδριανούπολης 1829)
- Κριμαϊκός πόλεμος 1853-1856 (Ήττα Ρωσίας - Συνθήκη των Παρισίων 1856)
- Ρωσο-τουρκικός πόλεμος 1877-1878 (Νίκη Ρωσίας - [Συνθήκη Αγίου Στεφάνου 1878] >>Συνθήκη του Βερολίνου 1878

